

ПОНЕДЕЛНИК

**СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ,
ПОЛИТИКА И КУЛТУРА**

година четиринадесета

5/6

София, 2011

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: **Александър Лилов**

Заместник главни
редактори: **Димитър Генчев**
Павел Писарев
Янаки Стоилов

Секретар: **Димитър Димитров**

Редактори: **Харалампия Чунева**
Генка Николова

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА

София, жк Яворов, бл. 22, вх. В
Тел./факс: 944-39-22
e-mail: ponedelnikcsi@abv.bg

ЦСИ, фондация „Понеделник“, сп. „Понеделник“
ISSN 0861-6620

Ръкописи се приемат в обем до 15 страници и не се връщат.

Този брой, както и предишни книжки могат да бъдат намерени в редакцията на списанието – Център за стратегически изследвания.

Печат ЕКСПРЕСПРИНТ ООД

СЪДЪРЖАНИЕ

ПОНЕДЕЛНИК

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

АФОРИЗМИ

 6

ТЕОРИЯ

Борис Кагарлицки Приключенията на лявата
идея в света на капитала 7

ИЗБОРИ 2011

Янаки Стоилов Нашата България
– солидарна, справедлива, европейска 15

ИКОНОМИКА

Васил Сгурев Развитието на българската икономика
– със или без значими иновации 22

МЕЖДУНАРОДНА ПОЛИТИКА

Дончо Дончев 90 години Китайска комунистическа партия 28

ОБЩЕСТВО

Максим Мизов Потайностите на носталгията 38

ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННОСТ

Трендафил Митев Българското политическо апостолство 52

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

Георги Близнашки Петко Каравелов – патриархът на
българската демокрация 75

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРОФИЛИ

	Иван Гранитски – поет, критик, издател	94
	Стихове	95
Чавдар Добрев	Иван Гранитски – мистичен поет? И това ли се случи?	98
	Любен Димитров – учен и общественик, 75 години	108
Любен Димитров	За по-хуманистично традиционно- иновационно образование и възпитание у нас през XXI век	110

КУЛТУРА

Георги Константинов	Из „Премеждието, наречено живот“	123
Андрей Апостолов	Двадесет години по-късно	129
МЛАДИ ПОЕТИ		
Цветелина Манова	Стихове	134

РЕЦЕНЗИИ

Васил Проданов	Битките за историята и историята на социализма в България	139
-----------------------	--	-----

СВЕТЛИН РУСЕВ

Из изложбата „КАМЕННИ КАРТИНИ“, 2011

Политикът мисли за следващите избори,
държавникът – за следващото поколение.

☞ **Джеймс Фриман Кларк** ☞

В демократичните страни всяко ново поколение е нов народ.

☞ **Алексис де Токвил** ☞

Гласувай мъдро, дори това да означава да не гласуваш въобще.

☞ **Ашли Брилиант** ☞

Гласовете трябва да се теглят, а не да се броят.

☞ **Цицерон** ☞

Никой не твърди, че демокрацията е съвършена или премъдра.
Всъщност се казва, че тя е най-лошата форма на управление, с
изключение на всички останали форми, опитвани някога.

☞ **Уинстън Чърчил** ☞

При демокрацията глупаците имат право да гласуват, а при
диктатурата – да управляват.

☞ **Бертран Ръсел** ☞

Не искам да бъда роб, и не искам да съм робовладелец. Това
изразява моето разбиране за демокрация.

☞ **Ейбрахам Линкълн** ☞

Най-доброто лекарство за болната демокрация е повече демокрация.

☞ **Алфред Смит** ☞

Демокрацията управлява лошо, но затова пък малко.

☞ **Анатол Франс** ☞

Най-добрият аргумент срещу демокрацията е петминутен
разговор със средния избирател.

☞ **Уинстън Чърчил** ☞

Ако мъжикът може да стане крал, това не означава,
че в кралството вече е настъпила демокрация.

☞ **Уароу Уилсън** ☞

ПРИКЛЮЧЕНИЯТА НА ЛЯВАТА ИДЕЯ В СВЕТА НА КАПИТАЛА

Борис Кагарлицки

Борис Кагарлицки – руски журналист, публицист, политически деец, депутат в Московския съвет, директор на Института за глобализация и социални движения. Автор е на 8 книги, сред които „Реставрация в Русии“, на множество статии в руския и в англоезичния печат.

Силата на левите движения през XX век се определяше от наличието на такава мощна противоположност на свободния капитализъм, като Съветския съюз. С разпадането на Съветския съюз разнородните леви движения се оказаха дезориентирани и деморализирани и все още не могат да се съвземат, оплакват се и критикуват, а не водят реална борба за власт.

Трудно е да си представим по-голяма „промяна на съдбата“ от сполетялата лявото движение за сто години. Интернационалът, който беше възходяща политическа сила в началото на XX век, претърпя крах заедно с началото на Първата световна война, а единният и мощен фронт на европейското работническо движение се разцепи на социалдемократи и комунисти. И едните, и другите имаха своите моменти на слава. Дори разобличаването на престъпленията, извършени в името на социализма в сталинския Съветски съюз, не доведе левите идеи до упадък, а обратно – в света се надигаха нови вълни на социални реформи и революции. Преломът настъпи през последните три десетилетия.

В началото на 1990-те години левите партии и движения все още бяха значим фактор в политическия живот на преобладаващото мнозинство демократични държави, водеха нелегална борба с авторитарните капиталистически режими, а в страните, наричани комунистически или социалистически, бяха на власт. Доколко подобни страни съответстваха на своето название, е отделен въпрос. Така или иначе претенциите им, че изпълняват в живота принципите на социалистическия ред се признаваха от по-голямата част от световните елити, а и от основната

маса на собствените им граждани. Единствените, които изказваха съмнения по този повод, бяха точно активисти на левите организации, марксистки идеолози и мислители, включително значителна част от дисидентстващата интелигенция в страните от Източния блок. Но кой ги слушаше?

С разпадането на Съветския съюз буквално всичко се промени мигновено. Преди това комунистическите партии можеха да критикуват политиката на Москва, да осъждат нейната антидемократична практика и да обещава друг път към социализма за развитите общества на Запада, но все пак се опираха на мощната историческа и политическа традиция, на опита на руската революция и на резултатите от „строителството на социализма в СССР“, колкото и критично да ги оценяваха. След превратите през 1989 г. световното комунистическо движение идеологически като че ли увисна във въздуха. Партиите започнаха да променят програмите и названията си, да търсят нови партньори, безпомощно да се оправдават пред избирателите. В началото социалдемократите и левите радикали се надяваха, че това няма да ги засегне и че сега ще могат да укрепят своите позиции, след като са се избавили от конкуренцията на комунистите. Интелектуалците троцкисти и функционерите на реформистките партии напомняха на всички, че историята е потвърдила правотата на техните оценки за съветския опит (в действителност оценките бяха различни, въпреки общата им критична насоченост), очаквайки признание на своите заслуги. Случи се обаче друго – вълната на катастрофата заля всички. Жертва на глобалната смяна на настроенията станаха даже онези леви течения, които се гордееха с критиката си на сталинизма и с героичното си участие в борбата за демокрация. Но дали проблемът е само в настроенията?

Освободеният капитал

Разрушаването на съветския блок означаваше не само смяна на геополитическите комбинации и превръщане на Америка, макар и временно, в единствен хегемон на световната система. Новата ситуация обективно премахваше за капитала редица външни ограничения, с които той беше принуден да се съобразява през XX столетие.

През 1990-те години у нас обичаха да разсъждават за „цивилизования капитализъм“ на Запада, сравнявайки го с „дивия капитализъм“, който се установи у нас. Но кое прави капитала „цивилизован“? Съвсем не будистко-християнската дейност за духовно самоусъвършенстване. Натискът на трудещите се класи и заплахата от бунтове и революции оказаха върху управляващите върхушки твърде забележимо „цивилизоващо“ въздействие. Не на последно място същата роля по отношение на капиталистическата система изпълняваше и Съветският блок. Конфликтът с „комунистическия тоталитаризъм“, необходимостта да се мобилизира подкрепата на обществените низини за защита на „западния начин на живот“, „съревнование на двете системи“ – всичко това допринасяше много за търсенето на социален компромис, подтикваше капитала към отстъпки. В политическата област се извършваше демократизация – в началото на XX век съвсем не във всички европейски страни имаше дори общо

избирателно право, да не говорим за другите постижения на свободното общество. С други думи, нищо не действа толкова цивилизоващо на управляващите класи, колкото заплахата за събарянето им.

Пикът на глобалната демократична трансформация закономерно съвпадна с разпадането на Съветския блок. Но именно от този момент започва обратното движение назад. Изчезна не само външната заплаха, въплътена в съветските танкове и ядрени бойни заряди. Заедно с нея изчезна и самата идея за алтернативна система. При това не само във формата на съветския авторитарен строй. Защото, ако са възможни два пътя, може да се предположи, че има и трети път, и още някакви други варианти и комбинации. Но ако капитализмът няма алтернатива, ако буржоазният порядък е *the only show in town*, всички, които разсъждават другояче, са наивни утописти и не заслужават сериозно внимание.

Освободеният капитал, избавил се от външните предизвикателства както на политическия, така и на идеологическия фронт, мина в настъпление на социалния фронт. Всъщност настъплението започна още по-рано – в края на 1970-те години, увеличавайки силата си с отслабването на СССР, с упадък на световното комунистическо движение, със загубата на динамизъм от социалдемократията. Завоеванията на социалната държава се отменяха едно след друго, лозунг на деня стана „дерегулацията“, идеолозите на свободния пазар учеха публиката, че е най-добре обществото на нашия век да се изгради по логиката на XVIII век, според правилата на същите онези времена, когато Адам Смит с възхищение описваше постиженията на световната либерална икономика, включваща плантаторското робство в Америка и труда на крепостните селяни в Русия. Не само в Източна Европа капитализмът се внедри в най-диви и варварски олигархически форми, не само в бившите колониални страни ситуацията се промени към по-лошо, а и западноевропейският капитализъм очевидно подивяваше.

Кризата на труда

Против левите работеха и други фактори. Технологическата революция в съчетание с преместването на промишленото производство в държави с по-евтина работна сила доведе до радикална промяна на социалната структура в развитите страни. Израсна средната класа, която в значителна степен не е свързана с производството. Увеличаването на числеността и на влиянието на новата средна класа стана възможно благодарение предимно на социалдемократическата политика на преразпределение, която даде на милиони хора не само нови материални възможности, а и допълнителни шансове – чрез социалните програми и системата на образование, чрез политиката, откриваща нови перспективи за кариера на произлезлите от низините. Но ако по-рано данъчното бреме, налагано на малобройните имотни класи, помагаше на част от низините да се превърнат в средна класа, сега, получавайки всичките блага на социалната държава, представителите на станалата мнозинство средна класа вече не искаха да плащат високи данъци.

В дългосрочна перспектива намаляването на данъците и отказването от

переразпределението доведоха социалната държава до ерозия, което засегна най-болезнено именно средната класа, тя започна да обеднява. Но това не се прояви изведнъж. Отначало средната класа приветства намаляването на данъците и не страдаше прекалено от настъплението на десните срещу социалната държава.

Технологическата революция се съпровожда от истинска криза на труда. Разбира се, с навлизането на компютрите и с разпространението на информационните технологии съвсем не изчезва трудовата дейност, както и необходимостта наемните работници да продават своята работна сила. Но едно е да се мобилизират в класова организация промишлените работници, приучени към „дисциплината на фабриката“, и съвсем друго е да се обединяват в нея програмистите, банковите чиновници и мениджърите по продажбите. Профсъюзите губят не само членска маса, неефективни стават техните структури и методите им на работа. А партиите, губейки връзките си с профсъюзите, все повече се отклоняват вдясно, тъй като не е създаден никакъв друг механизъм за контролиране на политическите организации отдолу.

Появява се усещането, че като че ли повече не съществува работническа класа, чиито интереси левите привикнаха да изразяват и да защитават. Вярно е, че тогава, когато в Европа говореха за изчезването на пролетариата, неговата численост нарастваше с милиони нови хора в Азия, но това нямаше значение в света, където идеологическото поле се формира от европейските интелектуалци.

В началото оставаше незабелязано също така и постепенното превръщане на низините на западната средна класа в своеобразен постиндустриален пролетариат. Докато тези социални групи (за разлика от индустриалните работници в миналото) не са в състояние да създадат собствени организации и да се консолидират, все по-критичната им нагласа по отношение на капитализма ще е само културен факт без отношение към политиката.

Антикапиталистическият радикализъм

Идеологическият триумф на неолиберализма беше пълен. Животът обаче, както често се случва, изигра зла шега на победителите. Именно успехът на неолибералите разкри всички пороци на тяхната политика. Докато съпротивата на левите беше сравнително сериозна, а на равнището на институциите се запазваха следите на социалната държава, всички несполуки, провали и противоречия можеше да се обяснят с „незавършеността на реформите“ и с противодействието на „тъмните сили“, които пречат на света да се ощастливи в съответствие със законите на свободния пазар. Но когато съпротивата беше сломена, на неолибералите им се наложи да имат работа със закономерните последици от собствените им реформи. Може да победят или да деморализират социалистите, да обявят края на историята. Но колкото и слаби да са позициите на левите, остават реални обективните противоречия на капитализма и на неолибералите им е много по-трудно да се справят с тях, отколкото с онези, които говорят и пишат за тези противоречия.

Неолибералното двадесетилетие се оказа епоха, когато жизненото равнище на по-голямата част от населението на планетата престана да расте. Независимо от това, че статистиката демонстрира растеж на brutния вътрешен продукт в значително число държави, положението на трудещите се не се подобрява и дори става по-лошо. Разрастващата се социална криза започна да засяга и средните слоеве. Наложиха им се да влизат в дългове, за да поддържат предишното си равнище на потребление. От своя страна правителствата откриха, че съкращавайки разходите за социални нужди и за икономически програми, не само не се справят с бюджетния дефицит, а обратно – все по-трудно им е да свързват двата края. И частният, и общественят дълг стремително растат, макар че според теорията трябва да бъде обратното.

Не е за чудене, че краят на XX век се ознаменува с подем на стихийния антикапиталистически радикализъм, в чийто авангард този път беше младата средна класа. Движението получи от журналистите нелепото и дезориентиращо название „антиглобализъм“, като че ли хората се бяха обявили против глобализацията на културните връзки и интеграцията на световната икономика. В действителност протестът беше насочен срещу правителствата и големите корпорации, подчинили държавната политика на своите интереси. Самите участници в движението се нарекоха антикапиталисти или алтерглобалисти, доказвайки, че като се организират на международно равнище, не само не са противници на глобалните връзки, а обратно, явяват се като представители на „глобалното гражданско общество“, което се опитва да ограничи властта на правителствата и на капитала. Обаче наложеното от пресата название „антиглобализъм“ се утвърди и се налага да се примирим с него.

По време на управлението на неолибералите не се получи „по-малко държава“, нейната намеса не беше по-малко активна. Сега тя само беше насочена в друга посока – към потискане и демонтиране на всякакви противоречащи на пазара структури. От гледна точка на тържествуващата идеология пазарът е естествено явление, докато изградените по друга логика отношения, връзки, структури или институти са нещо изкуствено и противоестествено. Но, като напук, независимо от системното им изкореняване, тези отношения и институти се възраждат и се възпроизвеждат отново и отново, както и човешките потребности, които не се измерват с парични суми и с размерите на печалбата. Държавите, постоянно нещо разрушаващи, отменящи и унищожаващи, се оказаха в състояние на перманентна война със собствените си общества. Именно протестът срещу това перманентно настъпление на държавата срещу социалната сфера стана същност на антиглобализма.

Движението не се ангажираше прекалено с политически анализи и с теоретически търсения. И макар че в редиците му се оказаха немалко световноизвестни интелектуалци, вниманието на пресата привличаха не техните книги и лекции, а масовите протести, насочени против форумите на „голямата осморка“, срещите на Световната търговска организация, съвещанията на Световната банка и на Международния валутен фонд.

На антиглобалисткото движение няколко пъти му предсказваха скорошно изчезване и бързо израждане, тъй като няма нито строга идеологическа док-

трина, нито единно ръководство, нито устойчиви структури, ако не се смятат световният и европейският социални форуми, пътуващи от страна в страна. Но движението продължи да демонстрира сила до 2008 г., когато изведнъж се очерта рязък спад.

Стъписването на левите

И отново – причината за упадък на движението е тясно свързана с неговия успех. Разразилата се през 2008 г. световна криза постави под въпрос принципите на неолиберализма, заставайки дори тези, които до неотдавна ги проповядваха, да се усъмнят в тях. Но от този момент „агитацията с действие“ като главна форма на антиглобалисткото движение загуби смисъла си.

На дневен ред бе въпросът за конкретните програми за социално-икономически преобразования, за политическите инструменти и за методите, с чието помощ преобразованията ще бъдат постигнати. Появи се парадокс: левите активисти се оказаха стъписани, безпомощни и неспособни да извлекат полза от ситуацията, възникнала на фона на бурното нарастване на антикапиталистическите или във всеки случай критични настроения сред масите.

Пренебрежението към теорията, организацията и политиката беше естествена реакция, породена от опортюнизма на социалдемокрацията и от краха на комунистическите режими и партии. Сега обаче се видя, че аполитичните леви са безпомощни.

Реални успехи бяха постигнати само там, където левите сили са организирани политически. Например в Латинска Америка. Умерените леви в Бразилия или Аржентина удържаха властта, без да правят нищо и без да променят нещо. Радикалните правителства във Венесуела, Боливия и Еквадор издържаха мощния натиск на своите противници, но устояха, обяснявайки всички свои трудности с пагубното въздействие на капиталистическата криза, за която те не носят отговорност. Обаче трудностите им стават все повече. И колкото да се възхищават романтичните млади хора в Русия, Украйна и Западна Европа от подвизите на латиноамериканците, в крайна сметка съдбата на „пламтящия континент“ зависи от това как се развиват събитията в Стария свят.

При това явна изгода от кризата извличат различните неофашистки движения, които към края на първото десетилетие на XXI век се превърнаха в реална политическа сила, претендираща за властта в страни като Холандия и Австрия, навлязоха в парламентите и в местната власт почти в цяла Европа от Норвегия до Украйна. В САЩ респектираща част от Републиканската партия с ужас наблюдава как организацията им се завладява от „варвари“ с открито расистки лозунги, а в нашата страна либералите и левите заедно се оплакват, че в ултрадесните „руски походи“ участват много повече хора, отколкото в опозиционните акции.

Но все пак, за всеобщо учудване, главни победители се оказаха неолибералите. Тъй като не беше предложена никаква практическа (политически осъществима) алтернатива на техния курс, те не само останаха на кормилото на икономическата политика, а във връзка с кризата получиха и извънредни

пълномощия, които веднага бяха използвани за поредното настъпление срещу остатъците от социалната държава.

При това икономическите мероприятия на неолибералите не само не водят към окончателна победа над кризата, а обратно – затягат я. В началото на 2010 г. изглеждаше, че световната икономика ще успее да се задържи на ръба, избягвайки тежка депресия, съпоставима със събитията от 1929–1930 г., но сега с всеки изминат ден става все по-очевидно, че предстоят нови сътресения – икономически, социални и политически. Въпросът е само в това, каква роля ще играят левите в тези процеси.

Завръщането към изворите

Кризата на глобалния пазар налага да се търсят нови методи за обществено-икономическа координация. Образоващите се в сферата на информационните технологии елементи на нестоково стопанство обективно вече се сблъскват с ограниченията на капиталистическата система и на всяка крачка я дестабилизируют – достатъчно е да се напомним за безуспешните опити на едрият бизнес да наложи на света цензурен режим за интелектуалната собственост. Напротив, левите са длъжни да се опират на такива технологически възможности, да ги използват за изграждане на нови социални отношения навсякъде, където възникнат подходящи условия (общодостъпен интернет, отворено програмно осигуряване, безплатни информация и съобщения).

Социализацията на потреблението – излизането от задънената улица на потребителското общество, в която светът се оказа в края на XX век – става най-важният аспект в програмата на съвременните леви. Повече не е възможно да се поддържа и да се покачва сегашното равнище на индивидуалистично потребление, като се превръща в основа на икономическия растеж, защото това води към екологична катастрофа. Проблемът не е в ограничеността на ресурсите, както често се мисли, а в начина, по който те се използват (при подобен подход ще се окаже недостатъчно каквото и да е количество ресурси, дори ако то е много пъти по-голямо).

В отговор на екологичната криза трябва да се променя рационално самият начин на потребление, като едновременно се трансформира и начинът на производство, а не да се задържат и принудително да се ограничават потребностите. На практика индивидуалистичните модели на потребление също лесно може да се заменят с колективистичните, както пътуването с комфортен обществен транспорт може да стане алтернатива на многочасовите престои при автомобилните задръствания. Но колкото и прости и очевидни да изглеждат предлаганите решения, реализацията им изисква радикално изменение на обществото. С други думи, нужна е обществено-политическа борба.

Необходимостта от политика, от организация, от създаване на партии и коалиции, от формиране на нов исторически блок, ако говорим с езика на Антонио Грамши – това са проблемите, без чието решаване левите нямат бъдеще. И трябва да ги решават вече не теоретичните, а практиците, но практики, овладели добре теорията и в някаква степен сами „създадени“ от нея.

Настъпва трудно, опасно и увлекателно време, когато на левите им предстои да се върнат към изворите на своята идеология, същевременно създавайки нови форми на организация, отговарящи на потребностите на новия век, на променилата се социална база, значителна част от която се състои вече не от работници, а от представители на пострадалата от неолибералните реформи средна класа. Това напомня с нещо за реформацията, която християнството преживя в началото на Новото време. Обновяването на вярата, провъзгласено тогава от Мартин Лутер и неговите съмишленици, започна с призива за връщане към изначалните, фундаменталните ценности. Вярата отново стана агресивна и непримирима. Именно това е необходимо сега на левите. Неясните брътвежи и абстрактните утопии са непригодни като политически инструменти.

Лявото движение днес е нужно не само на своите привърженици, то обективно е нужно на съвременното общество, тъй като без неговите ценности, идеи и проекти не може да се намери новият модел за развитие, отговарящ на въпросите, поставени от кризата на неолиберализма. Проблемът не е в това, че левите нямат достатъчно привърженици или че техните идеи не се приемат от масите, а в това, че на тях самите не им достига интелектуална и политическа смелост да предложат нещо, надхвърлящо рамките на привичните призови към съпротива. Те свикнаха да губят и изпитват от това мазохистично удоволствие.

Докато на сцената не се появи ново политическо поколение, ориентирано не към оплакването и критиката, а към борбата за власт, нищо няма да се измени. Нито за левите, нито за обществото. Ако промените са намерили, значи е настъпило времето за истинска политика, а не за игра на политика. А в политиката побеждават тези, които енергично и ясно формулират своите цели и след това също толкова енергично ги постигат.

Левите забравиха уроците на болшевиките, предпочитайки вместо тях красивия дискурс на философите постмодернисти. За либералите и за другите привърженици на сега съществуващия ред това е добра новина. А лошата новина е, че този ред се саморазрушава. И ако от това не се възползват левите, наследник на сегашния ред ще стане една или друга разновидност на фашизма.

Превод от руски: Димитър Димитров

Източник: <http://expert.ru>-Эксперт 2011 №1(735)

НАШАТА БЪЛГАРИЯ – СОЛИДАРНА, СПРАВЕДЛИВА, ЕВРОПЕЙСКА

Янаки Стоилов

Янаки Стоилов – доцент, доктор по право. Преподава теория на правото, теория на държавата и политология в СУ „Св. Кл. Охридски“ и в Пловдивския университет „П. Хилендарски“. Автор е на монографията „Държавната власт“ и на редица студии и статии по проблемите на правата на личността, на социалните норми, на политическите и правните субекти, на конституционното развитие на България и др. Член е на ръководството на Българската асоциация по философия на правото и социална философия. Няколко мандата е народен представител, вкл. във Великото народно събрание и в 41-вото Народно събрание. Бил е председател на Парламентарната група за приятелство „България – Китай“ в 40-ото Народно събрание.

I. Значението на предстоящите избори

1. Състоянието на страната и на нейното управление

Сегашното управление на България не е инцидент или резултат главно на случайни обстоятелства. То е логическо следствие от това, което ставаше у нас в предишните двадесет години. Ако искаме да премахнем последиците, трябва да отстраним техните причини.

Има ли някой, който да приема днешното състояние на страната за задоволително?!

– За издръжката на четиричленно семейство са необходими около 1200 лева. Доходите на двама работещи на средна заплата едва покриват всички необходими разходи. В България дори хората със средно положение не са надмогнали бедността.

– За последните двадесет години над 500 хиляди деца са напуснали училище. Днес те са с основно и с по-ниско образование, без възможности за реализация.

– Безработните в началото на тази година са над 400 хиляди, а заетите вече са по-малко от 3 милиона и ако така вървят нещата, след десетина години те ще станат по-малко от хората на пенсионна възраст.

– Състоянието на здравеопазването е критично, а средната продължителност на живота е чувствително по-малка, отколкото в Европейския съюз.

– Ние сме на опашката в ЕС по доходи, в редицата на най-изостаналите региони, с ниско усвояване на европейските фондове.

– За последния четвърт век населението на Бъл-

гария е намаляло с около 1.6 милиона, или с 18%. Повечето от селата и много от общините, особено малките градове, се обезлюдяват.

Фактите красноречиво говорят, че сме на път да се превърнем в умираща нация! Оттук произтича задачата на предстоящите избори. Да, смяна на управлението е необходима, но тя вече не е достатъчна.

2. Промяната

Да, ние не бива да позволим ГЕРБ да обсеби цялата власт. Но тази цел не е най-мобилизиращата. Тя трябва да се възприеме само като условие за постигане на по-важната, по-амбициозна и национално сплотяваща *цел – промяна на модела на развитието и повишаване на качеството на живот на българските граждани*. Само така ще се измъкнем от дълбокия и кален коловоз на мъчителния български преход. Само така отново можем успешно да се съизмерваме с другите страни от Централна и Източна Европа.

Това е трудна, изключително трудна задача. Много от нашите сънародници са разочаровани и обезкуражени. Предпочитат по-скоро да напуснат страната, отколкото да променят собствената си държава. Други са безразлични към политиката или я възприемат, както и всичко останало, консуматорски, а трети гледат на нея като на зрелище, което не ги засяга. При това положение е трудно като поставяш сериозните въпроси, да оставаш неподвластен на демагогията и на ефектните манипулации. Но нали точно нашите предшественици неведнъж са предизвиквали историята и са давали завладяващи примери на чест, достойнство и лична отдаденост на обществена кауза.

Ние казваме НЕ на: бедността, престъпността, корупцията, несигурността, нетолерантността, бездуховността, националното унижение.

Ние сме срещу мутрите, олигарсите, спекулантите, екстремистите и паразитиращите на гърба на обществото.

Ние сме срещу предлагания от правителството пакт за финансова стабилност, защото след като Валутният борд ни пречи да имаме самостоятелна парична политика, ще се лишим и от фискална. Този пакт ще ни закотви задълго в сегашното социално дъно. Това припомняме на тези партии и организации, които са склонни да подкрепят прословутия пакт, а в същото време критикуват днешното управление.

Възможна е друга България – нашата България. Това е моята реалистична мечта. България с динамично икономическо развитие, с всеобщо и безплатно образование, с високи научни и технологически постижения, с богата култура, с достъпно и качествено здравеопазване, с чиста природа, с национално достойнство и единство.

Това е нашата цел, към която води много стръмен път. Затова нямаме право да обещаваме чудеса. Чакат ни дни на изпитания, но и дни, изпълнени с надежда. Нека не ги пропиляваме.

Преодоляването на проблемите, пред които е изправена България, не е монопол на левицата, но изисква преди всичко леви решения. Затова нека никоой не се опитва да ни натика в левия ъгъл и да твърди, че такава политика не може да спечели привърженици извън БСП. Напротив, тя би привлякла много хора, ако е представена от способни личности с политически морал и почтеност.

Поставената цел изисква нова политика, нов тип следпреходни политики, обединяване на националните усилия за модернизация на страната, за изкореняване на бедността и за просперитет на българските граждани.

Аз не оспорвам необходимостта от строителство на магистрали, но то не изчерпва дори модернизацията на пътната мрежа на страната. Освен това България се нуждае от цялостна инфраструктурна, технологическа, информационна и образователна модернизация.

Новата политика означава скъсване с догмите на неолиберализма, предизвикал най-дълбоката от десетилетия световна финансово-икономическа криза. Новата политика означава активно регулиране на финансовата система, която да не изтощава, а да развива икономиката. Тази политика включва ограничаване на монополите, за да не ограбват потребителите. Тя съчетава представителната и пряката демокрация, включва активното гражданско участие. Тя изисква социално ангажирана държава и солидарно общинско общежитие.

Новата политика изисква нов тип политики. Хора, които не са забравили миналото, не са спуснати отгоре или докарани отвън. Хора с поглед напред, които притежават компетентност и намират възможности там, където другите търсят оправдания. Политиците от нов тип не залагат на омразата, а разчитат на диалога с гражданите и със специалистите, дори със своите опоненти. Те са носители на политически морал – последователни в отстояваните интереси и позиции, способни да поемат политическа отговорност не само на думи, а и със своите действия.

II. За лявата политика в местната власт

Новата политика не може да се реализира без активното участие на местната власт, без развитието на местното самоуправление. Налага се да подчертая това, защото и в БСП има хора, които твърдят, че общинската политика не се дели на лява или дясна, а само на успешна или неуспешна.

Нека припомним, че още със създаването си нашата партия приема амбициозна градско-общинска програма. Нейните цели бяха постигнати в предишните десетилетия, но тя отново става актуална. И сега съществуват добри практики: малка бедна община като Брегово осигурява домашен социален патронаж за над 1000 души; във Варна се правят опити за възстановяване на училищното здравеопазване; в община Ловеч действат квартални и селски обществени съвети. Примерите могат да бъдат продължени. Добрите практики трябва да се обобщават и разпространяват от Националния съвет на БСП. Те ще подпомогнат формирането на цялостна лява общинска политика, извираща от живота.

В началото на март т.г. по инициатива на Обединението на левите социалисти се проведе дискусия, на която ние формулирахме своето виждане за задачите и политиката на местната власт. Това наше виждане е на разположение на ръководството на БСП.

Ние предлагаме да се приеме харта за лявата политика в местната власт, с която да се ангажират кандидатите за кметове и съветници, издигнати или подкрепени от БСП. Според нас тя трябва да съдържа десет-петнадесет

точки, които да се адресират към избирателите. Тези ангажименти трябва да се конкретизират съобразно с местните проблеми и условия. Ние обръщаме специално внимание на участието – пряко и косвено – на общините в създаването на заестост, в решаването на икономически и социални проблеми, а не само на благоустрояването на населените места.

Предлагаме също да се установят минимални социални стандарти за българските общини, които да гарантират и в най-малките от тях осигуряването на медицинска помощ, на образование, социални услуги и грижи, транспорт, съобщения, ВиК, сметосъбиране.

Ние не приемаме задълбочаващата се дискриминация по отношение на достъпа и ползването на редица права от жителите на малките общини и изостаналите райони. Ние апелираме за по-голяма загриженост на държавата за намаляване на неравенствата между общините и за по-справедливо финансиране на делегираните от държавата дейности.

Ние подкрепяме предлаганите за кметове на общини изявени представители на Обединението на левите социалисти – Емил Костадинов, Донка Михайлова, Атанас Пъдев, Николай Малчев, както и предложените за общински и районни съветници членове на Обединението.

Всички партии говорят, че местната власт работи в интерес на хората и на местните общности. БСП е тази, която наистина трябва да го прави!

III. За политиката на БСП в президентските избори

В БСП вече има изобилие от потенциални кандидати за президент, но малко виждания за президентската политика и за ролята на следващия президент.

Аз съм един от предложените, за което благодаря на социалистите, на районните и на общинските организации, които ми оказват доверие и подкрепа. Още веднъж заявявам, че не водя битка за моята номинация. Бих участвал в тази надпревара докрай само ако мнозинството в партията и в нейното ръководство смятат, че аз съм подходящият кандидат за необходимата политика!

В същото време не бива да допускаме задкулисни комбинации или заобикаляне на демократичния уставен ред за избора на кандидат-президент.

БСП не разполага с безспорна кандидатура. Решението трябва да се търси чрез определяне на политиката и ролята на президентската институция. Смятам за мой дълг публично да представя виждането си по тези въпроси.

Президентът като държавен глава олицетворява единството на нацията. Повече от всички други институции той е призван да се стреми към национално съгласие. Според мен национално съгласие е постижимо при три условия: когато се отстояват интересите на мнозинството от гражданите, когато се проявява етническа и религиозна толерантност и когато се търси обединяване около важни национални цели.

Президентът не бива просто да обещава, защото той сам не би могъл да реши най-важните за хората проблеми. Но той е длъжен да ги поставя и да изразява позиции, които аргументирано и последователно да отстоява.

Ролята на президента е да посочва и да изразява общонационални цели, но

като зачита установеното разделение на властите.

Президентът притежава освен формална и значителна символна власт. От него се очаква да споделя и да изразява народните очаквания, да поддържа диалог с гражданите и с техните организации – съсловни, синдикални, работодателски и други. Президентът обаче не е опозиция. Партиите се делят на управляващи и на опозиционни. Президентът не е и алтернативен законодател, но има коригираща роля в законодателния процес.

Президентът – четвъртият, който ще бъде избран при действието на тази конституция, трябва да отстоява четвъртата, т.е. сегашната конституция, да отстоява парламентарното управление срещу авторитарната власт. Казаното не изключва конституционни промени, но само ако те допринасят за подобряване на баланса между властите и за развитието на България като демократична, социална и правова държава.

Президентът е незаобиколим фактор в процеса на формиране на правителство. В тази си роля той не бива да измества политическите партии, които съгласно конституционната процедура са поели ангажимента да съставят правителство. Той обаче може да изисква максимална яснота за управленските намерения на правителството и за неговите кандидати. От президента се очаква да има високи критерии към професионалните и личните качества на лицата, които назначава на държавни длъжности.

Президентът трябва да предложи Консултативният съвет за национална сигурност да обсъди няколко важни актуални теми: реализация на големите енергийни проекти като условие за енергийна и национална сигурност; обединяване на усилията на отделните власти за ефективно противодействие срещу престъпността и корупцията; облекчаване на реда за придобиване на българско гражданство и привличане на наши сънародници от чужбина.

Президентът е в състояние да организира обсъждания по въпроси с национално значение, които надхвърлят мандата на изпълнителната власт: овладяването и преодоляването на демографската криза; балансираното развитие на регионите в България; модела на здравната система; насоките на образователното и технологическото развитие на страната и други.

Президентът от името на обществото следва да изисква всяка година правителството публично да представя обобщена сравнителна информация за степента на оползотворяване на средствата от европейските фондове. Важни са не само количественото използване на тези средства, а и начинът на тяхното разпределение – сред повече ползватели и за постигане на по-голям обществен ефект.

Президентът може да разчита на анализите на Икономическия и социален съвет и да формира свои съвети във важни области на националната политика. Чрез тях той би съдействал да се намират отговори на важни въпроси като преодоляването на последиците от икономическата криза, приоритетите на икономическото развитие и решаването на най-чувствителните социални проблеми.

От левия кандидат за президент се очаква да постави въпроса за подкрепа и за развитие на малкия и на средния бизнес. Икономически подем на страната няма как да се постигне без реализация на големи проекти и без подобряване на икономическата среда. Отношението, особено към едрия бизнес, трябва да

се определя по два главни критерия – каква заетост и доходи създава и какви данъци плаща.

Президентът трябва да инициира създаване на държавно-обществен фонд за запазване на културното наследство.

Предельно ясно е, че следващият президент ще е длъжен да отстоява националните интереси и да защитава националното достойнство във вече утвърдената рамка за България като член на ЕС и НАТО.

В двустранен план България ще търси ползотворно сътрудничество с европейските държави и специално с балканските; със САЩ; с Русия; с държави от региона на Средна Азия и на Близкия изток. Президентът е активен фактор за разширяване на отношенията с партньори от Далечния изток, каквито са Китай, Япония, Индия и Виетнам. Трябва да се обърне специално внимание и на някои от най-бързоразвиващите се големи страни – Бразилия, Южна Африка и Турция. За постигането на тези цели президентът ще инициира организиране на двустранни и многостранни форуми и други.

Следващият президент трябва да постави и въпроса за критериите и условията за участие на българската армия в операции зад граница. Много важно е да повдигне и въпроса за времето, до което ще продължи българското военно участие в Афганистан. Нашето отношение към евентуално участие в системата на ПРО е необходимо да се прецени с оглед на европейската и на собствената ни сигурност.

По отношение на качествата на кандидата ни за изборите е достатъчно да припомним какво е изисквал Левски от членовете на революционните комитети: „Да са разсъдливи, постоянни, безстрашливи и великодушни.“ Бих добавил и безкористни. Апостола предупреждава, че „ако едно от тези качества липсва на водача, то той ще я олайняни...“.

Кандидатът ни трябва да е носител на приемственост и на промяна в президентската работа.

Левият кандидат трябва да се очертае като категорична алтернатива на сегашното управление.

Бъдещият президент като личен облик и манталитет трябва да е контрапункт на сегашния премиер: социалист по убеждение, патриот като самосъзнание, европеец по манталитет, носител на демократична култура.

В предстоящите президентски избори почти всички влиятелни партии ще издигнат свои кандидати. Тези избори значително ще повлияят и на местните, а впоследствие и на парламентарните избори. Те ще определят в голяма степен както посоката, в която ще поеме страната, така и ролята на партиите след прехода. Не виждам как БСП сериозно би претендирала за лидираща роля в следващото управление, ако не заяви своята политика сега и не спечели за нея значителна подкрепа на предстоящите избори.

Това са нашите аргументи в изборите за президент БСП да издигне кандидат от своите членове – изявен и авторитетен социалист.

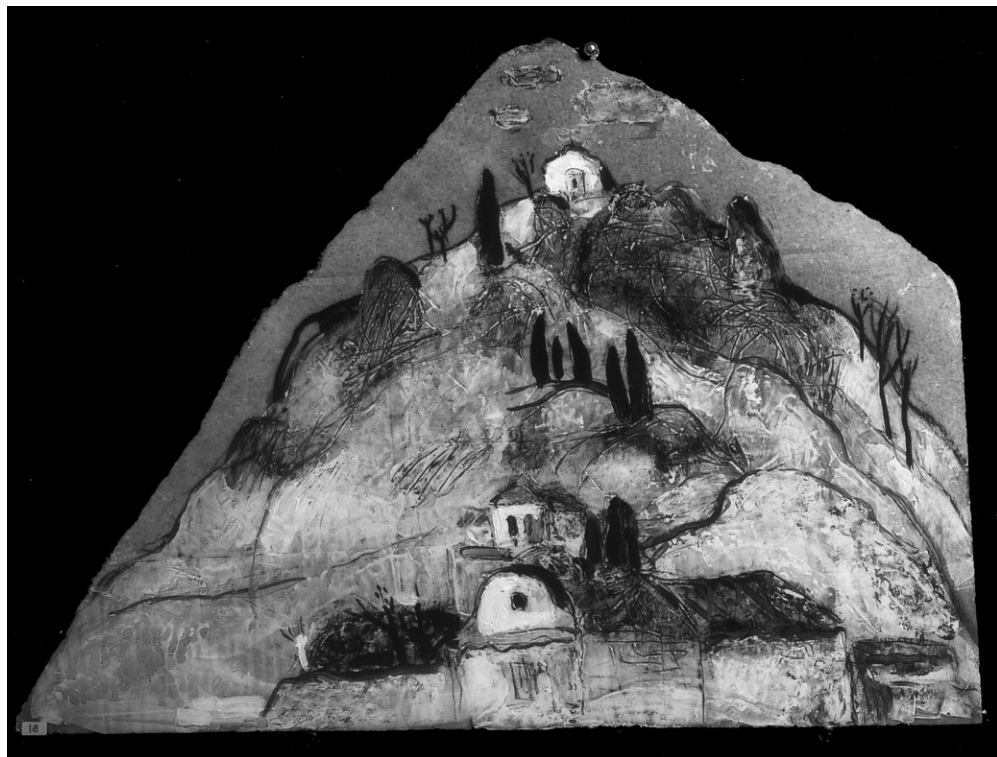
Националното ръководство на БСП трябва да зачете и демократичната активност на основните и общинските организации и да се опре на нея. То трябва да създаде условия на претендентите да представят пред партията и пред об-

ществото възгледите си за ролята на президентската институция и за задачите ѝ през предстоящия мандат.

ГЕРБ, а не БСП, е заинтересована и по политически, и по персонални причини максимално да забави решението си за издигане на кандидат. Но ние не бива да се подвеждаме по тяхната тактика, а трябва да изберем кандидата си до края на юли. В противен случай сами ще се лишим от възможността да представим и да популяризираме определения кандидат и неговите позиции и успешно да се конкурираме с другите кандидати.

Ние знаем какво искаме за България:

НАШИЯТ ПРЕЗИДЕНТ – НА НАШАТА БЪЛГАРИЯ – солидарна, справедлива, европейска – с национална перспектива, с национално достойнство и единство.

СВЕТЛИН РУСЕВ

Из изложбата „КАМЕННИ КАРТИНИ“, 2011

РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА – СЪС ИЛИ БЕЗ ЗНАЧИМИ ИНОВАЦИИ

Васил Сгурев

Васил Сгурев – академик, доктор на техническите науки, старши научен сътрудник I степен в Института по информационни технологии на БАН. Работи в областта на информатиката и изкуствения интелект. Автор е на над 250 научни труда и на 30 авторски свидетелства и патента. Бил е научен секретар на БАН. Член е на Европейската и на Американската асоциация по изкуствен интелект, на Американския институт IEEE, на Санкт-Петербургската инженерна академия.

След близо 20-годишен преход българската икономика достигна по основни параметри нивото на развитието си от края на осемдесетте години на миналото столетие. Заедно с Румъния сме последни от източноевропейските страни. Това е известно, но малцина знаят, че по основни икономически показатели сега България се намира два пъти по-назад в сравнение с 1990 г. в световната ранглиста на 150 държави от всички континенти [2]. Защо по време на прехода се допуска такова влошаване на икономическите показатели – това е тема за отделен и твърде важен анализ.

В българската икономика преобладават сектори с ниска добавена стойност и със стеснени технологически възможности. Около 75% от износа се формират от преработени суровини и нискотехнологични продукти и изделия без значима добавена стойност [4]. Тази тенденция, съпътствана от намаляване на изследователския и внедрителския капацитет и от почти пълна липса на корпоративни изследователски структури, може да доведе България до трайно заемане на последните места в Европейския съюз (ЕС) по икономическо и иновативно развитие, до изграждане на „икономика изцяло базирана на чужди знания“. А това означава вечно догонващо развитие.

Световната икономическа криза от 2008–2009 г. ограничи потенциала на растеж. В страна като България, с икономика, в която преобладават сектори с ниска добавена стойност и незадоволително ниво на иновациите, в която производството и услугите са базирани на използването на несъвременни технологии, процентът на нарастване на brutния вътрешен продукт (БВП) придоби отрицателни стойности (-5% за 2009 г.).

Възникна тясно място, свързано с ниското ниво на създаването, търсенето и използването на иновации и технологически знания от бизнеса и от обществото като цяло.

Проблемите на формулирането и изпълнението на държавните политики за стимулиране на иновациите и на технологическото развитие, в т.ч. и на високите технологии, на практика бяха извън „реалния“ дневен ред на политическите сили в последните двадесет години. Липсата на приемственост и на политическа воля направи иновационната политика част от политическия PR, без това да доведе до реален напредък в решаването на наболелите проблеми. Отсъствието на последователна институционална и кадрова политика в областта на иновациите и високите технологии предизвика загуба на капацитет и дефицит в ресурса на специалисти в областта на индустриалната наука. В резултат на тези тенденции световната икономическа криза завари България с най-ниския БВП на човек от населението в Европейския съюз и на последно място според Обобщения иновационен индекс (*Summary Innovation Index – SII*). Стратегическите документи, разработени от Европейския съюз и от организации като OECD, в които се третира иновационното развитие, остават извън ползването на националните елити и на обществото като цяло и следователно извън стратегическите цели на националното икономическо развитие. За съжаление поведението на България не е в унисон с общите постановки на ЕС по отношение на прилагането на политики за стимулиране на изследванията и на технологиите.

Страната ни, както и повечето държави от останалия свят, е в състояние на продължаваща криза и това не е най-доброто време за предсказване на технологическото и икономическото развитие. Твърде голяма е турбулентността на технологичните параметри и индикатори и тази реалност се усеща едва ли не всеки ден. През последните десетилетия общият икономически растеж на световната икономика се доминираше от два фактора – глобализацията и високите технологии. Новите технологии водят до качествени промени и до ускоряване на иновационната динамика на икономическите и технологическите процеси. В края на кризата се очакват сериозни иновационно-технологически пробиви. Мисълта на Бил Гейтс „В кризисни моменти винаги се осъществяват велики открития“ може да се приеме за достатъчно основателна. Светът вече преминава към ново технологическо равнище и тежко на този, който не си осигури участие в разработването на технологии от него – той просто ще премине в групата на аутсайдерите. Контурите на това равнище вече са очертани. Това са преди всичко пакет от т.нар. конвергентни технологии, включващи нано-, био-, информационно-комуникационни технологии, технологии за разработка и производство на нови материали с програмирани свойства и параметри. По каквито и сценарии да се развива светът, следващите десетилетия ще бъдат доминирани от споменатите технологически тенденции [2].

Много отдавна развитите индустриални страни не разчитат само на „дългата ръка на пазара“, която да им осигури достигането на високо иновационно и технологическо ниво. Пазарът е програмиран да работи за бързи печалби за сравнително близки периоди от време. Поради тази причина държавата пое-

ма върху себе си ролята на програматор и активен реализатор на дългосрочни програми и проекти – САЩ, Япония, Южна Корея, страните от БРИГС. В тази област те получават активна помощ от собствените си транснационални компании (ТНК), които контролират над 80% от световната интелектуална собственост и владеят над 30% от световния високотехнологичен пазар.

От констатираното по-горе следват няколко твърде съществени извода.

Първо, в съвременните икономики по-висока от средната за пазара добавена стойност може да бъде получена само на базата на собствени иновативни ниши на пазара. Това е сериозен стимул за иновативно фирмено развитие.

Второ, реализирането на догонващо развитие предполага средната добавена стойност на страната ни да бъде по-голяма, отколкото в страните, които биват догонвани. Друг начин като че ли не е измислен и реализиран. Следователно приближаването на нашата страна към показателите на развитите страни от ЕС може да бъде осъществено само на значима иновационна основа. Тук са необходими няколко уточнения. Трансфер на чужди иновации и технологии в една или друга степен винаги се осъществява в икономиките на всички страни, даже на слаборазвитите. Но средната добавена стойност на фирмата, която купува готови технологии, в най-добрия случай може да се доближи отдолу към средната добавена стойност на стопанската организация, която е разработила технологията (иновацията). Следователно трансферът на технологии е полезна операция, гарантираща напредък, но чрез него не може да се реализира бързо догонващо развитие. Това може да се осъществи само чрез оригинални значими (пробивни) технологии, зад които стоят крупни фирми и/или държавни структури.

Тук е скрита възможността за бързо или бавно догонващо развитие на нашата страна в рамките на ЕС. Ако не се създадат условия за разработка на оригинални български значими технологии, догонващото развитие на нашата страна ще бъде дълго и мъчително. Ще се разчита само на чужди знания и нашата икономика ще се превърне в „икономика на чужди знания“.

В разглеждания аспект решаващо значение имат патентният потенциал на нашата страна и състоянието на интелектуалната собственост в нея.

Статистиката показва, че през последното десетилетие у нас заявителската и патентната активност е твърде ниска и не се увеличава – очевидно е, че не съществува значителен интерес към патентоване на иновативни решения от фирми и от отделни физически лица [7]. Още по-малко са заявките в Европейското патентно ведомство (ЕПВ) – само 17 през 2009 г. За същата година заявките от Австрия са 1503.

Ако към това се добави почти пълната липса на корпоративна наука и слабостта на приложната наука, става почти очевидно, че в близко бъдеще не може да се очаква поява на оригинална българска значима (пробивна) технология.

Може ли да се предскаже икономическото, иновационното и технологическото развитие на нашата страна? В науката доминира схващането, че е безсмислено това да се прави за период по-голям от 10 години, т.е. за след 2020 година.

Могат да се формулират най-общо три възможни сценария за такова развитие:

а) Първият от тях следва да бъде наречен инерционен сценарий и съответ-

но има инерционна стратегия за неговото реализиране. В него се предполага значително оттегляне на държавата от решаването на проблемите на реалната икономика, от активното развитие на иновационните и технологическите процеси. Което на практика се получи в нашата страна. Но реалната действителност поднесе неприятни изненади. Една от тях е непрекъснатото намаляване на високотехнологичния дял от българското производство. Подобно управление се осъществява чрез т.нар. стратегия на късите фарове, при която технологичната модернизация не е във фокуса на вниманието на обществото. Докъдето отведе пазарната инерция, дотам се стига.

б) Вторият възможен сценарий е този, при който развитието на технологиите и иновациите може да се превърне в основен фактор за оцеляване и развитие на нашата страна. Той се определя като иновационен сценарий. Ако се погледне достатъчно трезво, това е единственият сценарий, чрез който в средносрочен план може да се реализира ефективно догонващо развитие. Той следва да се разгледа и като възможност за реализация на „стратегия на дългите фарове“, при която държавното участие в създаването и реализирането на новите технологии и иновациите е съществено. Това означава ангажимент на държавата да се осъществява ефективна технологична модернизация на страната във възможно най-кратки срокове. Този сценарий е твърде добър и желателен от всяка гледна точка. Но не е реалистичен при сегашната криза и при съществуващата нагласа на стопанския и политическия елит на България. Поради утвърдилите се досегашни методи на управление и кризисните явления в икономиката вероятността за реализиране на такова иновативно управление е нищожно малка. Сред политическите сили няма консенсус за реализирането на такъв сценарий, нито пък за концентрация на необходимите организационни, финансови, кадрови и управленски ресурси.

в) Третият сценарий може да се разглежда като промеждутъчен между инерционния и иновативния, т.е. с използване на смесена стратегия „между късите и дългите фарове“. Най-същественият проблем е какво е съотношението в тях между „инерционната“ и „иновативната“ съставляваща. А то ще бъде такова, каквато го наложат икономическите възможности и политическата воля за промени.

Това е сценарий за текущо оцеляване в криза, без да се поемат ангажименти за значима технологична модернизация на страната. С най-голяма вероятност може да се предскаже, че именно по този сценарий ще се развива нашата страна през близките години. Той е компромисен и води до продължително догонващо развитие.

Този сценарий отговаря на сегашните реалности: българският национален капитал е твърде раздробен, липсват крупни наши транснационални и национални компании, които да са в състояние да развиват активно пробивни и мащабни технологии, липсва корпоративна наука [1]; множеството малки и средни предприятия (МСП) се стремят преди всичко да оцелеят; в страната се разчита главно на доставени отвън технологии, иновации и машини. Като цяло в този сценарий се залага главно на „дългата ръка на пазара“, на малките стъпки и малките иновации, чрез които само се подобряват чуждите технологии, без да

се постига бърз и значим национален ефект.

Не трябва да се създава впечатление, че в нашата страна в областта на иновациите и технологиите не се прави нищо или че това, което се прави, е погрешно, че няма примери за ефективна иновационна и стопанска дейност. Има такива примери, без те да определят общата картина на икономическото развитие, но те играят основна роля в българския износ и в създавания национален продукт. Те не могат да променят ситуацията, България засега се движи твърде бавно и заема стабилно последно място (заедно с Румъния) в ъгъла и в периферията на Европа.

Възниква въпросът: дали съществуват методи, методики и инструментални средства, които могат ефективно да ускорят иновациите при сегашната наша действителност. През последните две-три десетилетия такива методи и методики получиха широко разпространение в развитите страни и в страните на БРИГС, а именно:

1. Определяне на базата на ФОРСАЙТ на методиките на приоритетни направления, които след това се одобряват от парламента и се превръщат в национални приоритети поне за един мандатен цикъл.

2. Създаване на Национален съвет по наука и технологии към премиера или президента на републиката, който да координира и контролира работата в областта на иновациите и технологиите.

3. Увеличение на частта от brutния вътрешен продукт, отделян за изследване и развитие, до съвременен ниво – 3% по изискванията на ЕС.

4. Създаване на предпоставки за развитие на корпоративната наука.

5. Развитие на достатъчно мощни и ефективни венчърни и гаранционни фондове.

6. Създаване на действени национални фондове за научни изследвания и технологии.

Всички тези методи и инструментални средства са многократно дискутирани в публичното пространство през последните 10–12 години, но нито една от сменящите се държавни администрации не пожела или не можа да ги приложи целенасочено и ефективно в реалните български условия. Вместо това се правиха опити да се създават и внедряват илюзорни „балкански“ модели за иновации и технологии. С илюзорни резултати също.

Страната ни навлиза в предизборна ситуация и започват да се правят най-различни предположения и обещания. Твърди се, че до 2020 г. е възможно да се осъществи 30% положителен икономически прираст и средните доходи на българина да достигнат до 75% от средните доходи в ЕС. Повече от очевидно е, че няма нито иновационни, нито технологически предпоставки за осъществяване на такъв скок, и с голяма вероятност може да се предскаже, че това няма как да се случи.

Нашата страна се нуждае от обмислена технологична модернизация и само това може да създаде необходимите условия за ускорен икономически растеж. За такава модернизация са нужни подготвени кадри не само в изследователските организации и във фирмените структури, а и в държавната и общинската администрация. На практика при всяка нова смяна на администрацията се осъ-

ществува широка подмяна на професионално подготвени кадри с нови лица, които тепърва започват да се учат как да „бръснат на държавната глава“. Тази процедура се повтаря с удивителна последователност през последните 10–15 години. Затова не могат да се усвоят европейските фондове и цари некомпетентност, а в много случаи и корумпираност.

Иначе корабът на българската икономика продължава да се движи едва-едва в самия край на европейската флотилия. Следвайки известния курс на партията на Ярослав Хашек за „умерен прогрес в рамките на демокрацията“.

Като че ли основните парламентарни партии и движения са се примирили с такъв курс, щом никой от тях не полага сериозни усилия да го промени, когато има възможност за това.

В заключение, на въпроса може ли България да се развива без значими собствени иновации, следва да се отговори положително. Но това развитие ще бъде твърде бавно и разтеглено за много дълъг период от време. В него активна роля ще играе изграждащата се сега икономика на чужди знания при продължително доминиране на „относителната бедност на българското население“ в рамките на ЕС.

БЕЛЕЖКИ

1. Науката в България в началото на 21-ви век – Анализ. С., БАН, 2009.
2. Меморандум за изследванията и технологиите в България. С., ФНТС, 2010.
3. MANUFACTURE, A. Vision to 2020, EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth.
4. ИНОВАЦИИ.БГ, 2011, ARC Fund, 2011.
5. Българската икономика, състояние и стратегия за развитие. МИЕТ, юни 2010.
6. Ангелов, И. Очакван растеж на БВП в България. – Дума, 25.05.2011.
7. Колева Ф., М. Молхова. Патентна активност в България. – Наука, 2011, № 1, с. 39–46.
8. Превръщане на Европа в истински съюз за иновации. – Наука, 2011, № 1, с. 24–31.

90 ГОДИНИ КИТАЙСКА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ

Дончо Дончев

Дончо Дончев – магистър по световна икономика от Московския държавен институт за международни отношения, доктор по история от Института за Далечния изток при АН на Русия, дългогодишен посланик на Република България в КНР, бивш зам.-министър на външните работи. Има издадени книги и публикации в научни издания у нас и в чужбина по проблемите на Китай и на международните отношения.

Винтервю за ИТАР-ТАСС и в. „Российская газета“ от 10 юни т. г. генералният секретар на ЦК на ККП Ху Дзинтао подчертава, че „90-годишната история на Китайската комунистическа партия е история на неуморната борба и на съзидателния труд за национална независимост, освобождение на народните маси, могъщество и процъфтяване на държавата и щастие на народа“¹. И наистина през цялото си 90-годишно съществуване ККП води неотклонно тази борба, вървейки по трудния път, изпълнен със славни победи и временни поражения, с успехи и разочарования, но и с непрестанен стремеж към поставената цел – построяването на социализма и осъществяването в бъдеще на комунистическия идеал.

Първите стъпки

Комунистическите идеи проникват в Китай през второто десетилетие на XX век. По време на следването си (1914–1916 г.) в японския университет Васеда младият китайски студент Ли Даджао се запознава там с учението на Маркс и Енгелс и завръщайки се в Китай, започва да го пропагандира. Вече като професор в Пекиния университет той създава марксистки кръжоци в Пекин и в Северен Китай. Такива кръжоци се формират и в други китайски градове – Шанхай, Чанша, Ухан, Дзинан, Кантон. Стига се до идеята 12-те кръжока с едва 53-ма членове да се обединят в една общокитайска комунистическа партия. Нейният първи конгрес се свиква в края на юни 1921 г. в Шанхай. Присъстват 13 делегати – по двама от Шанхай, Пекин, Хунан, Хубей, Кантон, Шандун и един представител на комунистическия кръжок на

МЕЖДУНАРОДНА ПОЛИТИКА

китайските студенти в Япония. В работата на конгреса вземат участие представителят на Изпълкома на Коминтерна холандецът Г. Маринг и представителят на Далекотоизточния секретариат на Коминтерна Николски (Владимир Абрамович Нойман). Ли Даджао по здравословни причини не присъства. За председател на конгреса е избран представителят на Пекин Джан Готао, а за секретари Мао Дзедун (от Чанша, провинция Хунан) и Джоу Фухай (представител на студентите в Япония).

Конгресът се открива нелегално в частна девическа школа във френската концесия в Шанхай. След това работата му се премества в квартирата на шанхайския делегат Ли Хандзин, но на четвъртия ден участниците трябва да се преместят и от там поради опасност от провал. Конгресът завършва работата си на една лодка в езерото Найху, до гр. Дзясин. На конгреса са обсъдени следните въпроси: текущият политически момент; основните задачи на партията; уставът на партията; организационни въпроси. По всички тях възникват остри спорове. По спомените на един от участниците в конгреса Чън Танцю, публикувани през 1936 г. в списание „Комунистически интернационал“, най-много се е спорило по въпроса за основните задачи на партията и по нейните организационни принципи. Течението на „легалните марксисти“ отстоява тезата, че китайският пролетариат е твърде млад, не разбира идеите на марксизма и се нуждае от продължителна пропагандистко-възпитателна работа. Затова на този етап не е нужно да се създава истинска пролетарска партия, на дневен ред трябва да бъде провеждането на буржоазно-демократическа революция, а не установяването на диктатура на пролетариата. Те смятали, че ръководната роля трябва да принадлежи на прогресивната интелигенция, която да овладее марксизма, да създаде легална организация за неговото изучаване и след това да обучава на марксизъм и работническата класа. Другата линия, застъпена на конгреса, е крайнолява. Нейните привърженици са против каквито и да било легални форми на работа. Те отнасят интелигенцията към идеологическите представители на буржоазията и са против приемането на интелигенти в партията. Мнозинството от делегатите на конгреса подлагат на критика тези две крайни линии. Приема се постановката, че борбата за диктатура на пролетариата е основната задача на партията. По отношение на легалните форми на работа се подчертава, че при определени условия партията може да ги използва. Така например като централна задача се поставя участието на партията в развитието на профсъюзното движение².

Първият конгрес определя названието на партията като Китайска комунистическа партия, приема програма на партията и Резолюция относно текущата практическа партийна работа. Конгресът провъзгласява построяването на социализма в Китай като крайна цел на новосъздадената компартия. Избрано е бюро в състав Чън Дусю (който не присъства на конгреса) – секретар и Джан Готао и Ли Да – членове.

През 1922 г. се провежда II конгрес. Той приема Устава на партията и манифест, формулира основната най-близка задача на ККП – осъществяването на демократическата революция, приема решение за встъпване на ККП в Коминтерна. III конгрес (1923 г.) утвърждава курса за създаване на единен на-

ционален революционен фронт с Гоминдана на Сун Ятсен и приема решение за индивидуално встъпване на членове на ККП в Гоминдана при запазване на идейната и организационна самостоятелност на партията. IV конгрес (1925 г.) се провежда в навечерието на революцията 1925–1927 г. Той посочва необходимостта от борба за хегемония на пролетариата в националната революция и от въвличане на селяните в революционното движение под ръководството на пролетариата.

През април 1927 г. Чан Кайши извършва контрареволюционен преврат, скъсва споразумението с ККП за единен фронт и разгръща кампания на масов кървав терор против нея. В тази обстановка през април–май 1927 г. се провежда V конгрес на ККП. Той приема решение за изготвяне на стратегия на партията в духа на резолюцията на 7-ия пленум (XII.1926 г.) на Изпълкома на Коминтерна по китайския въпрос, а също и поправки и допълнения към Устава на партията, включвайки в него принципа на демократическия централизъм.

Следващият, VI конгрес се провежда през 1928 г. в Москва. Той потвърждава буржоазно-демократическия характер на революцията в Китай, насочва партията към разгръщане на аграрна революция, обръща сериозно внимание на изграждането на въоръжени сили на ККП и на създаването на съветски райони. Центърът на революционната борба се премества на село, където се създават революционни бази, формира се Китайска червена армия, в отделни райони на Китай се провъзгласява Китайска съветска република. През 1934–1936 г. под силните вражески удари Китайската червена армия е принудена да осъществи съпроведения с много трудности и жертви северозападен поход („Великия поход“) до провинция Шънси, където в района на Янан вече няколко години съществува съветски район. Там се установява революционната база на китайските комунисти.

През 1937 г. Япония напада Китай. ККП полага усилия за сплотяване на всички патриотични сили в страната в единен антияпонски фронт на основата на сътрудничество между ККП и Гоминдана. Това е и в унисон с решенията на 7-ия конгрес на Коминтерна (1936 г.). През 1946 г. обаче, когато милитаристка Япония е вече разгромена и Втората световна война е приключила, чанкайшистият Гоминдан разгръща гражданска война в Китай, която след три кръвопролитни години завършва с поражение на чанкайшистите, победа на ККП и на нейните въоръжени сили и провъзгласяване на Китайската народна република на 1 октомври 1949 г. От този момент под ръководството на ККП започва изграждането на социалистическото общество в Китай.

Дейността на ККП през първите години след победата

През периода 1949–1952 г. под ръководството на ККП в Китай се осъществява аграрна реформа и експроприация на бюрократическия капитал, възстановява се народното стопанство, започват социалистически преобразования в областта на културата, в духовния живот, слага се начало на социалистическия сектор в икономиката. В края на 1952 г. ККП разработва Генералната линия на партията за преходния период, която предвижда примерно за 15 години (1953–

1967) да бъдат осъществени социалистическа индустриализация на страната и социалистически преобразования в селското стопанство, занаятчийската промишленост и търговията. В съответствие с постановките на тази генерална линия се разработва и първият петгодишен план за развитие на народното стопанство (1953–1957). Той предвижда създаване на първичните основи на социалистическата индустриализация, развитие на народното стопанство и осъществяване на социалистически преобразования. През септември 1956 г. се провежда VIII конгрес на ККП, на който се прави равностойна на борбата на китайския народ за осъществяване на социалистическите преобразования. Скоро обаче Мао Дзедун възприема авантюристичен курс за форсирано развитие под лозунга за „трите червени знамена“ – генералната линия, големият скок и народните комуни, който нанася големи щети и връща назад постъпателното развитие на Китай. Разкритикуван за допуснатите грешки и провала на тази своя линия, Мао под лозунга „огън по щабовите на контрареволуцията“ разгръща т.нар. културна революция, разгромява с помощта на военните и хунвейбините партийните комитети и държавните органи, репресираща милиони комунисти и безпартийни. След смъртта на Мао през 1976 г. са арестувани най-близките му последователи – т.нар. банда на четиримата, и се слага край на безчинствата.

Ерата на Дън Сяопин

Дън Сяопин е знакова фигура в съвременната история на Китай, с която се свързва епохата на стабилизация на страната след големия хаос на „културната революция“, епохата на реформи на народното стопанство и на внушаващи респект успехи по пътя на социалистическото строителство. Достигнал няколко пъти до най-високите постове в китайската партийна и държавна йерархия и отстраняван насилствено от тях, след арестуването на „бандата на четиримата“ неговата звезда отново изгрява на китайския политически небосклон. На юлския (1977 г.) пленум на ЦК на ККП той е избран за зам.-председател на Военния съвет, за началник на Генералния щаб на Китайската народна армия и за зам.-премиер. Той играе главна роля на историческия 3-ти пленум на ЦК на ККП в края на 1978 г. На този пленум не само се дава реалистична оценка на приноса на Мао Дзедун в китайската революция и в изграждането на нов Китай, като се признават и значителните му заслуги, и големите му грешки и се запазва значението на „идеите на Мао Дзедун“ като развитие на марксизма-ленинизма в условията на Китай, не само се поставя началото на поправянето на лявоуклонистките грешки, допуснати през „културната революция“, но се приема и решение за пренасяне на центъра на тежестта в работата на партията и държавата върху икономическото строителство, върху провеждането на политика на реформи и отвореност към света. Генералният секретар на ЦК на ККП Ху Дзинтао в речта си на тържественото събрание в Пекин по случай 30-годишнината от 3-тия пленум подчертава, че с решенията на 3-тия пленум на ЦК на ККП от XI конгрес е осъществен „велик прелом“, имащ непреходно значение в историята на партията след създаването на Нов Китай, и е открит нов исторически пери-

од за страната. „Най-ярката особеност на новия период, казва Ху Дзинтао, са реформите и отвореността. Техните цели се заключават в разкрепостяването и развитието на производителните сили, в осъществяването на модернизацията на страната, осигуряването на условия за заможен живот на населението и възраждането на великата китайска нация. Провеждането на политиката на реформи и отвореност има също за цел самоусъвършенстване и развитие на социалистическия строй, вливане в социализма на нови жизнени сили, построяване и развитие на социализма с китайска специфика.“³ Дън Сяопин развива и конкретизира идеята си за изграждане на *социализъм с китайска специфика* в КНР във встъпителното си слово на проведения през септември 1982 г. XII конгрес на ККП. Конгресът определя в решенията си генералната задача на Китай през новия исторически период: в условията на сплотеност на народите на цялата страна, опирайки се на собствените си сили, чрез упорита и самоотвержена борба постепенно да осъществява модернизация на промишлеността, на селското стопанство, на националната отбрана, на науката и техниката и да се превърне в държава с високоразвити култура и демокрация. Конгресът прави оценка, че социализмът е реалната основа на китайския общественно-икономически строй, но че страната се намира в началния стадий на социализма. Дава се път на провеждането на пазарни реформи в икономиката, на развитието на всички форми на собственост, но при запазване в политическата система на ръководната роля на комунистическата партия. През следващите години ККП неизменно върви по пътя на строителството на социализъм с китайска специфика, постигайки впечатляващи успехи. Тезата за социализма с китайска специфика е изведена като мото на следващите XIII, XIV, XV и XVI конгреси на ККП.

ККП на съвременния етап

И след кончината на Дън Сяопин ръководствата на ККП – ръководителите от „третото поколение“ начело с Цзян Цзъмин и от следващото – „четвъртото поколение“, водено от Ху Дзинтао, продължават творчески и на практика да развиват идеята за изграждане на социализма с китайска специфика в Китайската народна република, обогатявайки марксизма-ленинизма, „идеите на Мао Дзедун“ и теорията на Дън Сяопин с постановката за „тройното представителство“ на Цзян Цзъмин и с постановката на Ху Дзинтао за „научната концепция за развитие“. Постановката за „тройното представителство“, добавена в приетия от XVI конгрес (2002 г.) на ККП нов устав, включва челните производствени сили (т.е. работническата класа и трудовото селячество), прогресивната интелигенция и най-широките слоеве на китайския народ (в които се включва и патриотичният национален бизнес). Това трябва да развие и превърне ККП във всенародна партия.

В отчетния доклад на Ху Дзинтао пред XVII конгрес (2007 г.) на ККП отново се подчертава ръководната идея за изграждане на социализъм с китайска специфика и необходимостта от провеждане на курс на съчетаване на социализма и реформите, на държавното планиране и пазара, на социалната справедливост и икономическата ефективност. В резолюцията на конгреса за докла-

да на Ху Дзинтао се казва, че този доклад „дава отговор на въпроси за знамето, пътя, духовния имидж и посоката на развитието на ККП в новата епоха, показва всеобхватния план за политиката на реформи и на отворени врати, за социалистическата модернизация и за изграждането на общество със средно ниво на благосъстояние“⁴. Потвърждава се тезата, че Китай продължава да се намира на *началния етап на социализма*, с което социализмът получава дългосрочна историческа перспектива за саморазвитие.

В доклада си пред конгреса Ху Дзинтао заявява, че „за всестраниното изграждане на общество със средно ниво на благосъстояние и за развитието на социализма с китайска специфика през новия период е необходимо всестраниното реализиране на научната концепция за развитие“⁵. Ху Дзинтао посочва, че „научната концепция за развитие е поставена в съответствие с реалностите в началния стадий на китайския социализъм, с практиката на развитието на Китай, с опита на развитието на други страни и с новите изисквания на развитие“⁶.

На заключителното заседание на XVII конгрес издигнатата от Ху Дзинтао „научна концепция за развитие“ е включена в коригирания текст на Устава на ККП. В резолюцията по този повод се казва, че „научната концепция за развитие е продължение на теорията на трите поколения китайски ръководители за наследяване и развитие на марксизма, отразява мирогледа и метода на марксизма, представлява ръководен курс за социално-икономическо развитие на страната и стратегия за развитие на социализма с китайска специфика“⁷.

ККП и новите предизвикателства пред Китай

През годините след 3-тия пленум (1978 г.) на ЦК на ККП икономиката на КНР се развива постъпателно и с високи темпове на растеж. В резултат на това през 2010 г. Китай изпревари Япония по обем на БВП и стана втората по мощ икономика в света. Прогнозите са, че към 2020 г. Китай ще догони САЩ по съвкупен БВП. Едновременно с впечатляващите успехи на икономическия фронт в КНР се забелязват и проблеми, които безпокоят китайското партийно и държавно ръководство и то е силно ангажирано с тяхното решаване.

Проблемите и предизвикателствата пред Китай са причинени под въздействието както на външни фактори, така и на фактори от вътрешен характер. Привнесените проблеми са от влиянието на световната икономическа и финансова криза. Тя засегна силно икономиките на САЩ, Япония и другите развити западни държави и даде голямо отражение върху огромния китайски експорт към тези страни. За значението на експорта за китайската икономика говорят следните факти: по обем на експорта си Китай е на първо място в света; от експорта той получава 80% от валутните си доходи; в експортните отрасли са заети 20 млн. души; около 20% от общата продукция на промишлеността и на селското стопанство се изнася; номенклатурата на експорта съдържа над 50 хиляди наименования⁸. В резултат на кризата най-силно засегнати бяха традиционно експортноориентираните провинции като Гуандун, Фудзиен, Джъдзян и Дзянсу. Спадът на потреблението в САЩ и срывът на китайския експорт за тази страна доведоха до фалит на компании, затваряне на предприятия и ко-

лапс на цели клонове на индустрията в Китай. Работата си загубиха над 20 млн. души, главно от така наречените майгрант-уоркърс, хора от по-бедните провинции на Китай, намиращи дотогава препитание в тези предприятия.

Изправено пред лицето на кризата, китайското партийно и държавно ръководство предприе редица стъпки за преодоляване на спада и за развитие на китайската икономика. През есента на 2008 г. ККП разработи и на 9 ноември същата година китайското правителство прие *широка антикризисна програма*, включваща конкретни мерки за стимулиране на вътрешното потребление и за стабилизиране и развитие на редица отрасли на народното стопанство – индустрия, транспорт, жилищно строителство, селска инфраструктура, здравеопазване и образование, околна среда, финанси. За финансовото осигуряване на тази програма китайското правителство прие *план за стимулиране на икономиката* със сума от 4 трлн. юана (588 млрд. ам. долара). На проведената през пролетта на 2009 г. 2-ра сесия на 11-ото Общокитайско събрание на народните представители наред с постигнатите успехи бяха отчетени и трудностите, пред които е изправена страната в условията на световната финансово-икономическа криза. Беше констатирано, че кризата се разраства, че търсенето на световния пазар намалява, че надига глава търговски протекционизъм и растат факторите на несигурност на световния пазар. В доклада си пред сесията китайският премиер Вън Дзябао подчертава, че под влияние на световната криза е налице спад на темповете на икономически растеж на Китай. В същото време в някои отрасли има излишък от производствени мощности, някои предприятия трудно извършват стопанската си дейност, ситуацията с трудоустройството остава доста сериозна, трудно се осигурява стабилното и непрекъснато развитие на селското стопанство и увеличаването на доходите на селяните. Продължават да се чувстват онези институционални и структурни противоречия, които дълги години влияят отрицателно върху икономиката на Китай: все още недостатъчното потребителско търсене; изоставането на развитието на третичния сектор; ограничените възможности за самостоятелна иновация, големите разходи на енергоносители и ресурси, растящият разрыв в равнищата на развитие – между града и селото и между районите. В доклада на премиера се посочват и мерките, които трябва да се вземат за ограничаване и постепенно овладяване на кризата: планиран бюджетен дефицит от 950 млрд. юана (193 млрд. ам. долара) с цел намаляване на последствията от кризата чрез разширяване на потреблението; всемерно разширяване на вътрешното търсене, преди всичко на потребителското търсене; бърз растеж на капиталовложенията и оптимизиране на структурата им; стимулиране на развитието на пазара на недвижимости; ликвидиране на последствията от земетресението в провинция Съчуан.

В резултат на посочените мерки, на проведения през есента на 2009 г. 4-ти пленум на ЦК на ККП е отчетено, че „благодарение на общите усилия на ККП и на цялата страна от втората половина на миналата година беше преустановено забележимото спадане на темповете на растеж на китайската икономика, в страната като цяло се забелязва стабилизиране и подобряване на икономическата ситуация. Следва да се отбележи, че възвръщането на световната икономика е бавен и зигзагообразен процес, основата за възстановяване на ки-

тайската икономика е също все още нестабилна и небалансирана. В Китай и в чужбина продължават да съществуват много фактори на нестабилност и Китай продължава да се намира в ключов стадий на осигуряване на растежа на националната икономика. Във връзка с това е необходимо да се продължи провеждането на активна финансова и разумно мека парично-кредитна политика, да се запазва приемствеността и стабилността на макроикономическата политика и да се усъвършенстват плановите и мерките за преодоляване на последствията от глобалната финансова криза⁹.

Къде точно се намира Китай по пътя на възстановяването и развитието на своята и на световната икономика, до каква степен Китай влияе на световната икономика и обратно и какви предизвикателства очакват Китай през следващите няколко години? Това са все въпроси, чието решаване би имало влияние върху благосъстоянието както на Китай, така и на повечето държави в света.

През 2010 г. Китай отново отбеляза сериозен растеж и отново се прояви като един от икономическите оазиси, до голяма степен защитени от въздействието на световната икономическа и особено на финансовата криза. Независимо от високия растеж обаче китайската икономика е изправена пред нови проблеми и предизвикателства. Единият от проблемите е, че с провеждането на политиката на отваряне към света дойде и по-голямата обвързаност и зависимост на икономиката на Китай от общото състояние на световната икономика. Оттам биха могли да се създадат трудности за Китай през тази и през следващата година, тъй като световната криза все още не е преодоляна и редица от по-големите икономики все още изпитват сериозни затруднения, въпреки усилията на правителствата им да ги поставят на пътя на възстановяването. Освен това голяма част от „токсичните“ активи на банките не са изчистени и много проблеми по дейността на финансовите институции като цяло не са решени.

Друг проблем пред Китай е *високата инфлация*, която достигна рекордни стойности въпреки мерките на правителството да я укроти. Овладеяването на инфлацията изглежда ще се окаже доста сложен процес, поне в краткосрочен план, тъй като усилията на правителството да спре инфлацията при цените на храните и продуктите ще се затрудняват от повишаването на цените на петрола, породено от събитията в арабския свят.

Истината е, че трансформацията в Китай е достигнала повратна точка. Досега той използваше своята неограничена и евтина работна сила, географското си положение, ниските транспортни разходи, за да постига висок, макар и небалансиран растеж, като се превърна в най-големия производител и износител на индустриални продукти в света. Новите реалности изискват трансформация на китайската икономика към много по-балансиран модел на растеж. Високият растеж на китайската икономика досега беше задвижван от високите нива на инвестициите (вътрешни и външни) и от много сериозно положително търговско салдо. И при двата показателя се очаква спад през следващите няколко години и запазването на дългосрочен растеж ще зависи изцяло от това до каква степен китайската икономика би могла да повиши продуктивността си и доколко би могло да се увеличи потреблението. Очаква се Китай да продължи да стимулира *изместването на центровете на растеж по-навътре в държавата*,

което също би довело до по-голяма балансираност на икономиката и до повишаване на социалната стабилност, намалявайки разликата в развитието между крайморските и вътрешните провинции и в равнището на доходите на населението в едните и в другите райони.

Всички тези въпроси бяха предмет на обсъждане и на вземане на решения по тях на проведения през октомври 2010 г. 5-и пленум на ЦК на ККП и на състоялата се през март т.г. четвърта сесия на 11-ото Общокитайско събрание на народните представители. На пленума е подчертана необходимостта от ускоряване на трансформацията на способите на икономическото развитие на страната. В тази насока главният акцент се поставя върху стратегическото икономическо реструктуриране, научно-техническият прогрес и иновационната дейност, осигуряването и подобряването на благосъстоянието на населението, строителството на ресурсоспестяващо и дружелюбно спрямо околната среда общество и провеждането на реформите и отвореността¹⁰. Отбелязана е и необходимостта от провеждане на курс за разширяване на *вътрешното търсене* и запазване на стабилното и бързо развитие на икономиката. По време на пленума генералният секретар на ЦК на ККП Ху Дзинтао неколкратно употребява понятието „всеобхватен растеж“, което в интерпретацията на китайския ръководител означава разпространяване на богатата от икономическото развитие в равна степен върху всички граждани в името на постигането на балансиран икономически растеж и социална стабилност¹¹.

На пленума са обсъдени и приети препоръки за основните насоки на 12-ия петгодишен план за социално-икономическо развитие на Китай през периода 2011–2015 г. Отбелязано е, че новата петилетка ще бъде решаваща от гледна точка на изграждането на общество на *средната заможност* към 2020 година. Подчертано е, че именно ръководната роля на ККП ще бъде залогът и „основополагащата гаранция“ за постигането на успехи в икономическото и общественото развитие на страната.

Постановките на 5-ия пленум намериха по-нататъшно и по-детайлно развитие в обсъжданията и решенията на 4-тата сесия на Общокитайското събрание на народните представители през март т.г. В интервю с ползватели на интернет от цялата страна преди сесията премиерът Вън Дзябао си направи самокритика за това, че в предишния период китайското правителство е поставяло ударението върху високите темпове на растеж на БВП за сметка на повишаването на жизненото равнище на народа. В доклада си на сесията Вън подчертава, че сега „правителството ясно съзнава, че в днешен Китай по-добра икономическа структура и по-висок жизнен стандарт на народа значат много повече от по-бързата скорост“¹². Вън Дзябао добавя: „Нужно е да запазим продължителността и стабилността на нашата макроикономическа политика, да я направим по-целенасочена, по-гъвкава и ефективна, да поддържа коректен баланс между все още продължаващото бързо икономическо развитие, реструктурирането на икономиката и управлението на инфлационните очаквания, да обръщаме по-голямо внимание на запазването на цените и предотвратяването на голямата икономическа неустойчивост.“¹³ Той определя *разширяването на вътрешното търсене* като дългосрочен стратегически принцип и основен

фокус на развитието на китайската икономика и подчертава, че „за да променим сегашната небалансирана, некоординирана и нестабилна система, новият петгодишен план предвижда Китай да извади на повърхността нов вътрешен потенциал, за да направи икономиката по-координирано задвижвана от *инвестиции, експорт и вътрешно търсене*“¹⁴. Конкретните показатели, предвидени в плана, свидетелстват за мащабния, но реалистичен подход на китайското партийно и държавно ръководство към развитието на китайското народно стопанство и общество. През 2011 г. се предвижда растеж на БВП от 8%, а средно за петилетката – 7%, равнището на регистрираната безработица в градовете не трябва да надвишава 5%, цените в страната да бъдат стабилни, международните плащания – балансирани.

Както се вижда, пред Китай стоят изключително важни, много сложни и трудни задачи и предизвикателства. Гаранция за тяхното решаване са мъдростта, големият опит и научният подход на ККП в очертаването на верни пътища и в мобилизирането на потенциала на китайската нация за решаване на проблемите и за движение напред.

БЕЛЕЖКИ

- 1 Российская газета. М., 10.06.2011.
- 2 Вж. Чэн Танцю. Воспоминания о I съезде КПК. – Коммунистический интернационал, 1936, № 14, с. 96–98.
- 3 Ху Дзинтао. 3-й пленум ЦК КПК 11-го созыва открыл новый исторический период реформ и открытости в Китае. – Женьминьжибао он-лайн, 18.12.2008.
- 4 Радио Китай за чужбина (на бълг. език), 21.10.2007.
- 5 Радио Китай за чужбина, 15.10.2007.
- 6 Радио Китай за чужбина, 15.10.2007.
- 7 XVII конгрес на КПК бе закрит успешно. – Радио Китай за чужбина (на бълг. език), 21.10.2007.
- 8 Вж. Википедия, Экономика Китайской народной республики.
- 9 Коммюнике 4-го пленума ЦК КПК XVII-го созыва. – Женьминьжибао он-лайн, 19.09.2009.
- 10 Вж. в. „Женминжибао“, 19.10. 2010.
- 11 Russian. China Org.cn, 19.10.2009.
- 12 Xinhuanet.com, 05.03.2011.
- 13 News.Xinhuanet.com, 05.03.2011.
- 14 Пак там.

ПОТАЙНОСТИТЕ НА НОСТАЛГИЯТА

Максим Мизов

Максим Мизов – доктор на социологическите науки, доктор по философия, доцент, завеждащ секция в Центъра за исторически и политологически изследвания. Изследователските му интереси са в сферата на етиката, политологията, социологията и етнологията. Автор е на 21 монографии и книги (5 в съавторство), както и на повече от 200 студии и статии в специализирани научни сборници и списания.

Всяко преломно обществено време неизбежно търси и открива, но и прилага различни оръжия – тайни и явни, позволени и непозволени, за да разреши своите фундаментални проблеми и да гарантира своята по-дълга биография в историята. В офанзивните или в дефанзивните действия спрямо дадени обществено-исторически „коти“ социалните субекти – индивиди или общности, разчитат и на носталгиите, които са част от символните капитали, от арсенала и репертоара на актьорите на историческата сцена и имат участие в монолозите/диалозите в обществената драма. Колкото и да изглеждат като невинни и пацифистки настроени, носталгиите имат и невероятно опасни милитаристични ресурси, от които с право някои се страхуват, а други пък неистово се стремят и опитват да ги похитят, но и целево да ги оползотворят.

Няма историческа епоха или човешко общество, които да са непристъпни за пришествията и неувязими срещу нашествията на носталгиите в своите светове. Затова носталгията се оказва органична съставка от историческата поетика, а и от баналната проза в живота на всяко човешко общество, на всяка социална общност. Епопеите на историческия дух или разум, както и трагедиите и покрусите му никога не се лишават от помощта и услугите на носталгичните феномени, опции и версии. А историческата биография или автобиография на която и да е човешка общност не може да изтрие безостатъчно следите и белезите на носталгични присъствия в нея.

„Пътуването“ в Историята и във Времето – назад, на място или напред, не може да си спести или пък да се спаси от съпровождащите го носталгични

образи; те винаги показват отнякъде, неочаквано или пък трепетно-очаквано, своите ликове. Няма сфера в жизнения свят на човека, която да е залостена или бронирана срещу опитите на носталгията да проникне, да се разположи и понякога даже да властва. Това не значи, че обществено-историческото движение на носталгиите притежава резервиран график, нито че разполага винаги със свободен трафик във времето. В различни периоди на обществото съществуват различни нужди, а и различни оценявания на ролята и стойността на конкретни носталгични явления, логики, техники, практики. Това особено релефно проличава в смутни исторически времена, когато пластовете на обществения живот се преобръщат и човешките отношения и нрави се взривяват. Такива преломни обществено-исторически времена или обстоятелства всъщност се оказват най-гостоприемни за едни и най-жестоки за други типове носталгии.

Преходът ни засипа с взривна поява на най-различни типове носталгии. Вместо да дойде така дългообещаващият „залез на митовите“, както „просветлени“ демократични умове звънко ни убеждават, с неочакваните демографски бумове на носталгичните нагласи сякаш настъпи нещо обратно – изгреви, разцвет и власт на митологичното, чрез формите на негови утопични визии за миналото/бъдещето. Битката за властта над времето зависи и от властта на представите за конкретно обществено-историческо време, удобно възвеличено или опозорено в идеологиите, в политическите или в свръхполитизиранияте дискурси на управляващи и опозиции.

Ненаситното за всевъзможни визии публично внимание още трескаво се лута между профила на желаното бъдеще и приказните картини за „доброто старо време“, независимо колко далеч се простира възрастта на това благославно време.

„Златното време“ или „истинският рай“ за обществото и човешкото житие-битие ту се привижда в непредугадимото бъдеще, ту надзърта или се надсмива зад разни носталгични пейзажи на предишни исторически времена и нрави. Така носталгията се явява в качеството на странна шега със или обида на настоящето от позициите на паметта и спомените за вече изгубеното във времето историческо минало. Тя се оказва част от иронията на историята или от сардонизма на някога протеклото, но оставило някакви свои следи, а и незабележими защитници минало.

Само настоящето, със своите явни гримаси, жестове или гърчове, няма как – въпреки своето самодоволство и развинтено самочувствие – да добие статус на златно време за многострадалния български народ, блъскан от вълните на прехода. Защото прекалено бързо се разсейват или изпаряват изкусителните илюзии за неговата (доста умело или нескопосано прикривана) интимна същност и вместо тях лъсват образите на цялата му отвратителна голота и потреващото ѝ влияние.

Странно е, че в преломните времена или в разлютените нрави скоротечната ерозия на сега пулсиращото време, на настоящето, може да се съприкосновява със, да се съпровожда от своеобразна седиментация на носталгични присъствия в него.

Подобен процес или дискретна тенденция се оказват сякаш и закономер-

ни, още повече когато идеалите на новото време бързо, но и мащабно се обезценяват; когато натрапените идеологеми видимо се износват или публично фалират; когато хората – объркани от мътните водовъртежи на събитията – търсят упование и утеха в паметта, в спомените на отминали времена, социални връзки, отношения и нрави.

Понякога утопията за бъдещето и утопично-носталгизираното минало като че ли влизат в странни връзки и в опасни сношения, които още повече объркват и без това доста смутеното съзнание или разпаленото въображение на своите субекти. В такива „прекалени интимности“ на футуристичното с носталгичното човек остава с впечатлението, че дори се променя и идентичността на конкретния феномен – бил той утопия за бъдещето или носталгия по исторически отшумяло, „чудно минало“. Във вихрения танц на различни идеологеми, при зашеметяваща и главозамайваща смяна на местата, ролите, може да се случи човек да сбърка носталгията с утопията или обратното, независимо че е твърдо убеден в способностите си да ги различи. Подобен травестизъм съвсем не е случаен, нито е безразлично посрещан, следен и оставян неизползван. Той се оказва част от „пошлите игрички“ на политическата инструменталност, спекулация със символните капитали на утопиите/носталгиите.

Страстните закани на политизирани умове, че ще се сложи конец на всички и всякакви идеологизирани прочети на трите измерения на времето, също остават само празни обещания и удобни прикрития за разправи с вражеските идеологеми. А в колекциите на тези идеологеми известно място заемат и носталгичните визии за предишни – повече или по-малко отдалечени от преходния етап – времена. Така вече всяка спекулация с и фалшификация на портрета на някое от трите дименсии на историческото – минало, настояще или бъдеще – време неизбежно повлича след себе си верижна реакция за изопачаване на визиите и трактовките и на другите две. И въпреки че настоящето самонадеяно смята, че то е най-независимото и силното темпорално измерение, понеже е способно да конструира по своему панорамите и да налага тълкувателните режими за миналото или за бъдещето, то все пак остава и под бремето или в сянката на призраците на миналото и на духовете на бъдещето. Затова и спешните или протяжните „нови редакции и прочити на миналото“, които се появяват с някаква педантична ритмика през всичките години на прехода ни към демокрация, сякаш повече изопачават, отколкото истински да реконструират така потребните и желани оценки, обективни, а и безпристрастни присъди за миналото. Те не могат (в достатъчна форма и разумна степен) да се освободят от прегръдките на различни исторически минали времена, както и на идеологическите визии за тях. А подобно обстоятелство неизбежно придава нови слънчеви шансове и реалности за пришествието и възшествието на носталгиите в сумрака на ставащите промени. То покачва курса на носталгичния феномен сред врявата и гмежта на политическия пазар, насърчава към безразсъдни „спекулативни игри“ с него.

В този лудешки хазарт и в пресметливия ламтеж да се спечели мигновено от манипулациите с облика и стойността на отделните времена няма яснота кой или колко губи, дори когато си въобразява, че е спечелил и повече, отколкото е

вярвал. Защото, както при всички исторически халюцинации и социални трансове „в други светове, времена, нрави или обстоятелства“, и при носталгиите преувеличението на собствените, но и омаловажаването на чуждите версии е нещо съвсем нормално. А подобно пресмятане на шансовете или ползите винаги обърква сметките накрая.

Под страстните призови за незабавна разправа с вредните носталгии често се спотайват безпощадни или отчаяни борби за дискредитация и елиминиране на *конкретен вид* носталгии, а не на *носталгията изобщо*, и на гибелта ѝ по принцип.

И въпреки че в очите на обществеността натрапчиво се навират представите, че се води титанична, сизифовска борба с носталгията изобщо, хората все повече виждат, че става дума за репресия на дадени носталгии, които са неудобни за властниците. Въпросите „опират до кокала“, който възпроизвежда принципа „кой–кого“, а не се спират на окончателното, безвъзвратно екстерниране, ликвидиране на носталгията. Та нали твърде често омаломощаването или екзекутирането на дадени носталгии се случва именно под челичените удари на символичните палачи на други носталгии, които обаче не се представят на публичността в тези си истински качества и ликове!

Нима не сме волни-неволни свидетели, очевидци и дори участници в преки или в завоалирани публични диалози, разпри, крамоли и скандали, когато битките срещу носталгиите по социалистическите времена, условия или нрави се водят от бункерите, а и чрез идейно-символичните аргументи-шурмоваци на носталгията по капитализма, който е предшествал „злите времена на комунистическата поквара“? Нима желаните агонии или апокалипсиси на носталгията по социализма не влизат в сатанински връзки или зависимости от възхода и властогонството на разнообразни прокапиталистически, монархистки или дори на отявлено профашистки носталгии? Само че сега – поради капризите на Нейно величество Историята – едни носталгии могат и трябва да бъдат директно посочени и назовани, докато другите се гримират или дефилират в странни преображения, в превърнати форми или с чужди ликове; едни носталгии трябва да бъдат порицани, други – оправдани, дори възвеличавани. И макар такива шествия да са всекидневно разпознаваеми и страстно преживявани от „ближните“, те не бива да се разгадават и изобличават от „чуждите“, от всички онези, които са поклонници и защитници на други идеологии и на техните носталгии. За последните те трябва да бъдат представени или властово наложени като някакви съвременни модуси на демократично мислене, сбогувало се и с всички носталгии.

Перверзията на политизираните/идеологизираните публични дискурси за кошмарно-вредното присъствие и влияние на носталгията дръзко, нагло и нахално преиначава контурите и относителното тегло на ролята на носталгията в живота. И вместо да покажат вярно носталгията, в цялото пъстроцветие на нейните разнообразни форми, подобни дискурси премахват плуралността и тревожно оповестяват за едно ужасно или опасно функциониране на някаква обща и единна идея за носталгията.

Погледната от такъв интерпретативен ъгъл, множествеността на различ-

ните форми и въплъщенията на носталгията се размиват и неусетно преливат в обща смес, в еднородна и едностранчива маса, в застинала физиономия на носталгичното. Но това вече е и сбогуване с истината за реалността на този феномен, понеже животът клокочи от най-различни изражения и въплъщения не само на политически или на идеологически, а и на социално-икономически, културни, етнически или даже на религиозно предпочитани и ревниво-фаворизирани носталгии към други времена и обстоятелства, към по-различни (общностни или лично човешки) нрави.

Тъкмо в този контекст изниква и израства като великан един деликатен, но и сложен проблем, който политизираните публични дискурси за носталгията всякак се опитват да прикрият, да премълчат, да пренебрегнат и омаловажат при трескавото вторачване на публичното внимание в потайностите на носталгичния феномен. И това е въпросът за истинската природа, както и за многоликите въплъщения на носталгията, за нейните непосредствени и сложно превърнати, отчуждени форми.

Битуващите и върлуващите днес политизирани публични дискурси оставят впечатление и брутално налагат визия, че носталгията е само и единствено крайно отрицателен, вреден и опасен феномен, който е гибелен за обществото или човека. Това впечатление, тази визия много политици, политикани, идеолози и зомбирани техни последователи вдъхновено, а и неуморно разпространяват в публичната аура, защото се надяват подобни техни усилия и старания да бъдат и някак „осребрени“. Нещо повече: чрез подобни ангажименти и грижи трябва да се формира и утвърди публичната представа – която между впрочем е илюзия, – че в обществото ни има и се подкрепя *едно-единствено, общовалидно мнение за природата на носталгията*. Поради тази причина или заради подобно обстоятелство всеки стремеж или опит да се подхваща или да се продължава публичен дебат за същността и мисията на всяка носталгия, на нейния смислово-ценностен реквизит и инструментариум трябва да се преценява като напълно безнадежден за успех или като непотребен за демокрацията.

Такива усилия обаче са доста озадачаващи. Те сякаш нарушават фрапиращо „добрия тон“ на демократичното мислене и говорене, според който плурализмът не бива да бъде притесняван, уязвяван или елиминиран където или както да е. Обаче ако множествеността е валидна за всичко и навсякъде, кое я прави неприсъща, отсъстваща, ненужна или вредна и опасна в носталгичната битийност? Защо трябва да се примиряваме и да приемаме безропотно версията, че носталгията е единна в своята същност и феноменология, когато животът, обществената практика непрестанно – исторически и всекидневен – ни показват нейните пълни отрицания.

Няма нищо учудващо и в обстоятелството, че подобна „монолитна“ версия за интимната и „истинската“ природа на носталгията скрупулوزно е придружавана и подкрепяна със и от всевъзможни – хуманистични, демократични, цивилизационни, прозападни, европейски и пр. – мотиви, аргументи, „самоочевидни доказателства“. Но мукавените доводи и сламените аргументи на подобни „доказателства“ много лесно и бързо могат да бъдат разпилени при първия напор на едно сериозно и комплексно анализиране на потайностите и

мисията на носталгичните феномени.

Разбира се, можем да си обясним, но не и да одобрим, кому и защо са нужни подобни (монистични и монологични) представи за присъствието и ролята на която и да е носталгия, независимо от битийната множественост, а и от многогласието на иначе необезпокоявано съществуващите и дирижирано действащите контраносталгии.

Колкото и да сме великодушни или простодушни, винаги трябва да имаме едно наум, когато почва спор за природата и спецификата на носталгията. Защото най-често – при това не толкова несъзнателно, колкото умишлено – се правят опити за припокриване на въпроса за естеството с въпроса за (зло)употребите на носталгията. А манипулативните или спекулативните употреби на образите на конкретни типове или видове носталгии ни се лансират и обясняват и като „истински“ анализи за нея.

Според подобни изображения и тълкувания носталгията се описва и тълкува като изключително ретроградна, одиозна черта на човешкото мислене. Тя се вижда като синоним на закостенялостта, назадничавостта и консерватизма на разсъдъка. В нейните простори виреят илюзорни и бесуват превратни представи за живота, за смисъла, за предназначението на човека в конкретни времево дефинирани реалности. Като съблазнителни гласове на митични сирени, носталгичните образи и емоции са в състояние да отвлекат човека от пулса и посоката на днешното време, да объркат координатите на неговия жизнен път, да упоят и приспят неговата енергия и воля. Само слабоволни, мекушави или духовно-интелектуално убоги индивиди могат да (и често) се окажат пленници и заложници на деспотиите на носталгичните образи. Ето защо примитивното човешко съзнание надава ухо или око, вярва и се покланя пред чудотворствата, които магията на носталгията може да му поднесе и натрапи. За нея няма място, нито отредена роля в съвременния, широк или богат светоглед, който демократично скроеният субект следва да притежава и публично да афишира.

В този смисъл носталгията се превръща в нарицателен образ на духовната мизерия, на душевната нищета и ниско схлупения хоризонт на човешкия интелект. Тя се оказва и желан, но и чест посетител на хора, чиято душевност е объркана и които изпитват огромна потребност от някакви емоционално сгряващи ги опори. Подобна блуждаеща или прекършена душевност по-лесно и често започва да търси, открива и консумира носталгични транквиланти за своите депресии, фобии, мании. И понеже маргиналните общности и аутсайдерските персонажи имат остра нужда от опиятите на носталгията, от халюциногенните видения и преживявания в други, уютни светове, никак не е чудно, че те най-много ѝ се поддават. Няма нищо неестествено подобен портрет на носталгията да бъде лесно и бързо разпознат във физиономии на социалните типажки, които днес безотговорно, а и с неподозирано сладострастие биват наричани болни, бетонирани мозъци, пещерни умове, мухлясали и увредени съзнания, присъщи на политически обрисувани хора, които по презумпция трябва да принадлежат към противников идеен лагер. Така изображения и третиранни (по-скоро малтретиранни) индивиди или общности, които притежават или на които се вменяват и приписват носталгични атрибуции, често се разполагат в

таксономичните групи на хора, които са явно обсебени от наивни представи, изкушени от фантасмагорични или подвластни на фетишистки наративи за сюжета на историята и времето в предишни или настоящи обстоятелства.

Носталгично ориентираният човек, според подобни описания и тълкувания, се оказва дезориентиран и дезадаптиран субект, който не е в състояние да понесе вятъра на промените и бремето на обществено-историческите предизвикателства. И затова търси утеха и подслон в менталното или в емоционално удовлетворяващото го пътешествие в измислените светове, разположени в „носталгизираното“ минало.

Съвременният човек, който е наясно с динамиката и сложността на живота, с игрите, задевките и капризите на Историята или с издевателствата на Времето, по принцип няма нужда и разумно основание да се доверява на носталгични гласове, да ориентира жизнените си прояви по азимутите и маршрутната карта на носталгията. Той много бързо и умело се справя със спекулативните игри на социалното време, с промените във фиксинга на историческите и всекидневните нрави и обстоятелства, поради което е наясно, че всяко изкушение и обладаване на душевността и битието му от съблазнителни, обсебващи го носталгии може да му струва прекалено скъпо.

А дали това е истинското лице, интимната същност на носталгията изобщо? Дали с подобни иконографии и тълкувания, таксономии и йерархии на природата ѝ отново не попадаме в храсталаците на предубежденията, в блатото на предразсъдъка? Та нали политическите, а особено пък политизираните публични дискурси са явно или дискретно импрегнирани, многопосочно пулверизирани от предразсъдъци или предубеждения, които гласно не са признавани, видимо уж дори не са подкрепяни! А това се отнася и за носталгията, която, от една страна, се хвърля в публичните кладии на нейното отрицание и поругание, а, от друга страна – се благославя или се употребява като боен флаг на съответни политически инициативи или движения.

Арогантността на спекулациите, перфидността или дори перверзията на манипулациите с темата за носталгията в политизираните публични дискурси за нея обаче дават и други възможности за нейния по-задълбочен прочит и за анализ.

Ноторно известен факт е, че във всички тълковни речници носталгията бива обяснена като явление, което е свързано с известна *меланхолична* нагласа, с *тъга* по някакво вече отминало време и загубено жизнено пространство/съществуване. Естествено следващ „щрих от портрета“ на носталгията в такъв контекст е също така разбирането за този социокултурен или социопсихичен феномен като някакво явно *пасивно-съзерцателно настроение и нагласа* на похитеният от носталгията ум. Освен това научно коректното проблематизиране и интерпретиране на носталгията ни я разкрива и обяснява още и като *минорно състояние* на човешката душевност.

Подобни иманентни характеристики и специфики на носталгията обаче нито достатъчно релефно се показват, нито честно се експлоатират в политизираните дискурси за нейната същност, а оттам и за ролята ѝ в обществените нрави или дела. Вместо да бъде разкрита като минорна ориентация на човешка-

та душевност, като пасивно-съзерцателна нагласа и проява на човешкото жизнено самоутвърждаване, носталгията е обрисувана от тези дискурси като възнаградена и с антиподни черти. Така се получава едно – превратно, съзнателно и преднамерено деформирано – представяне на нейната натура и на нейния облик, според които тя вече започва да изглежда (или да трябва да се разбира) като *форсмажорно състояние* на човешката душевност и като *активна, при това отявлено агресивна* нагласа на човешкия ум.

Всички днешни идеологизирани проклетия и политизирани анатели на носталгията в преходния ни живот определено приемат като значима за тях една такава подмяна на естествено присъщите ѝ черти и имплантацията на напълно непонятни, дори чужди черти в облика и натуралността ѝ.

Логично е да се запитаме защо и кому това е толкова нужно или полезно?

Отговорът тук може да бъде само един-единствен, при това истински, а не спекулативно скроен или пък манипулативно преследван и прилаган според случая. И той се състои в нещо прекалено дребно и обикновено, което обаче не бива да се види от хората, да се разбере или оцени в неговата непосредствена същност и роля. Става дума за следното: никой не би се притеснявал, нито би се опасявал от някой феномен, който си остава въдворен и ограничено силен в пределите на човешката интимност, в чертозите на съзнанието и самосъзнанието, понеже е и доста пасивен. Никой не би се тревожил или страхувал от някаква умозрителна душевна нагласа, която не протяга ръце и не желае радикално да променя външните обстоятелства, а копнее и се опитва единствено да се задоволи с мострите на тъжната меланхолия. Никой няма нужда да се предпазва от един образ или от едно преживяване, които са предназначени за временна и още повече за интимна употреба.

За да се превърне в напасть, за да се представи като кошмар за настоящето на човека, носталгията трябва да бъде изобразена или изтълкувана в обратната посока. Преди всичко трябва да бъде развенчан ореолът ѝ, а и отнет статута ѝ на мимолетно увлечение на човешкото съзнание, на временно занимание на човешката болна душа. Носталгията може/трябва да се покаже като зловещ похитител с трайни намерения, като източник на зловредни лъчения и опасни последици за продължително време. Тя следва да бъде показана, дори обяснена като символ и инструмент на смислово-ценностно обсебена, заплашително отворена към света на обществото и историята ориентация, като отчетливо агресивна реализация на човешката същност. Хищните ръце и опасните нокти на носталгичния образ трябва да бъдат протегнати навън, към света на другите хора и към поруганието на техните ценностни светини. Те трябва да всяват страх, дори ужас в съзнанието на публичността, още повече когато се вижда, че никак не се церемонят с душевността на другостта. И вълчите апетити на носталгията могат да бъдат заситени само с цената на жертви и лишения на други – невинно и несправедливо пострадали от беса ѝ – лица, групи: това трябва неуморно и убедително да разказват политизираните дискурси за нея.

Когато сантиментално-романтичният унес, изнеженият профил или искрящият взор на носталгията бъдат изобразени и заклеямени като уродлива човешка същност, като безкрайно семпла и груба житейска прагматика, тъм-

ни страсти и животински нагони, като неподозирани инстинкти, жадуващи за кървища и злодейства, тогава човек трябва да се замисли над присъствието и ролята на носталгията в обществения и в общностния, а и в персоналния му живот или свят.

Когато душевното лъчезарие и емоционалната топлина на носталгичния прехлас бъдат изрисувани с мрачните тонове на полярния мраз на душевния живот, на вкочаненото, но и тъпо безразличие, на леденото безсърдение и мъртвешката безчувственост към нуждите и болките или радостите и сполуките на другите хора, тогава носталгията трябва заслужено и наложително да бъде отведена и завързана към позорния стълб на публичните порицания и наказания.

Когато тихото и доброжелателно сравнение между случилото се в пределите на миналото и на настоящето се превърне в арогантна, дори еуфорично-екстазна и демонстративна, безоснователна агресивност към чуждото мнение, съзнание и битие, носталгията се преобразува от задушевна връзка или прегръдка в отблъскване и противопоставяне, в омраза и ненавист между тези две времена, засягащи обществено-историческия и личния екзистенциален свят.

Само обрисувана по такъв начин, носталгията може да тревожи и да плаши, да поражда съмнение и подозрение със своето наличие или с проявите си в живота. Именно това се оказва по силите и в унисон с интимните намерения на публичните дискурси за нея, в които политизацията и идеологизацията откровено взимат връх.

Изографисана по този – стандартен и подлежащ на общовалидност – начин, носталгията вече става трудно различима откъм своите конкретни форми и реалии. Тя изпъква пред нас като нещо абстрактно, аморфно, в което обаче можем и трябва да поместваме всякакви – дори взаимно изключващи се – съдържания, тълкувания. Конкретната форма на носталгията се принася като жертвен дар върху камъка на политизирания дискурс; тя придобива странен, но и дължимо абстрактен ипостас. Но тъкмо в това се спотайва лукавото коварство на политизирания дискурс за нея: да не се различава и съответно да не се обясняват правилно нейните разнолики възплъщения. И на тази основа вече съвсем преднамерено и последователно започва тоталната бран срещу носталгията. Няма нужда разпалено да спорим за различните ликове на този феномен, нито да се убеждаваме за вредата или за ползата на друг тип носталгии! Няма разлика между политическа и социална носталгия! Няма нужда от релевантни преценки и присъди спрямо конкретното, а и доста различно, смислово-ценностно съдържание в отделно взети форми на толерирани или на репресирани носталгии!

При подобно спекулиране с носталгията се извършва още една греховна стъпка, още едно солидно и перфидно прегрешение. То се състои в обстоятелството, че с подобен подход на описания или тълкувания на носталгията се прикрива и елиминира опасният *въпрос за произхода*, за всички причини или обстоятелства, които предизвикват появата, а и разпространението на носталгията. Вместо да отговори на подобен тежък, парлив и взривоопасен въпрос, политизираният дискурс за носталгията го претрупва, префасонира или пък заменя с *проблемите около употребите на или злоупотребите с конкретен тип*

носталгии. По този начин спорът за генеалогията се отмества, прикрива или дори елиминира, за да се даде магистрален път и обилна светлина на полемиката за злоупотребите с носталгията, които силните на деня, властниците или техните опоненти лансират, представяйки я обаче като дебат „по същество за естеството“ на носталгията.

Така обрисувана и изтълкувана, носталгията няма как да бъде оправдана или оневинена за своите вироглавства в конкретни обществено-исторически ситуации. Тя вече (по презумпция) ще бъде порицавана и назидателно посочвана като пакост на нечий умове и поведения, които са поразени от интелектуална немощ, от ужасни пороци и нелечими човешки недостатъци, от изначална или природна увреденост.

За подобна умствена нагласа няма никакво значение, че носталгията може да бъде начин и форма на болезнена реакция и протест към несправедливостите и неравенствата между хората в живота, протест, който настоящето вкарва на пълни обороти. За такъв менталитет носталгията се оказва само и единствено ненужна поразия от страна на люде, които не искат и не могат да видят адекватно „нещата от живота“.

Да се порицае носталгията, да се заклеми, да се демонизира нейното присъствие в пулсиращия живот, сред гърчове и агонии на старото или родилните мъки на новото, се оказва съдбовно потребна, изключително полезна и дори заветна цел на политизирания или на всекидневния разсъдък, обсебен от предразсъдъци за другия. Нищо не може да се сравни с удоволствието да се почувстваш по-добре и по-нагоре от другия, който притежава различни или противоположни на теб разбирания, и всеки шанс, всеки начин да се постигне подобно удоволствие е силно ценен. А носталгията дава невероятни възможности на едни да се почувстват като силни и властни, докато орисва други като същества от друга порода. Но пък и покушенията, изстъпленията или извращенията с носталгията на други хора сякаш дават на някои още по-приказни шансове или шоколадени представи и илюзии да се почувстват като личности със съвременен мислене и с пълнокръвно битие. И тъкмо поради това носталгията се превръща в меч, но и в щит на отделни човешки индивиди и общности, които търсят в нея (или против нея) своите свещени истини.

Перверзията на спекулативните и манипулативните обрисовки и трактовки на носталгията проличава контрастно и в едно друго нейно експлоатиране. Знае се, че като интимно преживяван акт или факт на човешката разбунена душевност носталгията не се свързва с непосредствени моралистични, морализаторски щения. Носталгичната личност живее в странния свят на фаворизираните си спомени, но това е интроспективна ориентация и нагласа към прежеждията на жизнения ѝ свят. Едва с употребата на носталгичните мотиви и аргументи, с изваждането публично, наяве на техните атрактивни мостри или банални ширпотребни тя започва да влияе на околните хора. Следователно единствено с екстравертността си като средство за влияние и въздействие на други хора носталгията много бързо се превръща в директно или сложно завоалирано средство, в оръжие за морализиране в/за живота.

Тъкмо това обаче се опитват да използват и политизираните дискурси

за носталгията, които я представят/разобличават като една морализаторска проповед, която няма никаква реална почва, нито съществени обществено-исторически основания. Да те „учат на живот и разум“ хора, които сами не са сторили нищо съществено, не са постигнали големи житейски или други успехи, не са направили кариера, нито са способни да гледат лице в лице настоящето или бъдещето, изглежда някак нелепо. Ала тъкмо така следва да се изтипосат поклонниците и воините на носталгията, особено когато те принадлежат към друга, чужда на собствената идентичност в статусно, политическо, културно, етническо, религиозно или в друго отношение. И понеже никой не обича или са му досадили и омръзнали морализаторските стихии в нашето преломно време, затова – покрай или заради тях самите – той трябва и да гледа накриво, с подозрение, с насмешка или с накървавен поглед към носталгията. Какъв по-сладък и удобен шанс за политическите шарлатани и интриганти, които се опитват максимално да се възползват от конюнктурата, а и от котировката на дадени феномени в нея, сред които свое отчетливо време/място има и носталгията! Това я прави по-уязвима или по-лесно ранима в качеството на спекулативно подобрена мишена за литийните и вакханални шествия на политизирания разсъдък.

Спекулацията и фалшификацията при портретирането, обяснението и даже при обвинението или оправдаването на определени носталгии се извършват под прикритието и на една друга некоректност. Тя е в следния много важен детайл: носталгията е своеобразно *избирателно и конкретно ориентирано отношение*. Тя – като особен тип мислене и преживяване – винаги се оказва впечатлена и трогната от *определени реалности*, социални нрави, човешки връзки и прояви. Дори когато носталгията твърде невнимателно допуска и насърчава пласирането в публичното пространство на изрази от сорта „ех, какви времена бяха!“, тя има предвид тъкмо определен спектър, някакви подразбиращи се за случая или за темата на разговора конвенционалности, но съвсем не всички и всякакви реалности и човешки връзки.

Подобна иманентна и невинаги флагрантно демонстрирана селективност на носталгията по никой начин не преследва да отрича до безконечност и категорично да опровергава каквото да е наличие или влияние на проблемност, колизийност или на конфликтност във фабулата на превъзнасяните от нея времена и обстоятелства. Носталгията само подсказва, че драмите в описваните и прославяните от нея дела, събития, фигури и времена са дадени в по-омекотени тоналности, но също и че те са символ на известна поносимост и на разрешимост от страна на своите субекти. В носталгията винаги става дума – зримо или невидимо – за особен *екзистенциален уют*, който миналите времена и обстоятелства са дарили, а днешните са отнели на субекта на носталгичните образи, преживявания, присъди. Този специфичен уют именно поражда особена смислово-ценностна гравитация, а оттам фаворизация на прежните времена, обстоятелства, социални нрави или отношения. Настоящото се оказва историческата сцена или обществената арена, където той е вече поставен под въпрос, където е накърняван, унижаван или тотално унищожен. Вакуумът от неговата липса е причината за носталгичните изкази.

Политизираният дискурс за носталгията се стреми и опитва да отнеме тази дълбинна характеристика; нещо повече – да я преиначи или да я превърне в обратното: вместо *конкретно избирателно*, той рисува *аморфно генерализиращо отношение* на носталгията към социоисторическия пейзаж. Така вече, според този дискурс, от носталгията се изисква непременно и неправомерно да величае или да оправдава цялата действителност, а не само някои отделни нейни „парцели“, характеристики. Именно на тази основа избликват и твърденията, подозренията или негодуванията, че носталгията е крайно-деформиран, илюзорен и спекулативен образ или начин да се покаже, да се разкаже за или дори да се накаже дадена действителност, която във и чрез нейните образи се изобразява, обяснява, обвинява или се оправдава нечестно.

Най-сетне стигаме и до парливия въпрос: дали носталгията наистина е само и просто един вреден и опасен социокултурен, а пък и социопсихичен феномен? И дали наистина няма нужда от взиране във и преоценяване на връзките между двата модуса на темпоралността – миналото и настоящето? Кое и защо налага това нещо?

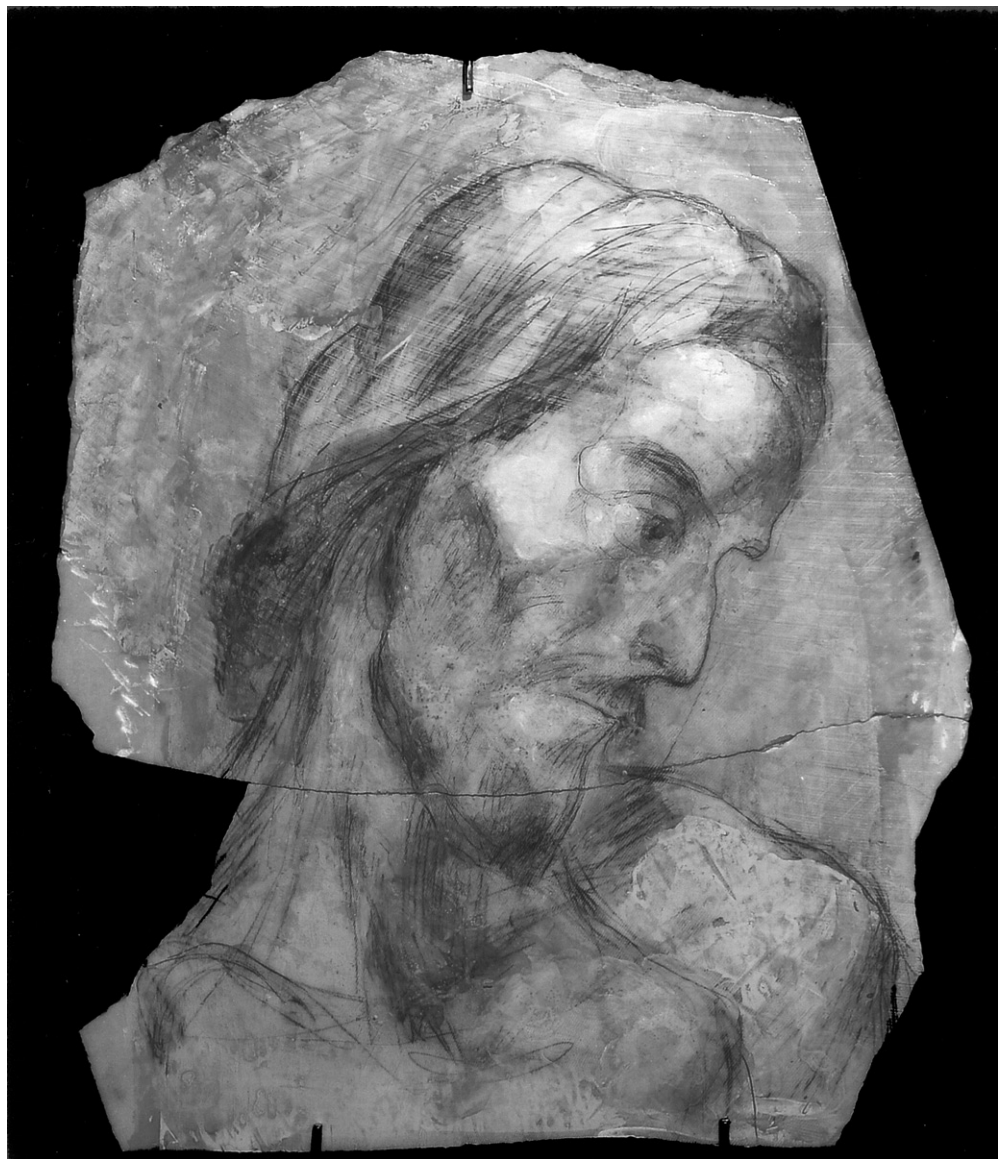
Историята и животът на човека са устроени така, че човек е обективно или субективно принуждаван да се „завръща и да пътува“ в миналото си. Той може да осъществи подобни странни „пътешествия“ във времето по различни начини и пътища, чрез разнообразни средства, сред които се оказва и носталгията. И той върши това не за да ексхумира и да ревитализира тленните останки от своето предишно битие отново – този път в пределите на настоящето, а за да преосмисли и да сравни смислово-ценностните координати, постиженията и загубите си в двете времена и в техните душевно-битийни ипостаси. Човек невинаги се завръща към възкресението на спомена за отминали времена и обстоятелства, за да ги възцари в огледалния им вид в актуално-пулсиращите реалности и човешки отношения. Това впрочем е абсолютно, практически невъзможно, колкото и противниците на носталгията да се опитват да го представят като истинското лице на този феномен.

Човек има нужда да се връща към миналото си, подобно на онези моменти, когато посещава гробовете на своите обични хора, с които е преживял много. Той не може да ги върне отново (онтологически) в своя живот, но не иска да се раздели с тяхното символично присъствие, сияние и влияние и върху сегашния си живот. Дори изправен пред мълчанието на гроба, човек може да общува, да говори наум или дори на глас с обичания, със скъпия човек, с когото е преживял наистина много. Пред гроба на почитания и обичания човек невинаги скърби, като ридае и плаче; той може с усмивка и с тих шепот да си приказва и да споделя с онзи в отвъдното своите днешни горести и радости, своите душевни брожения и даже прегрешения. И в резултат на подобна странна комуникация да се почувства облекчен. Ала дори и когато пред гроба на някой човек застават неговите приятели, те може да си спомнят, преоценят приятни епизоди на общи за всички тях случки, събития. И ето, по същия начин човек се завръща и пътува във и чрез носталгията към онези свидни времена и обстоятелства, които са реално невъзвратими, ала неотделими от неговия (душевен и практически) настоящ живот. В тях той съзира а преживява скрижални ценности, норми или

принципи на човешко общуване или съжителство, свещени и осветяващи през времето на последващия му живот връзки и отношения.

Така погледната вече, носталгията се оказва деликатен и сложен феномен. В нея и чрез нея се отразява или реализира възможността да се провидят и оценят универсално значими човешки ценности и смисли, които обаче са определени посредством конкретни социоисторически или всекидневно-житейски въплъщения. Сакрални истини за човека, качества и добродетели, които той издига на пиедестал, които вековечно почита въпреки и независимо от тяхната конкретно историческа променливост като форма или съдържание, маниери на човешки връзки, в които се отразява и утвърждава величието и богатството на човешкото, на човешкия дух и пр. – това са все неща, които негласно или пък незримо се вплитат в носталгичната тъкан.

Човек се чувства *екзистенциално уютно* само и единствено когато неговите разбирания за човешко съществуване съвпадат с практическите въплъщения на живота, на социалната и персонално биографичната драма, в която и той участва. Понякога човек не може на момента да проумее и оцени този екзистенциален уют. Той може да стори това обаче впоследствие, когато този уют вече го няма, а от него е останал само някакъв скъп спомен, съответни паметови следи или преживявания, свързани с тяхното актуализиране и с дискретно, настоящо душевно „консумиране“. Тъкмо в това се крие истинското лице на носталгията, а съвсем не в онези зловещи физиономии, които политизираният публичен дискурс все се опитва да натрапи за нейната същност и мисия в обществено-историческия и житейски път на човека. Не е нужно при всеки повод и всеки случай да оправдаваме носталгията, особено щом тя може да бъде употребена с користни или пък дори с античовечни намерения! Но и не е потребно при всеки повод и всеки случай да я обвиняваме и символично да я наказваме поради нейната „изначална“ или приписана ѝ греховна обремененост!

СВЕТЛИН РУСЕВ

Из изложбата „КАМЕННИ КАРТИНИ“, 2011

БЪЛГАРСКОТО ПОЛИТИЧЕСКО АПОСТОЛСТВО

Трендафил Митев

Трендафил Митев – професор, доктор на историческите науки. От 1992 до 1999 г. е главен редактор на сп. „Военноисторически сборник“ в Института за военна история. От 1999 г. е преподавател във Факултета по международна икономика и политика при УНСС – София. Председател е на Македонския научен институт – София, и главен редактор на сп. „Македонски преглед“. Специализирал е в Русия, САЩ, Полша, Чехословакия. Автор е на 16 научни монографии, на 120 научни студии и статии и на пет книги на английски език, разпространени извън България.

На 21 март 2011 г. в Македонския научен институт (МНИ) – София, се проведе национална научна конференция на тема „Идейно наследство и практически опит на българското политическо апостолство“. Решението за нейното организиране се роди неслучайно. МНИ е основан през 1923 година. Той е един от най-старите и авторитетни центрове за развитие на хуманитарните науки в България. В него работят над 120 академици, професори, доценти и доктори на науките. Факт, заради който този център на научното знание е наричан „малката българска академия на науките“. Вече девето десетилетие МНИ изследва историческата, политическата и културната проблематика, осигурява научен информационен ресурс за защитата на националните и духовните интереси на България и на българите по света. Преди близо половин година Управителният съвет на института излезе с предложение да бъде обсъждана идеята за този форум. Прецени се, че серия обективни обстоятелства налагат научният проект да се реализира. Основанията за това решение могат да се подредят в следната последователност:

Първо, близо две десетилетия българското общество се намира в едно трайно неустановено състояние. То се определя най-често като „демократичен преход“. Ако се вземат за пример обаче посттоталитарните демократични преходи в Германия и Япония след Втората световна война, в Испания и Португалия през 70-те години на XX век, преходите на редица държави и от Източна Европа след 1989 г., става ясно нещо много важно: почти при всичките споменати посттоталитарни преходи радикалните демократични промени се осъществяват в основни линии за пе-

риод от 10–12 години. След това нациите заживяват в нормален, като правило възходящ, и то по-модерен етап на своето всестранно развитие. Факт, който не се отнася за българската действителност. *Следователно в нашия случай очевидно има (случва се) нещо друго? Нещо, което усложнява процеса наречен преход към демокрация. Какво е то? Този въпрос, задаван многократно, по различни поводи и на множество нива, все още чака своя отговор.*

Второ, през последното десетилетие българската нация стана свидетел на поредната криза в демократичната многопартийна политическа система. След 12-годишно присъствие във властта на основните политически представители на лявото и дясното пространство, някъде след 2001 г. в партиите започна процес на организационно стопяване. Рязко намаля численият им състав. Днес към 40% от нацията са граждани, които се смятат за аполитични и не желаят да участват в изборните процедури!

Тоест – българското общество за пореден път е изправено пред невъзможността у нас да се създаде трайна многопартийна политическа система, която да включва не „много, но слаби“, а „малко, но силни“ и ефективно работещи политически сили. Сили, които да базират своята дейност върху рационална идейна платформа и върху практически целесъобразна стратегия и тактика за ефективно развитие на нацията и държавата. А без съществуването на солидни демократични политически партии държавата е обречена да буксува политически, от което представителната демокрация практически се обезсмисля. *Следователно логичен е и следващият въпрос: защо българските партии не могат да си създадат траен електорат? Защо не са в състояние да спечелят доверието и уважението на съответните контингенти от граждани, чиито интереси претендират, че защитават?*

Трето, изтеклият двадесетгодишен период се характеризира и с буквален колапс на политическите идеологии. При това вече става дума за един не само български, а световен процес! След дълбоката криза на комунистическата доктрина в края на 80-те години на XX век, в края на първото десетилетие на XXI век хората преживяха фактическия крах и на безконтролната либерална идеология. Кризата, настъпила в света след 2007 г., доказва, че не само България – светът се нуждае от качествено нови фундаментални политически ценности. Ценности достатъчно нови, ефективни и обществено значими като теоретични формули, за да се породят и други, реални модерни практики и да се осигури стабилизация на икономическото, социалното и духовното развитие на съвременния човек.

Сега-засега обаче подобни, действително нови идейни ценности все още не са заели трайно място на световната и, разбира се, на българската политическа сцена. *Кои са тези нови ценности? Кой, как и кога би могъл да ги създаде? Ето още една поредица от фундаментални питання на нашето време, които нямат ясен отговор! Особено за трайното развитие на българската държава в бъдеще.*

Тоест – гладът за нови, модерни идеи и стилове на практическа дейност, също ни подтиква да се ангажираме с нещо нетрадиционно, което не е достатъчно изследвано като цялостна самостоятелна политическа проблематика. В случая имаме предвид демократичните политически традиции в зона, която

обикновено се приема за периферия по отношение на класическите образци за европейска демокрация. По тази причина така наречените периферни традиции не са били предмет на задълбочени проучвания от страна на големите имена в световната политическа наука. Затова не се и познават достатъчно добре като реални идейни постижения и успешни практики.

Със сегашната научна конференция екипът на МНИ цели да изведе на преден план един „български случай“ за правене на ефективна политика! Една технология за разработване и реализация на стратегиите и тактиките за разрешаване на глобалните проблеми в българския национален политически процес през новото време, която по наше мнение е буквално *терра инкогнита* за съвременната „голяма политическа наука“ в света. А убедени сме, че апостолската политическа технология съдържа мощен заряд за иновиране специално на практиката в съвременния политически процес.

Четвърто, споменатите по-горе кризисни явления в най-новата ни история доведоха до появата и на дефекти в *българското политическо лидерство*. Практиката на прехода показва, че в България съществува достатъчна лидероложка теория. Липсва обаче адекватна на националните ни условия практическа традиция за непосредствен градеж на ефективни лидери демократи. Такава, която да обяснява логиката и да спомага за практическия растеж на продуктивни държавници. Но не изобщо и по принцип. А „български държавници“, и то от ново поколение! Хора, които да разбират добре спецификата на българския политически процес. Да са наясно с особеностите на геополитическите реалности, при които е поставена да съществува и се развива съвременна България. У нас засега отсъства и система за непрекъснат практически тренинг, за иновиране и естествена ротация на поколенията от качествени лидери. Както в лявото, така и в дясното политическо пространство.

Поради тези обстоятелства през последното десетилетие на обществената ни сцена се появиха овластени личности, които се оказаха политически еднокдневки. Безспорен факт е и че за пръв път от съществуването на нова България в държавното управление се изявяваха и буквално *карикатурен* тип политици. Един заместник на министър-председателя на страната се провикна публично, без никакъв свян: „Егати държавата, след като аз съм нейният вицепремиер“! Министър на културата се хвалеше в официални интервюта по медиите, че когато посещава художествените галерии, с много по-голям интерес разглежда „картините, нарисувани от *Панчо Владигеров*, пред тези на *Златьо Бояджиев*“!? Народни представители от управляващата партия на националния празник 3 март през 2011 г. поздравиха избирателите си по повод „550-годишнината от освобождението на България от османска власт“!? Най-значимото „теоретично“ произведение, сътворено от лидера на основната партия на реформите през 90-те години, беше прословутото брошуриле „Ибо живяха, господи“ и така нататък.

Наблюденията върху тези буквално парадоксални лидери, каквито България никога в миналото не е имала начело на управлението си, естествено поставят питането: каква е перспективата за нашето Отечество? Докъде ще ни докарат подобни персони, след като за две десетилетия българската нация намаля

с два милиона; държавата е деиндустриализирана; земеделието бе доведено до предосвобожденското му технологическо ниво; а духовният живот е девалвиран по безпримерен начин!

Разсъждавайки на тази база, екипът на МНИ стигна до идеята да се вгледаме по-внимателно и задълбочено в българската национална демократична политическа теория и практика. И по-специално в един от нейните фундаментални пластове, който е известен поне от век и половина като „българско политическо апостолство“. Така в института се стигна до единодушното мнение, че тази проблематика трябва да бъде предмет на специално научно изследване. По простата причина, че в теорията и особено в технологията за практическата дейност на българските политически апостоли е скътано идейно наследство с непреходна стойност; колосален практически опит за непосредствена организация на националната енергия с цел единение на българите; класически примери за умело ръководство на възможно най-мощните и рискови акции и преходи, които народът ни е извършил – в новото време и то с успех.

При това, дискутирайки по темата, заключихме, че българското политическо апостолство е продукт на националната ни политическа традиция. То е показало своята ефективност и в условията на тотално чуждо господство върху българското землище, и при наличието на свободна българска държава. Освен това то маркира един период от близо век и половина, в чиито рамки българските политически апостоли сътвориха най-значимите постижения на националната ни политическа сцена.

Така че, ако трябва да се обобщят основанията за организирането на тази научна конференция, вън от всякакво съмнение е: тя е изключително актуална. Налице е възможност чрез направените на нея изводи да се обобщи и систематизира един богат информационен ресурс с непреходна стойност. С негова помощ може да се надгради съвременната теория и практика за спечелването на доверие сред българското общество при градежа на политическите партии; за формирането и развитието на политическите лидери; за възможността да се потърсят идейни опори за преодоляване на вече 90-годишния непримирим национален разкол между лявото и дясното политическо пространство; и най-вече да се ускори модернизацията на съвременна България.

Какви са конкретните практически цели, които би могло да се поставят като водещи акценти в работата на научна конференция с избраната тема? И към постигането на които да се стремим по време на общата дискусия? Без да ограничаваме ни най-малко творческия репертоар на докладчиците, по наше мнение задачите на конференцията могат да се подредят в следната примерна последователност.

- Да се маркира появата и най-вече същността на явлениято „апостолство“ изобщо – по принцип, като водещ фактор в човешката цивилизация.

- Да разграничим „политическото апостолство“ от така нареченото духовно апостолство, появило се доста по-късно във връзка с разпространението на християнството. Защото и в двата случая става дума за политическо водачество, само че трябва да се конкретизира спецификата, различията, които съществуват в двата случая, тъй като те са доста съществени.

ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННОСТ

– Да изясним обективните и субективни причини, поради които именно апостолството играе толкова активна роля специално в политическия живот на българите в продължение на близо две столетия.

– Да се опита да дадем убедителна научна дефиниция на явлението „българско политическо апостолство“.

– Да внесем научна периодизация в явлението, като се постареем да очертаем характерните особености, валидни за отделните етапи от неговото развитие.

– Задължително е професионално да определим контингента от бележити политически личности, които е редно да причислим не към борците за свобода изобщо, а по-специално към кохортата на „българските политически апостоли“.

– Да се опита да откروим спецификите (особеното) в почерка, с който са работили поредицата от български апостолски генерации в националния политически живот през новото време. Тоест да се определи кое е „класиката“, кои са „водещите доминанти“ в политическото мислене и практическата работа на политическия апостол, които не съществуват при другите категории обществени дейатели.

– На тази основа да направим научното разграничение между явлението „политически апостол“ и сродните му политически понятия като: „бунтовник“, „народен будител“, „просветител“, „общественик“, „идеолог“, „партиен лидер“, „държавник“.

– Да потърсим отговор на въпроса защо народът ни сам сътвори и наложи понятието „апостол“ като политически титул за едни от най-ярките представители в обществения си живот. Тоест – дали апостолите са се „самоназовали“, „самоопределили“ са се като особена категория политически лидери, или става дума за народно титулуване, с което се отличават само най-отбраните представители на политическия ни елит. И то за някакви по-особени заслуги в националния ни исторически живот.

– При какви условия стартират – тоест зараждат се, новите тенденции в апостолското политическо мислене. Следователно по какво процесът, който можем да наречем „раждане на нова апостолска генерация“, се отличава от процеса, свързан с обикновеното обогатяване на политическото мислене на останалите, споменати по-горе категории личности, ангажирани с политика.

– Каква е логиката, по която апостолът подхожда към старта на своето дело; как полага неговите идейни и организационни основи; как ги доразвива и обогатява; как стартира практическото претворяване на идеите чрез личното въвличане на необходимия му социален контингент в процеса; с какви средства и методи се запалва поредната нова – „апостолската искра“ в народното мислене; с какви практически прийоми се ръководи процесът за всенародното възприемане на новите цивилизационни ценности, които отделните поколения политически апостоли предлагат на своите сънародници; кое е най-характерното за инструментариума, осигуряващ успехите на апостола; какви са резултатите от дейността на българското политическо апостолство?

Очевидно е, че конференцията трябва да даде отговор наистина на огромен кръг от частно научни проблеми, свързани с идеологията и практическата дейност на българското политическо апостолство. Един академичен ангажи-

мент, който досега не е поеман официално, а той си заслужава труда на хората, които знаят добре стойността на реалните ценности в българската национална политическа традиция.

Защо досега тази проблематика не е изследвана комплексно (като обобщена тема) от хуманитаристиката в България?

Във връзка с така поставения въпрос трябва да се направят две важни уточнения. Едното се отнася до ролята на историческата наука в ситуацията. Нейните представители са направили изключително много за разработване на отделните, нека да ги наречем условно „частни случаи“ на явлението българско политическо апостолство. Захарий Стоянов, Никола Обретенков, Стоян Заимов, Пейо Яворов, Михаил Арнаудов, Христо Христов, Николай Генчев, Дойно Дойнов, Цветана Павловска, Пламен Митев, Вера Бонева, Надежда Драгова, Светлозар Елдъров, Тодор Петров, Румен Пасков и много други изясниха колосална материя, свързана с живота и делото на едни от най-ярките имена в българския апостолски пантеон. Вече е налице информация, която дава основания да се пристъпи и към по-големите – вече обобщаващите теоретични изводи и заключения за цялостното явление.

Тук обаче опираме до второто необходимо уточнение: поради предимно теоретичната същност на проблематиката очакването е тази задача да се извърши от представителите на политическата наука в България. Сега засега обаче те не са пристъпили активно към това. Основните причини в най-общ план са следните:

– „Политическото апостолство“ в новото време е един безспорно *български политически феномен*. Тоест то не присъства като особен вид лидерство, като самостоятелен фактор в политическия живот на европейските държави. (Не се наблюдава в същите мащаби и функции дори в политическия живот на съседните балкански народи през новото време.) По тези причини световната политическа наука не се е занимавала с теоретичното разработване на подобна проблематика. Липсват анализи и оценки образци, по които да се правят сравнителни политически изследвания и в България.

– Модерната политическа наука е най-младият клон на хуманитаристиката в нашата страна. Тя се развива сериозно едва от около четвърт век. По тази причина нейните представители все още в по-голяма степен са ангажирани с „преноса“ сред нашия народ на общообразователно политическо знание за демократичното общество и управлението на неговата държава. Единици са специалистите от областта на политическата наука, които разработват задълбочено „*чисто българската*“ политическа проблематика. И то с ясното съзнание, че това е напълно равностойна научна тематика, позволяваща да се направи принос, сравним с постиженията, реализирани от учените, представляващи така наречените стари политологични школи – като американската, английската, френската, немската и прочие.

– Може да се говори за наличие, условно казано, и на някакъв „комплекс за малоценност“. В какъв смисъл? *Все още сред учените от областта на политическата наука в България не се е наложило разбирането, че изследването на оригинални, частно научни теми от националния политически живот на една*

млада европейска демокрация като България също може да обогати „голямата политическа наука“. В този случай просто недостатъчно е проучено цялото богатство на българското демократично политическо наследство. Поради това то, освен всичко друго, неоснователно се подценява.

– От значение е липсата на ясно разбиране и за ползите с оглед бъдещето на България от разработването на онова, *което условно може да се нарече „българска демократична народна политическа идеология“*. Тоест подценява се фактът, че като се стъпи върху класическите ценности и постиженията на модерната представителна демокрация, може да се потърси онзи неин конкретно обогатен вариант, който в най-пълна степен да абсорбира в себе си постиженията на националната ни политическа култура. Да е съобразен максимално с особеностите на социалната структура на обществото и с геополитическите реалности, при които съществува и се развива съвременна България.

– От значение са също така и „късата памет“, „тенденциозността“, а и някои престъпни действия в областта на актуалната политика през определени периоди от националното ни развитие. За известно време след Освобождението делата на възрожденските апостоли бяха забравени! Наложил се Иван Вазов да напише своята „Епопея на забравените“, за да възроди спомена за тях. Третият „главен български апостол“ през Възраждането – Стефан Стамболов, беше варварски съсечен от противниците си на ул. „Раковски“ в София през 1895 година. След 9 септември 1944 г. пък делата на героите, които продължиха българската апостолска политическа традиция в поробена Македония, Тракия или Добруджа, няколко десетилетия бяха обявени за „теми табу“. Върху тях не се извършваха системни научни изследвания близо четвърт век!?

– В България сега-засега все още прекалено много се разчита на постиженията в областта на класическата лидерология. Тоест представителите на съвременния политически елит на страната все още са в плен на заблудата, че печелят повече, когато копират механично стила на мислене и практическо действие, характерен за „класическия тип“ демократични политически дейци в старите демокрации. В случая не се разбират две много прости неща. Едното е свързано с това, какво е дала и може да даде все още класическата световна демократична лидерология. Тесните специалисти в тази област на политическото знание вече говорят за изчерпване на новите идеи там. Защо? Просто защото това, което практиката на политическия живот в старите демокрации е дала като пример за лидерско мислене и поведение, вече е обобщено и разработено на теоретично ниво в най-големи детайли. Другото обстоятелство, което все още не се схваща ясно, е, че особеностите на историческата съдба, спецификите в народността и характера, конкретиката на геополитическата среда и произтичащото от нея „обкръжение“ дефинират национални политически задачи, които изискват и „свой“, „собствен“ лидерски стил и умение да се работи непосредствено (практически) с хората. А те могат да се добият само ако внимателно се проучат теорията и практиката на българското народно водачество. Политическото апостолство в частност е един от най-богатите източници на информационен ресурс в това направление.

– Не бива да се подценяват, разбира се, и обективните трудности, които

съпътстват подобен род сериозни, обобщаващи научни изследвания. В случая най-голямо значение има ограничеността на преките документални свидетелства за мисълта, за делата и конкретните реални резултати от изявите на българските политически апостоли. Знанията си за българския първоапостол на новото време – Паисий Хилендарски, черпим едва ли не главно от неговата История; томчето с оригиналните документи на Васил Левски също не предлага информационно излишество за изследователя; от апостола на Априлското въстание Георги Бенковски е запазен един-единствен, саморъчно написан лист; не са изобилни и оригиналните документи, останали от делата на апостолското поколение, продължило българското национално дело в поробена Македония, Тракия и Добруджа от 1878 до 1940 г., тъй като те са работили в условията на нелегалност...

* * *

Преди да се пристъпи към основното изложение, е необходимо да се изяснят два по-особени, въвеждащи въпроса. Дали изобщо е възможно да се говори за „политическо апостолство“? И по-специално за „българско политическо апостолство“ като някакъв обособен тип (уникално) ефективно политическо лидерство? Това е естествената отправна точка за по-нататъшното изясняване на частнонаучната тематика. В литературата липсват обобщаващи изследвания в тази област на знанието.

Първият частен въпрос, на който се натъкваме, е свързан с неразбирането на същността на явлението „апостолство“ и по-конкретно на „политическото апостолство“. *Определена част от представителите на хуманитарните науки разглеждат апостолството преди всичко като инструмент, използван от християнската църква. Нашето становище по този въпрос е коренно различно. Ние сме дълбоко убедени, че апостолството възниква като инструмент на човешката цивилизация изобщо. Тоест – то първо изпълнява незаменима цивилизационно-политическа роля, а след това терминът е монополизиран главно от християнската църква.*

С какви аргументи се доказва тази теза?

Първо. Езиковедите са единодушни, че терминът „апостол“ е гръцка дума. В буквален превод тя означава „пратеник“, „вестител“. А в по-широк смисъл се тълкува като „лице, отдало се на разпространението и на защитата на някакво учение или на някакви идеи“¹. Поначало в това понятие е вложен подчертано положителен, възхваляващ, но общоцивилизационен смисъл. Според етимологията на думата апостолът се разбира като „пратеник“ на съдбата, който „възвестява“ и „защитава“ нови, по-справедливи „учения“ или „идеи“ за живота на хората в обществото. А не само като някакъв църковен деец, който разпространява схоластични догми. Това съображение трябва да се има предвид на първо място.

Вторият аргумент. Самите гърци ясно разграничават тези „цивилизационни пратеници“ – „апостоли“, които „разпространяват“ и „защитават“ „някакво учение“ или „идеи“, от обикновения „пратеник“ – тип „пощальон“, който идва, изпратен за кратко някъде от някого, за да отнесе писмо, вест или дар. За

този втори вид – временни (или „служебни“) пратеници, гърците са създали съвършено друго понятие – „апесталменос“. То изобщо не се обвързва с християнската църковна теория и практика, а с обществения живот. Но най-важното е, че между пратеника тип пощальон и онзи, който разпространява и защитава някакви учения и идеи, се прави ясна и принципна смислова разлика.

Третият аргумент е свързан с питането: точно кога възниква понятието „апостол“ в гръцкия език? Това всъщност е най-сложният въпрос, на който трябва да се даде убедително обяснение. Как може да се аргументира то?

Гръцкият език има много богата и сложна история. През епохата на гръцкото Възраждане (XVII–XVIII в.) се оформят и използват два варианта на езика: „катаревуса“ – официалният, служебен език в администрацията, и „димотики“ – това е народното говорене от новото време². Православната църква обаче използва термина „апостол“ 1400 години преди това (след IV век от н.е., когато Константин Велики обявява християнството за официална религия на Византийската империя). Очевидно е, че понятието не е възникнало през епохата на гръцкото Възраждане. То не е плод на езиковите варианти „катаревуса“ и „димотики“, а е значително по-стара дума. По тези обективни съображения е редно да се върнем по-назад във времето, към старогръцкия език. Да разсъждаваме дали пък това понятие не е създадено специално по повод дейността на онези, които разпространяват християнството в I в. от н.е.

Серия от най-сериозни аргументи доказват, че изцяло възхваляващото цивилизационно понятие „апостол“, означаващо разпространител и защитник изобщо на „учение“ и „идеи“, не е създадено конкретно и по повод дейността от християните. Въпросното понятие е значително по-старо! Това твърдение се доказва най-малко от пет сериозни аргумента. Кои са те?

Първо, добре е известно, че *разпространителите на християнството са евреи по рождение*. В своите проповеди те отричат напълно ценностите на гръцката езическа цивилизация. Вместо постиженията на рационалното мислене, дефинирано от гръцките класици (Сократ, Платон, Аристотел) като основа на обществения живот, разпространителите на християнството налагат безрезервната вяра в Божествените прозрения. Издигат в култ Божествената мъдрост. И то като единствени и задължителни правила за изграждането на справедливо човешко общество на Земята³.

Второ, този факт, свързан със същността на тяхната дейност, не е никак случаен! Напротив, той е логичен резултат от една хилядолетна традиция. За какво става дума? Еврейската цивилизация по принцип е базирана върху ценностна система, основана на Мойсеевите нравствено-етични, битови и религиозни прозрения. За да оцелее разпръснатият и поробен еврейски народ, равините стотици години пр.н.е. издигат в култ само и единствено Мойсеевата провиденциалистка ценностна система. Така е създадена теорията за „избрания еврейски народ“, който единствен живее на „обетованата“, „Божия земя“ – Палестина. Тази теория е трябвало да съхрани като непоклатима ценностна система единното съзнание на разпръснатата еврейска диаспора по целия свят, за да може евреите да оцелеят като самостоятелен етнос. Ето защо близо хилядолетие преди Христа равините напълно съзнателно и традиционно отричат

каквато и да било необходимост да се изучават постиженията на класическата гръцка, езическа цивилизация. Този процес е много добре документиран в старата еврейска литература.

Трето, за да се наложи елитарното мислене, че евреите са „единственият избран народ“, който обитава „обетованата Божия земя“, за разлика от Гърция, в Палестина никога не са развивани положителните науки. Точно обяснение за причините на това явление е дадено в свещената книга на евреите Талмуд: *„В школите на Палестина... естествената наука като предмет на изследване не е развивана – се казва там на с. 95... – Два довода подсказват причините за нетърпимостта към подобна тенденция в мисълта. От една страна, те (естествените науки – б.м.) са заплаха за религиозната вяра... Друга причина подобни (научни – б.м.) изследвания да не се радват на одобрение можем да потърсим в ширещото се сред равините убеждение, че проблемите на този свят са предостатъчни, за да ангажират тяхното съзнание. А анализът на трансцендентални теории би отвлякъл вниманието им от въпроси с по-практическо значение...“*⁴. Тоест – еврейската аналитична традиция в древността по принцип винаги е отричала необходимостта (а и ползите) от „разпространението“ и „защитата“ на нови науки и техните идеи.

Четвърто, на базата на тази цялостна, твърдо установена и отстоявана с векове еврейска доктрина за преобладаващото значение на моралните, битовите и религиозните вярвания, дефинирани от еврейския първоучител Мойсей, пред необходимостта да се изучават постиженията на положителните гръцки учения и техните идеи свещената книга на евреите Талмуд стига дори до абсурдни крайности. Там гръцката езическа култура чисто и просто е анатемосана: *„Проклет да е оня, който даде сина си да учи гръцка философия“*, се казва на 265-а страница в „Талмуда“⁵.

Е, ако тези безспорни факти от класическата древност са налице, нали е повече от очевиден пълният антагонизъм между цивилизационното развитие на гърците и на евреите до началото на новата ера. Гърците, бидейки езичници през I в. от н.е., развиват бурно всички клонове на положителните науки. А еврейската цивилизационна традиция през тази епоха се развива в диаметрално противоположна посока. Следователно елините не са имали абсолютно никакви причини да създават едно изцяло възхваляващо понятие за онези (еврейските проповедници), които отричат не само ползата от науките. И идеите, които се раждат от тях! И буквално анатемосват (и по същество погребват) за около 1500 години богатата гръцка езическа цивилизация, налагайки божествената догматика.

Тези факти всъщност са поредният комплекс от аргументи, доказващи убедително, че понятието „апостол“ в своя изцяло възхваляващ и позитивен смисъл е възникнало в старогръцкия език значително по-рано от I в. от н.е., когато започват практическата си дейност разпространителите на християнството.

Кога обаче? При този изключително труден въпрос на помощ ни идва циклично-възвълновата и цивилизационна теория, разработена от световноизвестния руски анализатор Николай Кондратиев. У нас тя не е използвана активно, а има мощен евристичен потенциал. Какво е установил Кондратиев на базата на ана-

лиза на световното развитие? Въпреки неточностите, които се съдържат в древногръцките легенди, до XI в. пр.н.е., ние все пак знаем имената на доста европейски владетели от епохата на Архаиката. Например царете на о. Крит – Минос, на Спарта – Менелай и на Троя – Приам. Известни са ни и имената на бележити военачалници като Ахил и Хектор, взели дейно участие във великата Троянска война; познато ни е името на безсмъртния поет Омир и неговото творчество; на пътешественика Одисей и прочие⁶. *А за времето от XI до VII в. пр.н.е. науката не знае нито едно име на велик гръцки държавник, военачалник или творец на духовни ценности.* Оказва се, че тук е налице някаква „празнота“, както се изразява един от най-големите познавачи на гръцката цивилизация проф. Богдан Богданов⁷. Едно „пусто пространство“, което прави силно впечатление като факт.

Вторият пример: в I в. сл.н.е. Рим вече е обединил тогавашния цивилизован свят. В границите на империята са включени земите от Северна Африка, Балканите и Западна Европа до английския остров. Наложен е „Пакс Романа“! Неговото формално предназначение е да се цивилизоват „варварите“, за да се избегнат нежелателните удари върху Римската империя. И точно когато се реализира това първо „реално обединение на Европа“, на бял свят излизат диаметрално противоположни реалности. Един след друг изчезват редица древни, при това държавнотворни народи, с богата собствена култура – траките, даките, илирите и др. Те буквално са смлени от военно-административната машина на „цивилизатора“ – робовладелския Рим.

Вдигат се едни от най-големите народни въстания на древния свят за свобода. Някои от тях – примерът с евреите, довеждат до първата „етническа чистка“ в историята. Еврейският народ почти масово е изселен от Палестина и е разпръснат навред по света. В паралелен план официален Рим – обединителят на Европа, за да я цивилизова – изпада в *самоунищожителен разгул и безпрецедентен разврат* и така нататък⁸. Отново се появява някакъв нов „културен парадокс“, „един духовен колапс“, който е нелогичен като очаквана реалност, като се има предвид изначалният замисъл на „Пакс Романа“. Могат да се приведат и редица аналогични примери, свързани с кризата на феодализма и на християнската църква в Европа между XIII и XVI век, съпроводени с опитите от тази епоха общественият прогрес да се спре със средствата на *инквизицията* и прочие.

Фактите от подобно естество са дали основание на автори като бележития руски анализатор Николай Кондратиев да разработят световноизвестния „циклично вълнов и цивилизационен подход“ към обяснението на политическите реалности. Съгласно неговата методология за анализ, светът се развива „вълнообразно“, като периодично се редуват високи „надигания“ и резки „спадания“ на цивилизационната вълна, свързана с развитието на човечеството. На определени периоди настъпва пълно изчерпване на потенциала на съществуващата до даден момент цивилизация. Изтощават се използваните дотогава енергийни източници. В криза влизат доминиращият начин на производство на материални блага и формата за организация на обществото. Съответно системата за производство на духовни ценности също бива обхваната от криза.

В първия разгледан по-горе случай, *между XI и VII в. пр.н.е. древните гръци преживяват разпада на родовообщинната и прехода към робовладелската*

цивилизация; между I и IV век от н.е. робовладелската цивилизация на свой ред влиза в необратима криза, за да отстъпи постепенно място на новата – феодалната цивилизация; в епохата XIII–XVI век пък феодалната цивилизация в Европа на свой ред се гърчи в спазмите на необратимия си залез, за да отстъпи мястото на буржоазната, и така нататък⁹.

Именно в рамките на посочените преходи, от гледна точка на цивилизационните натрупвания през вековете в Европа се случва нещо уникално: *животът доказва, че на определени етапи старите ценности, сплотявали обществото, се изчерпват напълно; институциите, използвани до неотдавна за неговата организация и управление, се обезсилват; лидерите на отмиращата цивилизация не могат да се справят (те изпускат контрола) с проблемите на задаващия се нов „гигантски цивилизационен преход“*. В същото време обаче обществените сили на новозараждащата се (следващата, новата) цивилизация все още са слаби и недостатъчно организирани, за да могат те на свой ред сами да излъчат цялостен комплекс от новонеобходимости и варианти за посъвършени държавни устройства, нужните за тях политически институции и по-добри правила за управление на обществото.

Казано по друг начин: в цялостната еволюция на европейската цивилизация, поне от 3000 години насам, могат ясно да се очертаят контурите на няколко солидни исторически периода, в чиито рамки *„старото, свързано с обществените реалности, повече не може да работи“*. А *„силите и ресурсите на необходимото ново за напредъка на цивилизацията все още не съществуват напълно, за да може тя да заработи“* с полза за човешкото общество в перспектива.

Точно по време (в рамките) на разгледаните *„цивизационни преходи“*, всеки от които обхваща по около три-четири столетия, в европейското минало периодично се изявяват групи от, нека условно ги наречем – „в началото неинституционализирани цивилизационни водачи“. Те обикновено се оформят и изявяват в групи от изключителни личности. *Това са велики, „нетрадиционни“, „комплексно новаторски“ тип хора! Те не са нито чиста проба политици, които творят само и единствено политическа теория и практика. Нито непосредствено управляващи държавници, които ръководят пряко и до смъртта си колективния живот на народите. Нито са прагматици, борещи се за продължително властване, слава и лично богатство*.

Ако трябва да приведем конкретни примери, те са, както следва. В края на посочения по-горе първи цивилизационен преход, около VII век пр.н.е., в Древна Елада изведнъж (някак си от небитието) се появяват т.нар. седем мъдrecи. (Някои смятат, че те са девет, други – двадесет, но това е подробност.) Основните са известни – *Талес, Анаксимандър, Солон, Хилон, Питак, Биан, Перикъл* и прочие.

Съвременниците им ги смятали за *„всезнаещи хора“*. Затова започват да канят периодично някого от тях да пребивава за определен период в нововъзникналите робовладелски държави от полисен тип¹⁰. Не за да живее там постоянно. Или да управлява дълго лично! А главно за да формулира законовите основи на държавно-политическата система, при която да се развиват и да управляват опорните точки на новия тип робовладелска цивилизация – градовете

държави, известни като полиси. Без обаче самите тези личности да основават династии или да властват до живот в съответните полиси.

Талес играе решаваща роля само „като съветник на своите съграждани“, както е определен в литературата¹¹, при разработването на законодателството и полагането на основите на здравото демократично държавно управление в Милет. Благодарение на него възниква най-старата от великите школи на гръцката мисловност – известната Милетска философска школа.

Солон разработва първите знаменити закони в Атина, които я превръщат в духовен лидер на елинизма. В античната литература неговият случай е описан най-подробно от Аристотел в „Атинската полития“. След като отношенията между нововъзникналите робовладелци и заробения заради дългове демос довели положението в Атина до бунт „и понеже бунтът бил голям“, атиняните „възложили“ на Солон (тук съзнателно ще цитираме един дълъг пасаж): „...да поеме ролята на помирител и ръководител на политическото преустройство... Солон се противопоставя на всяка от двете групировки и прогласява, че е в техен взаимен интерес да сложат край на всякакви раздори... Солон е бил умерен и справедлив, продължава Аристотел, имал възможността да се присъедини към някоя от групировките и да стане тиранин на Атина, но... предпочел благото и спасението на полиса, така... Солон преустроил политията и издал други закони...“ Своята дейност като разпространител на принципно нови цивилизационни ценности и защитник на техните идеи той реализирал в рамките само на една календарна година – 592–591 г. пр.н.е. А „...след като преустроил политията... Солон отпътувал за Египет, за да търгува и да разглежда, като обявил, че ще отсъства десет години, защото смятал, че не е редно да тълкува лично законите, а че всеки трябва да изпълнява предписаните наредби...“¹². Така са създадени цивилизационните предпоставки след това Перикъл да дефинира още по-прецизно и да защити цивилизационните ценности на едно от най-великите политически постижения на древността – пряката демокрация¹³.

Анаксимандър в качеството си на водач „ойкист“ основава Великата Апология (днешния Созопол). Той полага основите на нейното демократично управление¹⁴. Също без да основе династия или да властва до живот.

Тези уникални древни мъдреци се явяват за отделните полиси буквално като „пратеници на съдбата“, които въвеждат там ред и полагат законовите основи за развитието на цивилизацията в нововъзникналите държави от полисен тип. Без от това те сами да се възползват лично! Във връзка с това в старогръцкия език е създаден специален термин – „апостол“. В буквален смисъл той, както се каза вече, се превежда като „пратеник“, „вестител“. А в по-широк смисъл се разбира като „лице, отдало се на разпространението и на защитата на някакво учение или на някакви идеи“. Следователно от самото начало в понятието е вложен един подчертано положителен и подчертано възхваляващ смисъл.

Тук е мястото да се направи първият обобщаващ извод: Очевидно е, че гръците, бидейки езичници и развивайки всички науки, не са имали абсолютно никакви причини да създадат възхваляващото понятие „апостол“ именно по адрес на разпространителите на християнството – фактически именно те „погребват“ за хилядолетие и половина тяхната рационалистическа цивили-

зация! Приведените аргументи доказват убедително, че понятието „апостол“ е възникнало далеч преди да тръгнат последователите и учениците на Христос из Европа! То е било предназначено за маркиране на цивилизаторската роля на онези „пратеници на съдбата“ – седемте мъдреци, които полагат трайните основи на древногръцката политическа цивилизация в периода на прехода между родообщинната и робовладелската цивилизация.

Апостолите от самото начало се разглеждат като „особена категория“, „уникални, велики“ хора, които са призвани да изпълняват нетрадиционни роли на общонародни водачи през най-сложните и драматични преходни фази от развитието на човешката цивилизация.

В „нормално функциониращите“, вече наложилите се и „развиващи се нови цивилизации“ апостолите не са на дневен ред в развитието на човечеството! Тяхното основно предназначение не е само да разпространяват „духовни ценности“ с цел образование. Или да властват непосредствено.

Апостолите са възможно „най-широкообхватният тип“ обществени водачи от класически неинституционализиран тип. Те дефинират теоретичните основи на новата цивилизация в периодите на най-драматични цивилизационни преходи; но те посочват и съответните практически формули за последващото институционализиране на бъдещия обществен модел; освен всичко друго апостолите лично осигуряват и инструментариума – обективните условия, за да стане възможно развитието на предстоящата нова цивилизационна реалност.

Тоест те създават конкретните обективни и субективни предпоставки, за да може новата цивилизация да се превърне в ефективно функционираща политическа и държавностна действителност в перспектива. Като условие да се излезе от „цивилизационния колапс“, така че „вълната на цивилизационното развитие“ отново да тръгне във възходяща посока.

В границите на втория преход, между робовладелската и феодалната цивилизация в Европа – времето от I до IV век, аналогична по форма (но съществено ненапълно идентична) роля изпълняват и разпространителите на християнското учение, учениците и последователите на Христос – особено Павел и Петър. Първият от тях е обезглавен, а вторият е обесен надолу с главата в Рим, като врагове на императорската власт. В какво е разликата между тях и езическите апостоли от епохата на класическата гръцка древност? Талес и неговите съвременници реализират една, нека условно я наречем – „пирамидално-низходяща“ и по същество „центробежна“ апостолска мисия. Чрез разумни закони те устройват първо „държавния връх“ на малкия град държава. Така осигуряват възможности впоследствие да възникнат условията за цивилизован живот на всеки отделен (свободен) гражданин в робовладелския полис.

Разпространителите на християнството се движат в точно обратната посока и работят със свършено други мащаби. Те налагат своя „центростремителен модел“ на „обърнатата пирамида“, за да осигурят цивилизационната промяна в обществото. При тях чрез проповед на новите християнски морални ценности *най-напред се тръгва от подмяната в мисленето на обикновения човек. Така че обновеното общество впоследствие да наложи на властта в столицата да извърши промяна и в идеологията, и в характера на върховното*

държавно управление. Но вече в рамките на една широкоплощна държава, каквата е Римската империя.

В границите на третия глобален цивилизационен преход в Европа – времето XIV–XVI век, се появяват великите личности на европейската реформация начело с Лутер, Цвингер, Ян Хус и др. Те „разпространяват и защитават идеи“, които подготвят основите за налагането впоследствие на буржоазната цивилизация в планетарен мащаб, и така нататък.

Казано в обобщение: понятията „апостол“ и „апостолство“ възникват далеч преди I в. от н.е. В самото начало в тях е заложен чисто светски, цивилизационен и политически смисъл. Представителите на това явление в европейската история са третираны като уникални хора, които са живели на границите (през прехода) между две цивилизации. Именно те изпълняват фундаментална роля – да направят онова, което нито представителите на старото общество, нито силите на новозараждащото се са в състояние да сторят: *а именно да се дефинират цивилизационните основи на бъдещия свят и да се подготвят обективните условия за претворяването на идеите им в реалност.* Без от това апостолите да търсят лична власт, материални облаги или земна слава, към която обикновено се стремят лидерите на обществени групировки в древните общества.

Точно тук обаче възниква и важният подвъпрос: *защо християнската църква след IV век обсебва употребата на понятието „апостол“ главно във връзка с дейността, реализирана от разпространителите на християнството?* Тази стъпка е извършена заради уникалния авторитет, който носи в себе си терминът след великите плодове от делата на цивилизаторите в Древна Елада. След IV век християнската църква налага пълен монопол върху духовния живот на Европа. Тя контролира писането на книгите и оценките, свързани с миналото. Естествено най-напред е отречено всичко, сътворено от мисълта на „езическите мъдреци“. Така е забравен (буквално е изличен) изначалният цивилизаторски смисъл на понятието „апостол“ – като пратеник на съдбата, който възвестява по принцип основите на новата цивилизация през периодите на глобални цивилизационни преходи.

По този начин е натрапена представата, че само и единствено разпространителите на християнството трябва да се третират като апостоли, възвестили принципите за създаване на едно „идеално човешко общество“, базирано върху Божествените прозрения.

В този смисъл монополът, наложен от страна на християнската църква върху понятията „апостол“ и „апостолство“, обективно ограничава истинския, реалния, изначалния смисъл на явлението. Така че в случая с „българското политическо апостолство“ нашият народ по същество реабилитира истинското значение и изначалното разбиране на смисъла на дейността, която развиват представителите на това направление в националния ни живот през новото време.

Второ, при подхода към тази проблематика констатираме и едно друго неправилно разбиране, свързано с темата „българско политическо апостолство“. Някои представители (главно на политическата наука) смятат присъствието на термина „апостолство“ в политическата теория и практика за някаква

„литературна интерпретация“ на явлението. В смисъл че думата „апостол“ не е съществувала като трайно установено, *самостоятелно политическо понятие* в обществения живот на българите от миналото. То не било употребявано официално в теорията и практиката на националния ни политически процес. Тоест – подобно явление едва ли не „не е съществувало“ като самостоятелен фактор!? То не е намерило отражение в политическия речник на българите, защото не е играло самостоятелна роля в националния политически процес! Поради това не би трябвало да се признава (а по същество се отрича) функцията на българските политически апостоли като един от главните ръководни фактори в борбата за национално освобождение. Предвид на всичко това въпросното политическо явление не можело да се изследва и като отделно обособена тема, специално в развитието на българския политически живот. Това неправилно виждане също може да се обори убедително само по един единствен начин – като се опрем на фактите от действителността.

– Понятието „апостол“ навлиза трайно в българския политически речник още преди IX век от н.е., а се налага окончателно в речника на българския език след официалното покръстване на българския народ.

– След покръстването през 863 г. една от постоянно употребяваните бого-служебни книги в християнските храмове по нашите земи се нарича *Апостола*. От IX до XIX век – повече от едно хилядолетие, на всяка неделна литургия в храма са четени оттам „*деянията апостолови*“. Освен това по конкретни битово-религиозни поводи (кръщение на дете, венчавка, освещаване на къща, отбелязване на християнски празник, погребение и пр.) свещениците и по домовете на хората, и на селски сборове, че даже и на гробищата също задължително са чели избрани текстове от апостолските послания. Като винаги изрично се е съобщавало точно от кой апостол е посланието: дали е от апостол Петър до римляните, дали е до коринтяните и прочие.

– В България е извършена и една от най-великите апостолски, цивилизаторски мисии в Европа изобщо, и то именно по логиката на гръцкото разбиране за това явление – да се разпространяват и защитават нови цивилизационни ценности и идеи. Тази първа реална и велика апостолска мисия сред българите изпълняват с успех учениците на Кирил и Методий – Климент Охридски и Наум Преславски. По волята на държавния глава (и със средства на хазната) те създават окончателния вариант на старобългарската азбука; полагат основите на училищната система и на масовото образование в България; създават и качествено новия инструмент за цялостното възходящо цивилизационно развитие на народа и държавата – книжовната интелигенция.

– Самите Кирил и Методий са канонизирани от Българската православна църква за „равноапостоли“. Тази титла им е дадена именно заради великата цивилизаторска роля, която изпълняват тяхното учение и идеи – за правото на всеки народ да пише на своя език – по време на мисията им във Великоморавия, по време на диспута с католическите епископи във Венеция и при посещението им при папата в Рим. Великата цивилизаторска мисия на Кирил е призната и с факта на неговото погребение в църквата „Сан Клементе“, в центъра на Рим, на 500 метра от Колизеума!

Така че няма абсолютно никакво съмнение, че в продължение на 1000 години – от IX до XVIII век, не е имало нито един българин – представител на тези над 40 български генерации, които са преминали житейския си път през историята (в рамките на едно столетие обикновено преминават по 4 поколения), който да не е знаел смисъла на термина „апостол“, имената, а и делата на онези, по адрес на които той се е използвал. По степен на популярност сред българите понятието „апостол“ е било сравнимо само с най-известни термини като „Бог“, „цар“, „патриарх“, „поп“ и други подобни понятия.

– През Възраждането понятието „апостол“ търпи смислова еволюция. То започва да се използва като политически термин, означаващ и личност, която „се е отдала всецяло на разпространението и защитата на учения и идеи“ и с политическа насоченост. Но по начина, по който са го правили и апостолиите в миналото, с оглед подготовката на българския народ за духовно обновление и политическо освобождение. Причините за този преход трябва да се търсят в спецификата на обективните условия, в които живее българският народ през XVIII и XIX век. За тях ще стане дума специално малко по-късно.

Основните елементи на една класическа от апостолски тип политическа дейност в новото време забелязваме най-ярко и по безспорен начин най-напред при Паисий Хилендарски.

– В края на 60-те години на XIX век понятието „апостол“ се използва в революционните среди като нарицателно име, което фактически замества личното име на основателя, организатора и идеолога на Вътрешната революционна организация (ВРО) – Васил Левски. При Левски с названието Апостол вече конкретно е характеризирана същността на неговата изцяло новаторска, идейна и революционно-практическа дейност. Защото Левски тръгва и в продължение на 4 години обикаля от град на град и от село на село, за да разпространява лично своите идеи и да изгражда сам ВРО сред българския народ. *В случая най-важно е обаче да се отбележи фактът, че политическият смисъл на „апостолството“ като термин бързо придобива гражданственост.* До смъртта на Васил Левски, през февруари 1873 г., когато съратниците му говорят помежду си за Левски, в своята речева практика те използват името Апостола!

– Оттам терминът навлиза трайно в употреба и в оценките на дейците на главния ръководен център на българското национално освободително движение БРЦК в Букурещ. Един от най-активните сътрудници, а по-късно и изследовател на БРЦК – Никола Обретенов, по този повод съобщава изрично следното: когато през 1869 г. под ръководството на Любен Каравелов в Букурещ са положени основите на БРЦК, „председател на тоя комитет стана Любен Каравелов“. А дейците на русенското читалище „Зора“, чийто председател по това време е Никола Обретенов, вече поставени в течение на делото от Ангел Кънчев, смятали, че Васил Левски е поел функцията, цитираме: на „апостол, който да проповядва из България своето дело. Той трябваше да организира във всеки град и във всяко село комитети, които да подготвят народа за революция“¹⁵.

– По време на историческото Общо събрание на вътрешните дейци и на емигрантските лидери, проведено от 29 април до 5 май 1872 г., „Левски бил избран за главен апостол и представител на тайните комитети в турско пред БЦР

комитет“, по сведения на Стоян Заимов¹⁶.

– След обесването на Левски „комитетите в България останаха без главен апостол, пише изрично Никола Обретенов. Затова революционните комитети в Южна България се събират в Стара Загора „и избрах за заместник на Левски Атанас Узунов... когото сам Левски показваше за свой заместник...“, по сведения отново на Обретенов¹⁷. При опит да убие един чорбаджия в Хасково обаче Узунов е арестуван. Дейността му е разкрита, той е съден и изпратен на заточение в Диарбекир. „Комитетите в България останаха пак без *главен апостол*“, уточнява за пореден път Никола Обретенов¹⁸.

– През 1874 г. от Одеса се завръща Стефан Стамболов. Завладяващ оратор, той спечелва бързо симпатиите на революционната организация. С официално решение на Търновския революционен комитет Стамболов е определен „за *главен апостол – заместник на Левски*“. За да бъде обаче мисията му официално регламентирана, Стамболов пътува до Букурещ, „за да получи назначението си от Любен Каравелов, като председател на Централния комитет“¹⁹. След като получава официално пълномощно от БРЦК, Стефан Стамболов изпълнява отговорната си политическа мисия на „*главен апостол*“ в България през втората половина на 1874 и първата на 1875 година. „Обиколи през есента на 1874 година комитетите в Северна България, през месец март 1875 година тръгна из Южна България“, уточнява Обретенов²⁰.

– През същата 1874 г. известният революционен деец и съратник на Апостола – Иван Драсов, прави първия опит да обобщи и теоретично явлението „политическо апостолство“. Той пише обемистата книга „*Апостол на свободата*“ от 14 печатни коли. Тя е определена като „твърде интересна и полезна за всекиго – особено в днешните обстоятелства“, както пише сам авторът в едно свое писмо. Драсов полага усилия да намери спомоществатели, за да може да публикува тази книга на български език²¹. Един изключително важен факт, който е свързан с цялостните усилия на българската национална интелигенция да осмисли теоретично същността и еволюцията на понятието и явлението „българско политическо апостолство“ през Възраждането.

– През 1875 г. избухва въстанието в Босна и Херцеговина. Каравелов се отдръпва от председателското място в БРЦК. Замества го Христо Ботев. Под негово ръководство започва подготовката за практическо провеждане на въстание и в България. В началото на август по решение на новия състав на БРЦК в България са изпратени първите „местни“ – или да ги наречем „локални“, апостоли: *Стефан Стамболов* за Южна България с център Стара Загора; *Никола Обретенов* за района Шумен, Варна, Разград; *Панайот Волов* за Троян; *Стоян Заимов* за Цариград, за да организира подпалването на османската столица²². В резултат на положените усилия избухва известното Старозагорско въстание, което е потушено. По същото време Христо Ботев вече налага и официално понятието „апостол“ върху страниците на българската емигрантска периодика (в. „Знаме“, бр. 22 от 13 юли 1875 г.).

С оглед на настоящата тема е важно да се подчертае следното: *безспорен факт е, че в средата на 70-те години на XIX век вече се наблюдава не само официална употреба, а и един процес на „размножаване“ на явлението „български*

политически апостол“. Започва и „низходящо подреждане“ на апостолите в йерархически план. Освен „главен апостол“ националноосвободителното движение вече започва да използва и „местни“, или „локални“, апостоли.

– Оцелелите революционни кадри към края на ноември 1875 г. се събират в гр. Гюргево. Основан е нов – Гюржевският централен комитет, с председател Стефан Стамболов. Заседанията му завършват към 25 декември с решение: да се организира ново масово въоръжено въстание, като се избягнат грешките на Старозагорското. България е разделена на пет революционни окръга. Тогава по сведения на Никола Обретенков официално е протоколирано, че „за апостоли се определиха“: *Стефан Стамболов, Иларион Драгостинов, Панайот Волов, Никола Обретенков и Стоян Заимов*. А за техни „помощници“ (т.е. за „помощник-апостоли“) са изброени имената на 10 от добре известните ни ръководители на Априлското въстание през 1876 година²³.

Трима други – Захарий Стоянов, Тодор Каблешков и Найдено Попстоянов, изрично са определени като „местни апостоли“²⁴. „Тоя комитет (Гюржевският – б. м.) нарекохме *Комитет на апостолите*“²⁵, обобщава Никола Обретенков.

С оглед на нашата тема е важно да се подчертаят още три нови съществени обстоятелства. Първо, фактът, че *понятието „апостол“ вече присъства, отразено е в официалните документи на българското националноосвободително движение*. Второ, че вече се появява и политическото понятие „помощник-апостоли“ и една още по-широка политическа категория – „местните апостоли“. И трето, че за придаването на възможно най-висок авторитет на предприетото велико освободително дело самият Централен комитет се е самоназовал „*Комитет на апостолите*“. Именно той организира върховата изява на българската националноосвободителна революция – Априлското въстание от 1876 година.

– След Берлинския конгрес теорията и практиката на българското политическо апостолство е проучена и пренесена в поробена Македония и в Тракия. Това правят създателите на ВМОРО. До Илинденско-Преображенското въстание за главни апостоли там единодушно са признати *Дамян Груев, Гоце Делчев и Михаил Герджиков*. В случая с тях са важни няколко други съществени обстоятелства, които би трябвало да се подчертаят специално.

Най-напред от значение е да се отбележи фактът, че самите революционни кадри в поробена Македония ясно разграничават понятието „апостол“ от обикновените „членове“ на тайните комитети по градовете и селата на Македония; от „четниците“ – въоръжените бойци от отрядите на ВМОРО; и от „войводите“, които командват тези чети. „Апостолът“ е нещо съвсем различно от споменатите три категории дейители на освободителното движение, според самите тях! По повод на една среща с Дамян Груев бившият четник Стефан Аврамов пише: „Мощното слово на апостола излизаше от дъното на любвеобилната му душа... Всички слушаха беседата с гордото съзнание, че и те може би ще имат щастието да пожертват своя живот за лелеяната свобода. И наистина *апостолът* вдъхна силна вяра и подтик на тия малчугани, да станат смели борци“²⁶.

Абсолютно същата четиристепенна разлика са правили и обикновените хора в Македония, които не членували в нелегалната освободителна организация. Б. Цветкова е описала как съселяните на Дамян Груев от с. Смилево

го посрещат, след като се завръща от заточение през 1903 г.: „Даме свободен“, „Даме между нас“, настойчиво се шушнеше от уста в уста... Всички излязоха да посрещнат героя, *апостола*, революционера и мъченика. Радост и умиление бликаше в сърцата на всички“, пише Цветкова²⁷.

Понятието „*апостол*“ по адрес на Дамян Груев и Гоце Делчев се използва активно и сред обществените, политическите и научни среди и в свободна България. Великият Симеон Радев, който обединява в едно уникално цяло делото и на общественика, и на политика, и на учения, когато характеризира Гоце Делчев, е категоричен в преценката си: „*По призвание той бе роден за апостол. Такъв бе и по мисъл*“²⁸. Бележитият историк на българското националноосвободително движение в Македония Христо Силянов също от територията на България определя Дамян Груев като „*апостола Груев*“ и дори го нарича „*великия апостол*“²⁹.

Това, което е най-важно и особено интересно от научна гледна точка в случая с българското политическо апостолство в Македония, е обстоятелството, че *класическото разбиране на понятието „български политически апостол“ в началото на XX век навлиза вече и в международната политическа и дипломатическа терминология*. Тук ще приведем само два примера. Най-напред „случаят Пиер де Еспаня“ – френски пътешественик и есеист. През 1902 г. той пристига в Македония и прекарва близо половин година сред дейците на ВМОРО. Завърнал се във Франция, той публикува книгата си „*Преди клането*“. След като на много места споменава, че българските апостоли в Македония разпространяват „Светлината и Истината“, авторът констатира категорично, че това са „млади и непоправими енергични хора – тези постоянни водачи, *нещо като специалните пратеници – missi dominici*“ (божествени мисионери). Защото задачата не била по силите на обикновените четници или членове на ВМОРО, а само на апостолите, които в християнската представа действително са „мисионерите на Бога“³⁰.

Другият пример е свързан със сведенията, предоставени от Екатерина Каравелова. Те осветляват отношението на руското посолство в София конкретно към качествата и делото на Дамян Груев. През зимата на 1904–1905 г. Груев е в София. Руската легация моли Каравелова да устрои среща между секретаря на посолството Лермонтов и Груев. Проведени са два разговора в дома на Каравелови. „При всяко излизане Лермонтов беше развълнуван, като че ли преживяваше перипетиите на македонската зла съдба“, пише Е. Каравелова. „Лермонтов не можа да скрие дълбокото впечатление и възхищението си от Даме Груев. *Той го схвана и нарече тъй, както ние наричахме Груева: кристален българин, истински апостол*“³¹.

След насилственото откъсване на Южна Добруджа от България през 1913 г. възниква Добруджанското българско освободително движение. В неговата теория и практика политическото апостолство също играе голяма роля. В продължение на четвърт век, до септември 1940 г., когато българската дипломатия успява да върне областта в границите на нашата държава, като български политически апостоли в Добруджа действат Дочо Михайлов, Димитър Дончев, Петър Вичев и други.

– Освен изнесените факти, които могат да се приведат като доказателства във връзка с непосредствената употреба на понятието „апостол“ като самостоятелен политически термин в речевата практика на българския народ, на дейците на националноосвободителните организации, освен официалното отразяване на термина в политически решения и писмени документи на революционните организации, не бива да се игнорира и позицията на сериозната академична наука. Най-задълбочените изследователи на българското националноосвободително движение – Захарий Стоянов, Димитър Страшимиров, Иван Унджиев, Николай Генчев, Цветана Павловска, Йоно Митев и много други, официално признават наличието и на апостоли, и на политическо апостолство като самостоятелно направление в българския политически процес. Поради това тези сериозни учени вече повече от един век неизменно използват понятието „апостол“ (взето естествено от документите), когато обясняват в своите трудове идеологията и практическата дейност на народните водачи, стояли начело на освободителните борби на нашия народ³².

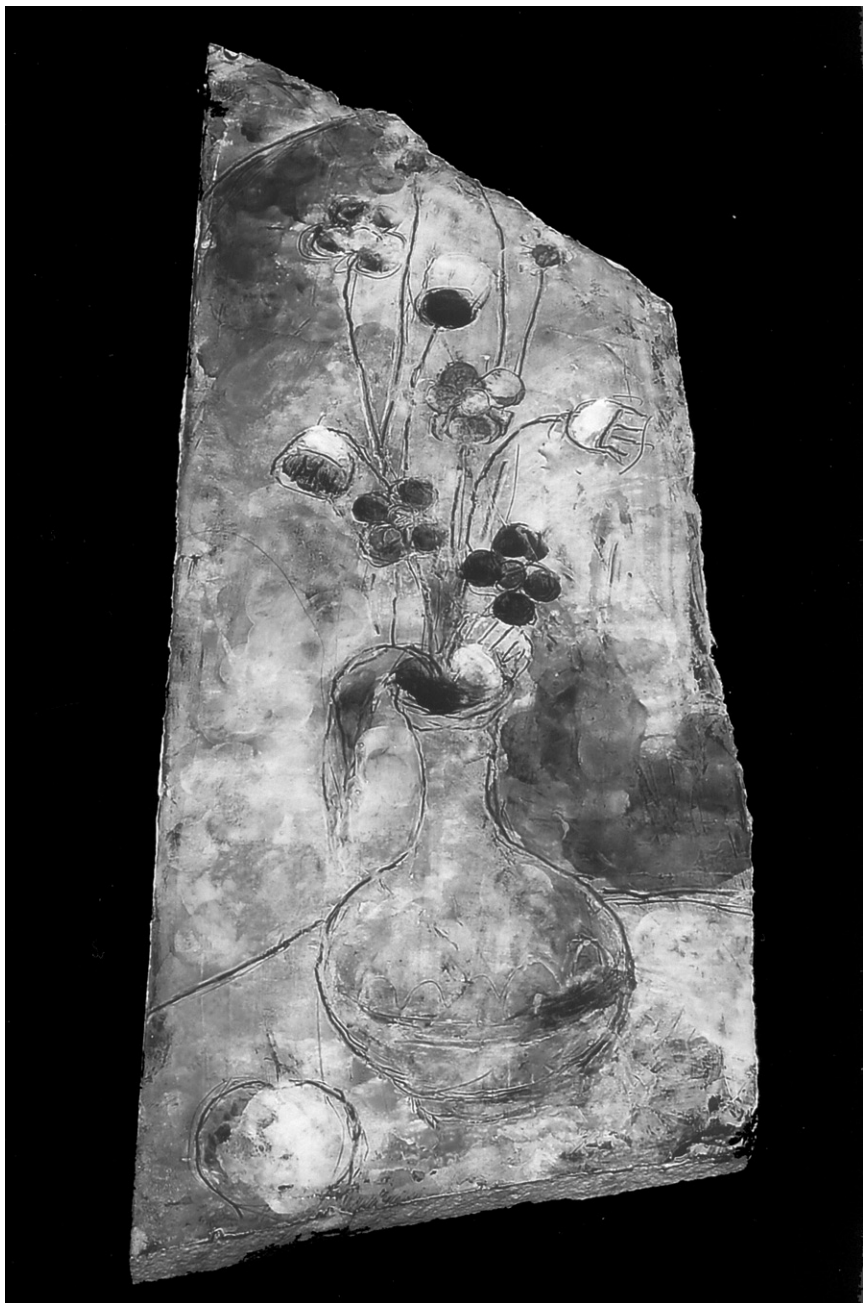
Цялата тази планина от факти показва, че липсват каквито и да било реални научни основания днес да се отрича съществуването на *„българско политическо апостолство“* като самостоятелна научна категория за обяснение. Такава категория съществува! Тя се употребява активно както в говорната практика на народа, така и в официалните политически решения; отразена е в политическата документация; възлагана е многократно като официална политическа мисия за практическо изпълнение. Позната е била и е призната и от чуждите дипломати, пребивавали в София. Откриваме я и в трудовете на най-сериозни и авторитетни изследователи. При това вече близо век и половина! Разглеждащото политическо понятие отразява в себе си живота и делата на най-великите идеолози и практически ръководители на българското националноосвободително и обединително движение. Главно на тези, които се изявяват като *общонародни водачи, разработили идеите, създали лично организациите и сплотили непосредствено българите в името на най-великите политически цели, които те са преследвали през новото време. Тогава, когато нацията ни трябваше да извърши прехода от разпадащата се османска цивилизация към ценностите и реалностите на модерната буржоазна цивилизация от европейски тип. Поради това явлението „българско политическо апостолство“ може и задължително трябва да се проучи задълбочено и в самостоятелно, обобщаващо теоретично изследване. Онези, които твърдят, че това е някаква „литературна интерпретация“ на политическата практика, просто не познават богатия опит на българската национална политическа традиция и постиженията на академичната историография по темата.*

БЕЛЕЖКИ

¹ Данчови, Бр. Българска енциклопедия. С., 1935, с. 65.

² Милев, Ал., Ал. Михайлов. Учебник по гръцки език за духовните училища. С., 1956, с. 4; Ангелова, Ф. Новогръцки език (катаревуса). С., 1992, с. 5–6.

- ³ Библията. С., 1992, с. 542 и сл.
- ⁴ Талмуда за всеки. Из учението на иудейските мъдrecи. 2008, с. 95–97.
- ⁵ Пак там, с. 265.
- ⁶ Кун, Н. А. Старогръцки легенди и митове. С., 1962, с. 17 и сл.
- ⁷ Богданов, Б. История на старогръцката култура. С., 1989, с. 109 и сл.
- ⁸ Попов, В. История на стария свят. В. Търново, 2008, с. 639 и сл.
- ⁹ Парашкевова, Л. Светът на цивилизациите (Генезис и динамика на цивилизациите). Варна, 2010, с. 32 и сл.
- ¹⁰ Пак там.
- ¹¹ Радев, Р. История на античната философия, С., 1962, с. 82 и сл.
- ¹² Аристотел. Атинска политика. С., 1993, с. 25–49.
- ¹³ Пак там, с. 49 и сл.
- ¹⁴ История на България. Т. I. С., 1981.
- ¹⁵ Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С., 1970, с. 123.
- ¹⁶ Заимов, Ст. Миналото. С., 1969, с. 450.
- ¹⁷ Обретенов, Н. Цит. съч., с. 161–162.
- ¹⁸ Пак там.
- ¹⁹ Пак там, с. 163.
- ²⁰ Пак там, с. 169.
- ²¹ Сб. „Иван Драсов в българското националноосвободително движение“ (1871–1877). С., 2007, с. 311.
- ²² Обретенов, Н. Цит. съч., с. 177.
- ²³ Пак там, с. 206.
- ²⁴ Пак там.
- ²⁵ Пак там, с. 205.
- ²⁶ Сб: „Даме Груев – живот и дело“. С., 2006, с. 207.
- ²⁷ Пак там, с. 141.
- ²⁸ Пак там, с. 117.
- ²⁹ Пак там, с. 98.
- ³⁰ Д’Еспаня, П. Преди клането. С., 2011, с. 67.
- ³¹ Сб. „Даме Груев...“, с. 189.
- ³² Стоянов, З. Васил Левски. Биография. С., 1979; Генчев, Н. Левски, революцията и бъдещият свят. С., 1972, с. 14 и сл.; Павловска, Цв. Васил Левски и Вътрешната революционна организация. С., 1993; Павловска, Цв. Вярвам в републиката (Съвременният републиканизъм в епохата на Българското възраждане). С., 1999 и други.

СВЕТЛИН РУСЕВ

Из изложбата „КАМЕННИ КАРТИНИ“, 2011

ПЕТКО КАРАВЕЛОВ – ПАТРИАРХЪТ НА БЪЛГАРСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ*

Георги Близнашки

Георги Близнашки – професор по конституционно право в СУ „Св. Кл. Охридски“, доктор по право. Работи в областта на публичноправните науки. Автор е на книгите „Парламентарното управление в България“ (1995), „Принципи на парламентарното управление“ (1997), „Формата на държавата. Съвременни конституционни измерения“ (1999), както и на множество научни студии и статии. Народен представител в 36-то и 40-то Народно събрание.

VI.

Превратът от 9 август 1886 г., който води до дестронирването на княз Александър Батенберг, се оказва – по думите на Симеон Радев – „случайно дело“¹, т.е. офицерите русофили, които са в основата на заговора, действат на своя глава и без подкрепата на основните политически фактори в страната. Петко Каравелов няма да приеме отредената му в хода на събитията роля на марионетка и няма да се ангажира със заговорниците, които му предлагат да застане отново начело на правителството. Неговият отказ от сътрудничество с проруски ориентиранияте детронатори има своето обяснение в нарушената законност, но е напълно разбираем и с оглед на очакваните последващи антидемократични ограничения в областта на българската вътрешна политика. Намеренията на Петко Каравелов в качеството му на министър-председател да установи добронамерено българо-руско сътрудничество срещат съпротивата на царската дипломация, докато самият той се противопоставя на всякакъв опит за руска намеса във вътрешните работи на страната, поради което официалните руски кръгове имат за него превратната представа, че е „властолюбив, тщеславен нихилист“. Той отхвърля постановката на руската дипломация „Батенберг или Русия“, като едновременно защитава княза и ратува за българо-руско приятелство. Неговата политика изглежда двусмислена, но само на фона на крайните решения, зад които стоят противоположните политически лагери в България. „Нерешителността“

* Продължение от бр. 3/4, 2011.

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

на Петко Каравелов, с която той избягва да прибегне до едно от двете крайни решения, е рядък пример на *съзнание за отговорност* за съдбата на народа и държавата².

По време на политическата криза, последвала преврата, Петко Каравелов участва в събитията, като възглавява правителството, призвано да намери мирен, безкръвен изход от създалото се положение. На 9 август той осъжда преврата, а на 12 август, когато поема отново министърпредседателския пост, не отменя своето порицание. Петко Каравелов иска, а детронаторите се съгласяват да поставят цялата власт в ръцете му, без да поема тяхната политическа защита и без да говори от тяхно име. По думите на един чуждестранен дипломат: „Каравелов е единственият човек тук, чийто характер и интелект оправдават надеждата, че може да раздвижи лоялистите около него и да даде собствен импулс за възстановяването на легален ред на нещата в столицата.“³ Той се оказва единственият човек, способен да спаси страната от междоусобна война. Предприетите от него мерки ще се увенчаят с бърз и пълен успех.

За кратък период Петко Каравелов участва в регентството, назначено след абдикацията на княз Александър Батенберг, но подава оставка веднага след изборите за Велико народно събрание. Неговите противници разпространяват легенда, че е участвал в подготовката на преврата и в последвалата детронация, като при това го изкарват „главен виновник“ за кризисните събития, в които е хвърлена страната. Няма никакво съмнение, че със своя авторитет в обществото и с многобройните си привърженици из цялата страна Петко Каравелов се явява потенциална опасност за управляващата върхушка, поради което тя целенасочено и последователно работи за неговото остракиране и отстраняване от политическия живот.

Страната се оказва под контрола на националистическите дружинки „България за себе си“, ръководени от Стефан Стамболов и Васил Радославов. Из цялата страна русофилските среди са подложени на неприкрит терор, чиято кулминация е разстрелът в края на февруари 1887 г. на голяма група офицери, участвали във военните бунтове на северните гарнизони в Русе и Силистра.

Подозирани в съпричастност към тези събития, Петко Каравелов и група негови съмишленици са арестувани и подложени на изтезания в Черната джамия. Човекът, който възприема политиката единствено и само като публично занимание, „най-големият враг на съзаклятията“, ще бъде представен пред обществеността, с цел да бъде компрометиран, като „съзаклятник“. Той е бит и по челото му има белег от удари, но когато е попитан от чужди кореспонденти вярно ли е, че е бил изтезаван, той дава „един отговор, който вечно ще краси спомена за неговия живот“. Петко Каравелов заявява просто и гордо: „В моето отечество такива работи не стават.“⁴ Той не допуска позорният акт на физическо насилие да стане повод за чужда намеса във вътрешните работи на страната. Този себеприятелен жест демонстрира за пореден път *моралното величие* на Петко Каравелов като човек и държавник.

Управляващата върхушка полага неимоверни усилия да демонстрира несъществуващо национално единство около провежданата от нея русофобска политика, като се стреми да впримчи народа в механизма на една диктаторска

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

власт. В окръжно на дружинките „България за себе си“ се заявява: „Съществуващите досега партии в България са окончателно изменени. Няма либерали, консерватори и радикали, а има българи, които се борят да си остане „България за себе си“, и няколко чужди оръдия, които желаят да продадат отечеството на чужденци.“ Лаконично, всеобемащо и застрашително – коментира съвременният историк – от типа „който не е с нас, е против нас“⁵.

В този контекст Петко Каравелов съвсем естествено се превръща във фокус на съпротивата срещу диктаторския режим на Стефан Стамболов и неговото обкръжение. Той не приема възкачването на принц Фердинанд Сакско-бурготски на българския престол, като дава по онова време едно знаменателно интервю за френския вестник „Матен“ от 12 септември 1887 г.:

„Каква е вашата гледна точка за положението на княза в страната?“

„Князът е шефът на партията, която го доведе на власт, но той не е шеф на нацията.“

„Ако опозицията бъде в мнозинство в предстоящото Народно събрание, князът би могъл да отправи апел за помощ към опозицията, към вашата партия например. Ще приемете ли тогава един портфейл?“

„Аз ще кажа откровено на княза, ако ме консултира, че той е пречка за помирението с Русия и че мой дълг е да го посъветвам да напусне България. Каквото и да направи, той е опетнен с австрийски произход, а австрийското влияние в тази страна е невъзможно заради Македония.“

„Ако вие се страхувате толкова от австрийското влияние, как разбирате руското?“

„Ако Русия напълно се дезинтересира от България, ние ще бъдем завладени икономически, финансово и политически от Австрия, която през Сърбия ще премине при нас. Ние смятаме, че руското влияние не ще се въплъти в подобно абсорбиране. Ние ще следваме собственото си развитие. Русия иска само българската армия да бъде неин авангард и съюзник. Това е възможно, без нашата автономия да бъде засегната, без нашият национален живот да пострада.“

„Дори и ако русите завземат Цариград?“

„И в този случай също. Ние ще намерим компенсация.“⁶

Това интервю е показателно за открития политически стил на Петко Каравелов, заявяващ ясно и недвусмислено принципите, към които се придържа, и целите, към които се стреми. Дружеските отношения с Русия не изискват изолация от останалите европейски държави. „Каравелов – отбелязва Симеон Радев, – каквото и да се е писало за него, държеше за близки връзки с Русия, но винаги с един поглед към Англия.“ Съобразяването с британската политика съпътства трайното му възхищение от английския традиционализъм, английският парламентарен модел и английската култура⁷.

Едва ли има друга подобна личност в новата и най-новата политическа история на България, в чийто живот да има такова пълно съответствие между думи и дела. Никак не е случайно, че диктаторът Стефан Стамболов вижда в лицето на Петко Каравелов главния си противник, който трябва да бъде възпрян и елиминиран на всяка цена, без оглед на използваните средства. Показателно за общата политическа атмосфера в страната е обстоятелството, че изборите за

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

Народно събрание през 1887 г. са придружени „с изстъпления и кръвопролития, каквито никога дотогава, па и после не са ставали в България“⁸. Властите вземат мерки да не се допусне заверяване на опозиционните листи, на много места в страната са дадени човешки жертви, в редица околии избирателите масово отказват да гласуват, а в някои случаи броят на отказалите се достига до 90% от общия брой на гласоподавателите.

В кампанията по дискредитиране на Петко Каравелов зловеща роля ще изиграят двама довчерашни негови поддръжници – Захарий Стоянов и Димитър Петков, които ще преминат в лагера на Стефан Стамболов и ще станат слепи оръдия на терористичната му политика срещу опозицията на неговия диктаторски режим. По повод възобновяването на вестник „Търновска конституция“ в навечерието на предстоящите избори неотдавнашният националреволюционер ще поведе кампанията по морален тормоз срещу Петко Каравелов, като ще даде израз на най-съкровенията желаниа на режима спрямо него: „не вестник трябва да издава, не за България и нейните интереси трябва да говори, но да влачи букаи в Черната джамия“. А неотдавнашният опълченец ще поведе разярената тълпа в шурм срещу дома на Петко Каравелов, в резултат на който е разрушена оградата на къщата, а прозорците ѝ са изпотрошени при пълно бездействие от страна на властите⁹. Крайният национализъм поражда политическо заслепление у тези дейци, а то ги тласка към прояви на фанатизъм. Тези прояви, а и други от този род, хвърлят *мрачна сянка* върху целия им живот.

В няколко броя на в. „Търновска конституция“ Петко Каравелов изразява мнение, че политическият курс на правителството е в състояние да доведе страната до катастрофа. Той потвърждава неизменната си позиция спрямо Русия, като се обявява за „добри, искрени и приятелски отношения с нея, основани на взаимно доверие и взаимни интереси“ (бр. 10 от 25 март 1888 г.). През този период на страниците на вестника се разкрива и литературният талант на съпругата му Екатерина Каравелова, която не само публикува няколко феилетона, но играе важна роля в тяхното „политическо семейство“.

След спирането на вестника, станал една от първите жертви на реакционния закон за печата, гласът на Петко Каравелов замлъква за дълго време. С въвеждането на цензура върху печата от страна на стамболовистите рязко се ограничава ролята на общественото мнение като фактор в политическия живот на страната. При създаването се положение Петко Каравелов се насочва към разгръщане на литературна и книжовна дейност. По негова инициатива през лятото на 1888 г. в София се основава „Дружество за разпространение на полезни знания в народа и за развитие на неговия вкус“, което издава периодичното списание „Библиотека „Свети Климент“. Но дори тази безобидна на пръв поглед дейност предизвиква опасения сред правителствените среди и списанието е спряно от властите.

Несъмнен факт е, че при управленията на Петко Каравелов политическият живот се развива в рамките на законността, даже когато страстите се разгарят и предизвикват крайности. Правата и свободите на гражданите, осветени от Търновската конституция, се зачитат изцяло и напълно. При него са непознати цензурата, шпионирането, изтезанията и организираните процеси с предreshen

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

изход. Той никога няма да прибягне към жестокост и бруталност в хода на политическите борби. Но далеч не такива са намеренията на неговите политически противници спрямо него самия.

Разправата с Петко Каравелов се превръща във фиксидея за Стефан Стамболов. Най-сетне повод за такава разправа е намерен през 1891 г. в станалия близо до дома на Каравелови атентат срещу диктатора, при което е убит министър Христо Белчев. Не са открити никакви доказателства за участие на Петко Каравелов в съзаклатие, но той отново е арестуван и изправен пред военнополови съд в монтиран процес, като той и неговият съратник Трайко Китанчев са обвинени в морално подбuditелство и са обявени за инициатори на убийството. В този процес нашумява името на младия адвокат Алеко Константинов, който се възправя пред съда в защита на своя политически кумир. Петко Каравелов е съден и осъден на пет години затвор, но не заради убийството на министъра, а за съучастие в комплот за изменение на съществуващия държавен строй¹⁰. И на процеса Петко Каравелов показва изключителна морална издръжливост, като съумява блестящо да защити политическите си възгледи. „Никога не съм бил терорист като власт – заявява той по време на съдебното заседание, – нито сега като партизанин.“ Когато прокурорът го запитва: „Вий не считате ли, че България от 1885 г. насам прекарва такива обстоятелства, щото всяко едно от тях може да ѝ коства гроба?“, той отговаря: „България не е пропаднала, когато е била петстотин години под турско иго, и сега няма да пропадне. Не може да се говори за гроба на цял един народ.“ По повод повдигнатите обвинения той заявява: „Аз не намирам, че аргументите на г-н прокурора са основателни. Неговата реч прилича на това: наречи кучето бясно, па го обеси.“ Никой от главните обвиняеми не се признава за виновен. В заключителната си дума пред съда Трайко Китанчев, осъден на три години затвор, казва: „Аз от вас не искам милост, а искам правда, защото не съм виновен.“¹¹ Никакви съображения, свързани с държавна необходимост, не могат да оправдаят действията на диктатора Стефан Стамболов, който се ръководи изключително от разяждащия неговата личност страх пред народния гняв, както и от стремежа на всяка цена да запази своята собствена власт. Произволно преследвани и осъдени невинни, Петко Каравелов и неговите политически приятели се сдобиват с *ореола на мъченици* на българската демокрация.

Тежките присъди по този монтиран съдебен процес са незабавно приведени в изпълнение и са последвани от нови издевателства над опозицията. Мнозина от останалите на свобода видни каравелисти са интернирани в провинцията или подложени на изтезания в полицейските участъци. Сред тях е и известният поборник капитан Петко Киряков, който по онова време живее във Варна. Тези действия на властите нанасят тежък удар върху остатъците на старата либерална партия, която е докрай вярна на русофилските си убеждения.

Малко преди това на преследване е подложена и Екатерина Каравелова. Поставена е под домашен арест, срещу нея е повдигнато обвинение за „предателство“, като е изправена пред съда през февруари 1892 г. с искане за налагане на смъртно наказание. В последната си дума пред съда тя заявява: „Не се чувствам виновна. Направих това, което би направила всяка жена на моето място за

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

своя мъж!“. Неоснователните обвинения на прокурора и умелата защита, поета от доскорошния министър д-р Константин Стоилов, довеждат до оправдателна присъда. Впоследствие злобата на управляващите се стоварва върху съдиите – едни от тях са уволнени, а други са преместени в провинцията¹². Това решение на съда, което ще остане в историята като пример за *тържество на справедливостта*, се посреща с облекчение от цялата страна.

Настървеността, с която довчерашните следовници на Петко Каравелов го преследват, е напълно разбираема, тъй като неговите възгледи за свободно и демократично вътрешно развитие на страната и поддържането на идеята за българо-руско приятелство като външнополитически приоритет не са просто принципи на една партийна програма, а продължават да бъдат израз на възжеланията на народа.

VII.

Управлението на страната от Стефан Стамболов, който се изживява като спасител на отечеството, се характеризира със систематично нарушаване на основните права и свободи на гражданите и с брутално преследване на противниците на диктаторския режим. Злодеянията на режима се порицават и отхвърлят както от просветените умове на нацията, така и от широката общественост. „Хвалят се нашите сопаджии – пише Тодор Икономов, – че с мнимата си строгост, която не е [нищо друго], освен страшен произвол, били уж запазили порядъка в България и обезпечили бъдещето на отечеството... Таквизи уверения могат да дават само хората, които [в] нищо не вярват, които не вярват даже в очевидностите на работите и в здравия смисъл на населението.“ И той оприличава страната на „голяма лудница“, където по негово мнение „всичкият този порядък е основан на побъркан ум, на размътени мисли и намерения“. Преследването на хора заради техните убеждения „ние всякога ще считаме за престъпление – подчертава той – и против закона, и против правото, и против свободата, и против напредъка“¹³. По този начин се спъва нормалното развитие и идейното съзряване на националните политически партии. Опитите да се преориентира външната политика на страната се съпровождат с русофобски изблици, а всичко това води до затягане разрешаването на „българската криза“. Под въздействието на различни вътрешни и външни фактори демократичният политически процес се оказва силно деформиран.

Падането на Стефан Стамболов от власт през май 1894 г. се посреща с въздишка на облекчение от българския народ, а последвалото убийство на доскорошния диктатор през юли 1895 г. предизвиква „една чиста радост, свирепа радост“¹⁴ из цялата страна. „Стамболов падна позорно – пише Димитър Благоев – под натиска на общата народна борба. Целият народ – буржоазията и работната класа – беше възмутен от неговата тирания, от неговите беззакония и мръсни дела.“ И пак същият автор: падането на Стамболов предизвиква такава голяма и обща радост, като че наистина настъпи в България „златният век на братството и свободата“¹⁵.

След тези драматични събития на дневен ред се поставя въпросът за нормализирането на националния политически живот. Новото правителство

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

в изрична декларация си поставя за цел да внесе успокоение в обществените настроения и да премахне моралните поражения от предходните власти (в. „Свободно слово“, бр. 98 от 21 май 1894 г.). Но политическите нрави не се променят съществено. Общественото мнение се обработва против довчерашните управляващи, които се характеризират с най-гнусни епитети, за да се стигне дотам, че производното от името им понятие „стамболовщина“ да стане синоним на нещо нечестно, съмнително, порочно. Заедно с това се наблюдава една обща тенденция към постепенно възстановяване на конституционния ред в страната. В определен смисъл управлението на д-р Константин Стоилов и неговата народна партия е период на преход „от самовластие към свобода и законност“¹⁶. Но това правителство най-напред получава властта от княза, а едва след това се произвеждат общи парламентарни избори, които му осигуряват мнозинство. Оттук насетне този начин на установяване на правителство ще стане обичайна практика и ще бъде един от признаците на наложилите се впоследствие „личен режим“.

При произвеждането на избори прякото насилие се заменя с оказване на „морално влияние“, съпроводено със значително полицейско и военно присъствие с цел да се упражни психическо въздействие и да се респектира опозицията. Появяват се и нови изобретения в областта на изборните фалшификации. Показателно е, че дори прононсираният с европейската си култура министър-председател д-р Константин Стоилов, който по съвместителство изпълнява и функциите на министър на вътрешните работи, изпраща в хода на решителните допълнителни избори през януари 1895 г. прословутата депеша „Угасете свещите!“, което е означавало нито повече, нито по-малко да се подменят изборните бюлетени, за да се осигури победата на правителствените кандидати¹⁷.

Още след първите месеци от управлението на д-р Константин Стоилов редица политически дейци, преследвани от бившия режим заради своите убеждения, излизат от затвора, но това не се отнася за най-известния затворник в България – Петко Каравелов, който няма да се подчини на внушенията от страна на официалните власти да подаде декларация, че няма да повдига династическия въпрос, нито ще подпише молба до княза за помилване. Той държи на безусловното си освобождаване от страна на властите и предоставя на кабинета да действа както намери за добре. Всъщност държанието на Петко Каравелов като противник на короната е основната причина, която възпира правителството да се застъпи за неговото помилване. Междувременно неговите политически приятели устройват митинги из цялата страна, като настояват незабавно да бъде пуснат на свобода. „Никой няма право да иска от затворен човек – заявява Петко Каравелов – политически декларации и задължения“ (в. „Знаме“, бр. 1 от 18 август 1894 г.). Изход от създаденото положение се намира чрез приемането от Народното събрание на специален закон за амнистия, в резултат на което той най-сетне е пуснат от затвора през декември 1894 г. Обявяването на амнистията е съпроводено с приемане на закон за престъпните деяния против особата на княза, като своеобразна компенсация за короната. Официозът на властта – вестник „Мир“ – намира за необходимо да предупреди правителството, че трябва „да се приготви за една опасна борба с него“ (бр. 44 от 3 януари 1895 г.). За поре-

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

ден път с достойното си поведение Петко Каравелов дава *урок по политически морал* както на своите съвременници, така и на бъдните поколения.

Още докато е в Черната джамия, Петко Каравелов заедно с политическите си привърженици, намиращи се вътре и вън от затвора, основава „новата“ Демократическа партия. Именно там, в мрачните подземия на зловещия затвор, големият държавник подготвя почвата за създаване на модерна политическа партия, основаваща се на принципите на демокрацията и конституционализма¹⁸. Обсъждането и приемането на програмните начала на партията става в къщата на семейство Каравелови. На 6 август 1894 г. е избрано ръководството на партията, начело на което застава Петко Каравелов, а на 18 август същата година започва да излиза и печатният орган на партията в. „Знаме“. Към партията се устремяват представители на младата интелигенция, които прегръщат идеалите за свобода и народовластие. В крайна сметка дейността на Демократическата партия се свежда до продължаване на прекъснатата от диктаторския режим „деятелност“ на Петко Каравелов и на неговите привърженици, т.е. продължава се започнатото още през 1879 г. дело¹⁹.

Непосредствено след излизането си от затвора в началото на 1895 г. Петко Каравелов тръгва на път от София през Велико Търново за Русе. Пътуването му се превръща в едно триумфално шествие. Въпреки противодействието на властите „цялото население – граждани и селяни – навсякъде го посрещат с ентузиазъм и му устройват възторжени овации“²⁰. Веднага след това той е избран в Разградска околия за народен представител в първите допълнителни парламентарни избори. Опитът на властите да съберат данни, необходими за касиране на избора, завършва с пълен провал.

Изявите му в Народното събрание винаги предизвикват засилено внимание. По време на парламентарните разисквания Петко Каравелов, макар и в опозиция, неведнъж се явява решаващ фактор. Той настоява за съответствие между приходната и разходната част на бюджета, подчертава стопанското значение на вноса и износа и т.н. и т.н. „Той вземаше внезапно думата – отбелязва негов съвременник – и говореше толкова, колкото беше нужно да изкаже мисълта си, често пъти само с няколко фрази по въпроса. В тая безизкуственост имаше нещо, което печелеше внимание и даже пленяваше. Там се крие може би и обяснението на обаянието, което той упражняваше над окръжаващите го.“²¹ Петко Каравелов е „един от редките наши държавници – подчертава проф. Георги Данаилов, – които се стремят да запазят хармонията между трите власти: законодателна, изпълнителна и съдебна“.

Особен интерес представляват дебатите в печата от онова време по повод статуса и правомощията на държавния глава, „свещеността и неприкосновеността“ на неговата особа, ролята му на „отговорен фактор“ и степента на неговата намеса в управлението. Проправителствените издания поставят знак на равенство между монарха и народа, като заявяват, че борбата против княза е борба против самия народ: „Днес България, български народ и български господар са три неща неразделни и единосъщни. Който побутне едното от тях, той възстава против трите, които съставят цялото отечество“ (в. „Мир“, бр. 318 от 22 ноември 1896 г.). Все на страниците на официозния вестник „Мир“ ано-

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

нимен автор в поредица от статии теоретично обосновава необходимостта от активно участие на княза в политическия живот. По-специално той твърди, че отдалечаването на монарха от политиката, превръщането му в „царска мумия“, както и придържането към формулата „владетелят царува, но не управлява“, крие големи опасности за страната. В условията на ожесточени междупартийни борби страната има нужда от авторитетна личност, която да осъществява равновесието между необузданите политически страсти. И това може да направи само князът. Изтъква се още, че Търновската конституция дава големи права на княза като управляващ фактор (бр. 18 от 1 септември 1894 г.). Това не е нищо друго, освен покана към княза да влезе енергично в правата си и да се намеси активно в националния политически живот. Същевременно се сипят хвалебствия по адрес на княза, който се оказва с „природно благородно сърце“, окръжен е с „ореола на заслужена слава“, а с приемането на българската корона бил „ощастливил страната“ и така нататък²².

По-голямата част от опозицията със своето поведение укрепва положението на монарха, като адресира множества писма и телеграми пряко до Фердинанд, публикува множество статии в партийните си издания, с които настоява князът да смени правителството и да назначи друго с нейно участие. Така се опитват да го въвлекат в партийните борби. Изключение от този хор правят единствено каравелистите. Според признанията на в. „Мир“ единствено те не адресират своите оплаквания до княза и така не го поставят в положението на отговорен фактор (бр. 79 от 30 март 1895 г.). Напротив, те непрекъснато го атакуват заради намесата му в политическия живот. Фейлетоните на Алеко Константинов, помествани в почти всеки брой на в. „Знаме“, особено колоритно разкриват отношението на демократите към княза. Например Фердинанд е „ябанджията“ (в „Миш-маш“), на когото българинът всеки момент може да върже газеното тенеке. Фактът, че такива фейлетони се печатат в партийния орган, свидетелства, че партийното ръководство се солидаризира с автора им²³.

Интересно е да се отбележи, че възгледите на самия д-р Константин Стоилов относно „монархическия принцип“ съществено се видоизменят. Докато в началото на своята политическа дейност се бори за засилване на княжеската власт и за увеличаване на прерогативите на монарха, през 90-те години в качеството си на партиен водач и шеф на правителството той настоява за „разумно участие“ на княза в управлението. Преживяното през годините го води до прелом в неговите идеи и убеждения, той стига до заключението, че „народната воля представлява много по-добра гаранция за свободата и напредъка, отколкото волята на държавния глава“²⁴. При новонастъпилите обстоятелства д-р Константин Стоилов вече се ръководи от желанието за установяване на едно автентично парламентарно управление.

Не на такова мнение обаче е княз Фердинанд, който при идването си в България изрично изразява пред чуждестранен кореспондент своето намерение да управлява, а не само да царува. Демократите реагират остро на подобни изявления и в своя печатен орган в. „Знаме“ заявяват: „Ако нашият държавен глава под думата „управлява“ разбира „контролира“, можем да се радваме. Но ако под тия думи се подразумява аномалията на Стамболовия режим – минис-

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

трите да са отговорни само пред държавния глава, който ги сваля и качва по свое щение, в такъв случай нищо добро не можем да очакваме. Борбата вместо да става в стените на Народното събрание, ще бъде пренесена на друга арена, с други знамена. Опозицията от легална ще се превърне в нелегална“ (бр. 43 от 20 януари 1895 г.)²⁵.

За известен период Петко Каравелов продължава да поддържа своята твърда линия по династическия въпрос с цел да тласка събитията към помирение с Освободителката. Нещо повече, той продължава да дели съдбата на българския народ от съдбата на българския княз, като заявява: „За мен династията не значи нищо, аз се държа с народа, князовете в Европа са много, а народите малко“, както и „докато княза не си отиде или изпъди, работите у нас няма да се уредят“. Едва след признаването на княз Фердинанд от Русия на 2 февруари 1896 г. позицията му се смекчава, а Демократическата партия е принудена да спре борбата по този въпрос²⁶. Демократите загубват най-силното оръжие, с което разполагат в борбата си против династията на Фердинанд и правителството на Народната партия. Ръководството на партията е принудено да смени политическата линия: „нашата партия счита вече положението на държавния ни строй за легализирано“. Независимо от това взаимното недоверие между двореца и демократите ще се запази за дълго време напред.

Правителството на д-р Константин Стоилов се стреми да се придържа към принципите на парламентаризма, като се полагат усилия да се ограничават политическите интриги и капризи на монарха. По време на втория мандат на д-р Константин Стоилов като министър-председател княз Фердинанд започва все по-открито да напада действията на отделни министри и да критикува политиката на правителството. В частност обвинява правителството, че не взема ефикасни мерки да спре нападките срещу княжеската личност. Той е склонен да третира тези нападки даже като прояви на държавна измяна. „Безсрамията на софийските вестникари – пише князът до своя пръв министър – са много поучителни, питам се къде ще ме отведат? Впрочем нямаме причини за гордост и сполука, фиаско и сие във всяко отношение.“²⁷

Княз Фердинанд търси различни поводи, за да наложи своето мнение и да подчертае по-особената си позиция в сравнение с правителството. Тръгват слухове за съставяне от княза на министерски листи с представители на опозиционните партии. Петко Каравелов е един от хората, които предупреждават действащия министър-председател за интригите на короната. Министър-председателят изразява мнение, че държавният глава „не може да си играе с достойнството на своите съветници“, тъй като „правителствените реконструкции не могат да се извършват по неговите капризи“. Подобни прецеденти според д-р Константин Стоилов са „противоконституционни и опасни за едно парламентарно управление“. По ирония на съдбата д-р Константин Стоилов в края на своята политическа кариера ще се окаже изявен защитник на парламентарното управление.

След поредица от разногласия по незначителни въпроси министрите решават да направят от поредното спречкване с двореца „кабинетен въпрос“, като министър-председателят поднася на държавния глава оставката на цялото

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

правителство. Князът отказва да я приеме, като настоява да се запази целостта на правителството. Като условие за оставането си начело на управлението д-р Константин Стоилов иска от Фердинанд гаранция, че Народното събрание ще завърши мандата си и че кабинетът ще управлява „докато народът се изкаже на избори против него“²⁸. Привидно князът приема поставените му условия, но в рамките на няколко месеца се появяват разногласия сред министрите и в редиците на управляващата партия, в резултат от което на 13 януари 1899 г. се стига до оставката на правителството. За доброто име на д-р Константин Стоилов трябва да се каже, че след този инцидент той прекратява личните си отношения с доведения от него в страната владетел и се оттегля от по-нататъшно участие в политическия живот. Правителството е отстранено по неконституционен път и така в България се утвърждава т.нар. личен режим.

Демократическата партия посреща със задоволство падането на народняшкото правителство, но Петко Каравелов отказва да влезе в проектираното коалиционно правителство начело с Димитър Греков. В хода на специалния разговор, на който е поканен от новоназначения министър-председател, изрично изразява недоволството си от княз Фердинанд с думите: „На него трябва да му се тури юзда, за да се оправят работите.“²⁹

VIII.

Политическото развитие тръгва по други пътища, като в страната се налага личният режим на княз Фердинанд. Този личен режим от края на XIX и първите десетилетия на XX в. заслужава особено внимание, тъй като прилагането му привидно не нарушава Търновската конституция, но в значителна степен я изпразва от съдържание. Новоизбраният княз – Фердинанд Сакскобургготски, поучен от несполуките на своя предшественик, прибегва към много по-изтънчени техники за манипулиране на общественото мнение и за упражняване на публичната власт. Оказал се крайно необходим за тогавашния политически елит с оглед както на неговото собствено оцеляване, така и на отстояването на националната независимост, княз Фердинанд ловко ще се възползва от това обстоятелство, за да укрепи в максимална степен своята доминираща позиция в политическия живот на страната.

От годините на „чиракуване“, много от които под все по-силната опека на Стефан Стамболов, той овладява тънкостите на партийната политика в България. „Това му позволи – пише негов биограф – да се задържи на върха, като разпалва и използва съперничеството между политическите фракции.“³⁰ Възползвайки се от конституционните си правомощия да назначава и уволнява министрите (чл. 152), а също така да разпуска Народното събрание и да назначава нови избори за народни представители (чл. 136), княз Фердинанд започва да дирижира политическия живот в страната. Правителствата идват и се сменят във властта по негова инициатива, а не по указание на мнозинството в Народното събрание. Фердинанд „вътрешно замести диктаторското управление на Стамболова – пише проф. Г. П. Генов – с едно квазипарламентарно управление, в което главният фактор стана князът: той назначаваше правителствата, а последните имаха грижата, с помощта на властта, да си съставят мнозин-

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

ство в Народното събрание и с това да придадат на своето управление, макар и само външно, парламентарен характер“. Така „бяха поставени основите на този квазипарламентаризъм, който с някои малки изключения продължи у нас през цялото време на монархията“. „Всъщност – обобщава същият автор – това бе един личен режим, установен от монарха, за да може чрез него да заграби цялата власт в ръцете си, като създава същевременно илюзията, че управлява конституционно-парламентарно, когато реално той управляваше конституционно-монархически.“³¹

Произвеждането на общи парламентарни избори от страна на назначените от княза правителства придобива особен смисъл и значение. Основна грижа на такива правителства е да спечелят парламентарните избори, като за целта се използват всевъзможни средства за натиск от органите на властта върху избирателите, за да се осигури победата на официалните кандидати. В резултат те получават – съгласно политическия жаргон на епохата – своята „изборна зестра“. Така се стига до произвеждането на „изкуствени избори“, печелени – по общо правило – от онези, които ги правят.

Самият Фердинанд не държи особено на демократичните ценности и принципи. Изборните нарушения и фалшификации се приемат като нещо разбиращо се от само себе си, т.е. като нещо в реда на обичайното, което не предизвиква особено възмущение или порицание. „За него – пише в своите спомени Александър Малинов – некадърник би бил оня министър, който не би знаел как да спечели законодателните избори и да гарантира така и правителството, член на което е, едно солидно и послушно парламентарно мнозинство. Царят дълго живееше с убеждението, че да ги спечелиш, е една от най-леките работи, а да ги загубиш – една от най-величайшите глупости. Него никога особено не са възмущавали изборните насилия. Той беше всякога добре осведомен за тях. И когато този или друг министър на вътрешните работи се хвалеше, че бил направил свободни избори, той иронически бележеше: Да, да, точно такива, каквито бе направил вашият предшественик.“³² Показателно за политическите нрави от онова време е обстоятелството, че: „всяко правителство получава няколко пъти повече гласове, отколкото има неговата партия преди и след властта“³³.

Спрямо политическите сили монархът последователно прилага принципа *divide et impera* (разделяй и владей), като фаворизира едни фигури и партии за сметка на други. На практика държавният глава назначава правителствата, а те имат грижата – с помощта на властта – да си създават необходимото мнозинство в Народното събрание. Самите политически партии предпочитат да се придържат към въведените от Фердинанд неписани правила на играта, за да запазят перспективата си за участие във властта. По този начин сред обществеността се налага мнението, че властта се получава по благоразположение „отгоре“, а народната воля няма особена стойност, тъй като изборите идват *post festum*, за да легитимират „отдолу“ установеното правителство.

Когато Фердинанд реши, че правителството вече се е изхабило във властта или пък се налага завой в политиката, той прави внушение на министър-председателя да си подаде оставката, за да се разделят по възможност с добри чувства, а ако той не пожелае да се вслуша в съвета на двореца, тогава остав-

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

ката се предизвиква чрез грубо оскърбление или открит конфликт с министрите. „Отстранените по този начин от власт държавници – пише Петър Пешев – се сърдеха на Фердинанда, натякваха му, нападаха го, заканваха му се, докато повторно ги повика на власт. Тогаз те забравяха прежните обиди, примиряваха се с него, правеха декларации за безгранична преданост и го славословяха“³⁴. Отделни политически фактори дори са склонни да смятат, че същността на конституционното управление се състои именно в това да може при всеки удобен случай правителството да се жертва за спасението на короната.

IX.

След изборите през пролетта на 1899 г. Петко Каравелов отново е избран за депутат в Народното събрание. За пореден път той се откроява като парламентарист и държавник от висока класа. Многократно взема думата и се произнася по широк кръг от въпроси. В частност той се изказва против връщането на натуралния десятък, отменен от самия него в първите години след Освобождението, който данък ще предизвика силни сътресения в страната, чиято кулминация са селските бунтове в Шабла и Дуранкулак.

През лятото на 1900 г. Петко Каравелов предприема голяма агитационна обиколка из страната във връзка с предстоящите избори за Народно събрание. В условията на тежка финансова криза популярността му отново нараства и Демократическата партия се представя успешно в общите парламентарни избори, произведени в началото на 1901 г. „Четирите години (1896–1900) последователно компрометираха – отбелязва един руски наблюдател – всички политически партии в България... Страната жадуваше да види на власт честни хора... Каравелов стана за народа жив символ на българската чест, на политическото благородство. Гласът на народа го искаше на власт.“³⁵ След дълги колебания княз Фердинанд повиква Петко Каравелов и му възлага да оглави новото коалиционно правителство, в което влизат демократи, цанковисти и народняци. Мълвата разказва, че когато посъветвали Фердинанд да възложи мандата за образуване на правителството на Петко Каравелов, той посочил портрета на княз Александър с думите: „Не искам неговата съдба!“... „И него бяха уверили – отбелязва съпругата на държавника, – че Каравелов бил изпъдил княза на България“³⁶. Във всеки случай студенината между държавния глава и неговия първи министър се запазва докрай.

Образуваното през януари 1901 г. коалиционно правителство начело с Петко Каравелов е единственото, което идва на власт „отдолу“ по указание на Народното събрание, а не „отгоре“ по благоволенieto на княза. А ето как години по-късно проф. Иван Георгов коментира последния изборен успех на Петко Каравелов в един по-широк контекст: „Нека при тоя случай изтъкнем особено забележителния единствен факт в историята на нашия конституционен и парламентарен живот след Освобождението, че колчем едно правителство след свободно произведени избори е трябвало да слезе от властта, винаги народът е посочвал в изборите като негов заместник Каравелова.“ И още: „Вече тоя факт на народно доверие при тъй разнообразни обстоятелства е достатъчен ... да посочи каква е бивала оценката на народа ни за тоя наш велик държавен мъж и

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

да обезсили всички обвинения, сипани тъй обилно в разни времена върху него.³⁷ Краткият му престой във властта за по-малко от година е един от редките случаи в следосвобожденското политическо развитие на страната, при който повелята на морала и принципите на конституционализма определят духа и принципите на държавната власт.

„Той бе останал – пише Симеон Радев през 1901 г. – толкова ненакърнен в своята умствена сила, колкото и в твърдостта на своите принципи.“ Речите на министър-председателя Петко Каравелов пред Народното събрание са изпъстрени със сентенции и преливат от държавническа мъдрост. Ето какво заявява той по повод длъжността си като министър: „[Казват:] г-н Каравелов ще изгуби за всякога своите приятели, ако не направи нещо за тях. Никакви приятели не ми трябва. Докато съм министър, аз трябва да се интересувам само за България, само за държавата.“ Относно необходимостта държавникът да се ръководи от висшите национални интереси, а не от непосредствените пориви на общественото мнение, казва: „Който аргументира [действията си] само с доводите „какво ще каже народът“, той не е държавен деец... За мен е важното дали мярката е полезна. Народът не е физическо лице с една уста, за да може да изказва безусловно своите желания... Всеки трябва да си плаща на държавата услугите, които тя му прави.“ По въпроса за класите и класовата борба твърди: „В политическо отношение... ще бъде най-голямо нещастие за България, когато всяка класа от народа ще се яви [в Народното събрание] да говори за своите класови интереси. Аз съм възпитан в друга школа, която не допуска това като нравствено-политически принцип.“ Относно злините в националния политически живот посочва: „Ако има нещо, което разяжда политическия живот, то е партизанщината. У нас са партизани от министъра до последния стражар. ...Партизански не трябва да се управлява... управлението [не трябва да бъде] за едни майка, а за други мащеха.“ По повод недъзите на администрацията отбелязва: „Малките заплати често водят към рушвет и карат чиновниците да работят без ентузиазъм. Най-страшното е да имаме чиновници, които работят без всякакво старание.“³⁸ И така нататък.

Никак не е случайно обстоятелството, че тъкмо Петко Каравелов изковава знаменитата сентенция: „С партия се идва на власт, но за партия не се управлява.“ Всяка политическа партия, бидейки част от цялото, трябва да работи за общото благо на нацията, а не срещу него или в полза на едни или други частни и корпоративни интереси. Затова Петко Каравелов последователно и неотклонно се придържа в политическите си изяви към идеята за свободния мандат като едно от непоклатимите основания на парламентарната демокрация.

Излизането от тежката финансова криза, наследена от радославистките кабинети, е основната грижа на новото коалиционно правителство. Неговите реформи са насочени към съкращаване на държавните разходи, към въвеждане на ново административно деление, при което окръзите и околиците се окрупняват, а местното самоуправление в общините се засилва и насърчава; премахва се натуралният десятък, предизвикал недоволството на мнозинството от българския народ.

Мобилизирането на вътрешните ресурси на страната обаче се оказва не-

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

достатъчно, за да се намери изход от финансовата криза, поради което правителството е принудено да търси заем от голяма френска банка – *La Banque de Paris et de Pays-Bas* – при много тежки условия, вкл. т.нар. съучастна режия на българските тютюни, т.е. залага се като гаранция монополът върху тютюна. „На мене – заявява министър-председателят пред Народното събрание – се е паднало, когато дохождам начело на управлението, да вземам голяма лопата и да рина чужди боклуци. Тъй и сега, предлагам ви заем да се изплатят чужди дългове.“³⁹ Разногласията по повод на този заем довеждат през декември 1901 г. до неговото отхвърляне в Народното събрание, като от 161 депутати 76 гласуват „за“, 79 са „против“, а 6 се въздържат. Петко Каравелов възприема това гласуване като блам и незабавно подава оставката на правителството пред държавния глава. Той няма да приеме предложението да не се оттегля от властта на някои от своите политически приятели, гласували против монополния заем, които го уверяват, че са готови да го подкрепят отново, като обещават да му гласуват доверие. Така остава верен на своите принципи и убеждения, тъй като „той имаше – пише проф. Иван Георгов – истинско схващане за парламентаризма, който не допуска, щото едно правителство, бламирано по един важен за него въпрос, да остане въпреки това на власт“⁴⁰. Тази оставка е безпрецедентен случай в новата история на страната и се явява *поредният урок по политически морал*, който Петко Каравелов дава на своите съвременници.

Бламирането на неговото правителство в Народното събрание, съпроводено от недостойното поведение на коалиционните партньори, както и от предателството на някои от неговите собствени политически приятели, е тежък морален удар за Петко Каравелов. Към края на годината той ще напише в оправдание на своите действия: „На държавния мъж не е простено да върви към неизвестното“ (в. „Пряпорец“, бр. 66 от 18 декември 1901 г.). В началото на следващата година неговото здраве се влошава, той е обхванат от мрачни мисли. През февруари 1902 г. Петко Каравелов е избран за осми път като народен представител, този път без да прави каквато и да било агитация. От неговата партия, разцепила се по въпроси от програмен характер и значение, се отделя лявото крило, което се конституира като нова партия под името Радикална партия. Формалният повод за разцеплението е отношението към „личния режим“: докато „старите демократи“ са склонни да се примиряват с ролята на княза като властораздавач в държавата, „младите демократи“, респ. радикали, а по-късно радикалдемократи, отстояват тезата, че властта трябва да се получава единствено от народа, т.е. на власт да се идва само в резултат на избори.

През последната година от своя живот Петко Каравелов продължава активно да участва в политически събития. Вълнува се от упадъка на политическите нрави и подчертава необходимостта държавната администрация да бъде изведена извън сферата на политиката, като заявява: „Дохожда се на власт с партия, но партизански не трябва да се управлява. ...Цялото управление е сега партизанско в най-лош смисъл... И ако все тъй върви – ще развращаваме по-нататък народа... Не можем да упрекваме министрите, че ходели и говорели речи пред народа... Но буквално е престъпление чиновниците да агитират... Те получават от хазната пари да служат на всички, а не да служат само на прави-

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

телството... Ако има нещо, което да укорявам, то е отчаяното партизанство; считам, че то е реакционно и наместо да вървим политически напред, вървим назад.⁴¹ В друга от своите парламентарни речи той заявява: „Аз зная, че от както съществува България, с изборите е злоупотребявано... Ние тук [трябва да] разговаряме как да морализираме българските избори... Доброто действие на правителството се отразява на доброто поведение на опозицията. Поведението на всички опозиции по света зависи от поведението на правителството. Това е обща аксиома... За опозицията или членовете на опозицията всякога има презумпция, че са правилно избрани във всички избори.“⁴² Води полемика с експонентите на социалистическата кауза и по време на последното заседание на Народното събрание, в което участва преди смъртта си, категорично се противопоставя на намеренията за бъдещи революционни сътресения в страната, като заявява: „Каквито и революции да искат да правят [социалистите], аз, ако бъда на власт, ще ги задавя със сила; ако те искат насилие да употребят, аз ще употребя сила; ама войска било, милиция или друго може да бъде, се ще го употреба – като сила против насилие.“⁴³

В последните дни от своя живот Петко Каравелов се вълнува от *идеята за окрупняване на политическите партии*, тъй като има ясното разбиране, че големите политически партии, които представляват широки обществени среди, са *conditio sine qua non* за нормалното функциониране на парламентарната демокрация. Ето как той излага своите съображения в разговор от частен порядък: „В България има повече партии, отколкото трябва. Това е причина за много злини. Преди всичко способните лица са разпръснати. Всяка партия е заставена покрай няколко добри сили да прибере у себе си и негодници, а това пречи да се състави добър хомогенен кабинет. Освен това голямото число на партиите е причина те да прибягват към непочтени средства за борба помежду си, а с това се развърта народът и се вреди на държавните интереси. Предвид на това, аз съм намислил да се състави от по-способните и честни елементи на съществуващите партии една нова голяма партия.“⁴⁴ Но този замисъл няма да се осъществи. Тази историческа задача – установяване на „системата на големите партии“ – няма да намери своето решение при действието на Търновската конституция и ще си остане „задача на бъдещето“⁴⁵.

Петко Каравелов умира на 24 януари (7 февруари) 1903 г. Той е погребан в двора на църквата „Свети Седмочисленици“, която по негова инициатива е преобърната от Черна джамия в църква.

В Народното събрание министър-председателят Стоян Данев определя покойника като „ветеран на парламентаризма“ и заявява: „Организацията на млада България се дължи в голяма степен нему – на неговия широк ум, на неговите държавнически способности.“ По предложение на правителството Народното събрание отпуска пенсия на неговата вдовица и на неговите две сирачета, като инициативата принадлежи на Димитър Петков, който така отчасти изкупува старите си грехове към своя някогашен политически учител.

Известният поет и общественик Стоян Михайловски, който приживе неведнъж е нападал Петко Каравелов, дава израз на преклонението пред неговата памет от страна на различни политически среди, като го нарича „най-достой-

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

ното чедо на българското общество през последните двадесет и пет години“. И още: „той не забравяше никога – продължава посмъртната възхвала, – че правителството е създадено за народа, а не народа за правителството“ и го посочва като „символ на гражданска самоотверженост и на нравствена енергия“ (в. „Пряпорец“, бр. 75 от 26 януари 1903 г.).

* * *

Животът и делото на Петко Каравелов нееднократно са подлагани на оценка от най-различни позиции. Тези оценки понякога са противоречиви и дори взаимноизключващи се. И това е така, защото политическата му дейност обхваща цяла епоха, през която се полагат основите на националната ни държавност и свързаната с нея конституционна традиция. Но връх вземат положителните оценки както на съвременниците на събитията, така и на следващите поколения. „Със смъртта на Каравелов – пише летописецът на тази епоха Симеон Радев – един необикновен човек напусна историческата сцена. В дейността му има грешки, но такива, от които той лично пострада, а не отечеството му. Всичко друго в неговия живот говори за ум и доблест. Той остави образец за лично безкористие и пример за държавна пестеливост; води и учи две поколения; остави в политиката склад от държавни идеи, пази своите убеждения и своето достойнство с готовност за мъченичество. Това е било казвано, писано, самите му противници не можеха да го отрекат. Но имаше у него друго едно качество, което го правеше изключителна фигура в българската нова история: той съчетаваше като никой друг българин от неговото време европейската мисъл с духа на Възраждането.“

Именно възрожденската вяра в добродетелите на българския народ и в неговата способност за самоуправление прави от Петко Каравелов застъпник на демократичните ценности и радетел за принципите на парламентаризма в България. Тази вяра в добродетелите и способностите на народа, съпроводена с лични качества и безкористно служене на общото благо, предизвиква обратна реакция на доверие и подкрепа от страна на българските граждани за неговата политическа кауза. Затова неговата „европейска мисъл“ не остава неразбрана от неговите съвременници, а точно обратното, превръща се в упование и надежда за широки среди от младата и жизнеспособна българска нация. Нещо повече, неговите постъпки в критични за българската нация и държава ситуации са пример за морално величие и се явяват образци за възпитание и подражание от страна на следващите поколения.

Опитите от най-ново време да се реабилитира *авторитарната традиция* в България, колкото и силна да е тя и каквито и дълбоки корени да има в нашата народопсихология, са обречени на неуспех. И това е така, защото *демократичната традиция* черпи сила от егалитарните нагласи на българския народ и произтичащото от тях трайно и устойчиво убеждение, че мястото на всекиго в обществото трябва да зависи изключително от неговите собствени способности и заслуги. Още по-малко е възможно политическите злодеяния от една историческа епоха да служат като оправдание за политическите злодеяния от друга историческа епоха.

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

Единствен Петко Каравелов измежду българските държавници от онази ранна епоха разглежда проблемите на страната в техните европейски измерения. Нещо повече, той е един от малцината държавници, които правят искрено и убедено опит да ръководят страната съгласно с най-добрите европейски образци и прецеденти. Самият факт, че той прави такъв опит, е достатъчен да го разграничи от повечето негови съвременници.

Повече от всеки свой съвременник Петко Каравелов съумява да наложи отпечатъка на своята индивидуалност върху съдбата на отечеството. Ако в заключение трябва само с няколко думи да се очертаят ролята и значението на Петко Каравелов в новата и най-новата история на страната, определението, което му приляга най-точно и най-добре, е „патриарх на българската демокрация“. Борбата в защита на демокрацията и конституционализма, започнала през неговата епоха, продължава и в наши дни. Няма и не може да има никакво съмнение, че във времена, когато българският народ се обръща отново към демократичните ценности и принципи след десетилетията на тоталитарен режим, животът и дейността на Петко Каравелов могат и трябва да бъдат източник на морална опора в настоящето и политическо вдъхновение за бъдещето.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Вж. С. Радев. Строителите на съвременна България. Т. 2. Регентството. С., 1973, с. 7.
- ² Вж. С. Грънчаров. Политическите сили и монархическият институт в България 1886–1894. С., 1984, с. 43.
- ³ Вж. С. Грънчаров. Цит. съч., с. 51.
- ⁴ Вж. С. Радев. Цит. съч., с. 637–638.
- ⁵ Вж. С. Грънчаров. Политическите сили и монархическият институт, с. 86.
- ⁶ Текстът на интервюто е цит. по С. Грънчаров. Политическите сили и монархическият институт, с. 117.
- ⁷ Вж. Е. Стателова. Държавникът Петко Каравелов, с. 21.
- ⁸ Вж. Т. Васильов. Спомени за лица и събития през XIX–XX в. С., 1934, с. 107.
- ⁹ Вж. Д. Саздов. Петко Каравелов (Демократ, политик, държавник), с. 52–53.
- ¹⁰ Вж. Дело по заговора за убийството на Негово Царско Височество княза и министър-председателя Стамболова и убийството на министъра Белчева. С., 1892, с. 912. Блестящата защитна пледоария на адвоката Алеко Константинов е публикувана в: Константинов, А. Събрани съчинения. Т. 4. С., 1981.
- ¹¹ Вж. С. Грънчаров. Политическите сили и монархическият институт, с. 169–170.
- ¹² Вж. Д. Саздов. Петко Каравелов (Демократ, политик, държавник), с. 60–61.
- ¹³ Вж. Т. Икономов. Съчинения. Т. IV: Мемоари. Шумен, 1897, с. 291–293.
- ¹⁴ Вж. Р. Бурбулон. Български дневници. С., 1995, с. 285.
- ¹⁵ Вж. Д. Благов. Съчинения. С., 1958, т. 3, с. 157, както и т. 11, с. 240.
- ¹⁶ Вж. М. Маджаров. От самовластие към свобода и законност. С., 1936.
- ¹⁷ По този повод Алеко Константинов – пряк участник в събитията от онова време – пише своята знаменита поредица от фейлетони, един от които изрично е озаглавен „Угасете свещите!“ (в „Знаме“ от 31 януари 1895 г.). – В: Константинов, А. Събрани съчинения. Т. 2. С., 1980.

СТРОИТЕЛИ НА ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ

- ¹⁸ Вж. *М. Груев*. Щрихи към политическата биография на Петко Каравелов, с. 24.
- ¹⁹ Вж. *Д. Саздов*. Петко Каравелов (Демократ, политик, държавник), с. 65–66.
- ²⁰ Вж. *С. Саздов*. Демократическата партия в България 1887–1908. С., 1987, с. 81.
- ²¹ Вж. *Г. Данаилов*. Петко Каравелов. Поменик на Българското книжовно дружество, с. 91.
- ²² Вж. *В. Николова*. Народната партия и буржоазната демокрация. Кабинетът на Константин Стоилов 1894–1899. С., 1986, с. 69.
- ²³ Вж. *В. Николова*. Народната партия и буржоазната демокрация, с. 75.
- ²⁴ Вж. *М. Маджаров*. Последните години от живота на К. Стоилов. С., 1930.
- ²⁵ Вж. *С. Саздов*. Демократическата партия в България 1887–1908, с. 41–42.
- ²⁶ Вж. *Д. Саздов*. Петко Каравелов (Демократ, политик, държавник), с. 69–70.
- ²⁷ Вж. *В. Николова*. Народната партия и буржоазната демокрация, с. 216.
- ²⁸ Пак там, с. 218–229.
- ²⁹ Вж. *С. Саздов*. Демократическата партия в България 1887–1908, с. 103–104.
- ³⁰ Вж. *С. Константи*. Фердинанд лисицата. Цар на България. С., 1992, с. 201.
- ³¹ Вж. *Г. П. Генов*. Политическа и дипломатическа история на България. Т. XVI/ XVII. Вътрешна и външна политика на България при кабинетите на личния режим 1894–1918. С., 2003, с. 10.
- ³² Вж. *А. Малинов*. Странички от нашата нова политическа история [1938]. С., 1993, с. 26–27.
- ³³ Вж. *С. Баламезов*. Министрите – тяхната роля и тяхната власт – в парламентарната монархия. С., 1914, с. 59.
- ³⁴ Вж. *П. Пешев*. Исторически събития и деятели от навечерието на Освобождението ни до днес [1929]. С., 1993, с. 344–345.
- ³⁵ Вж. *А. Амфитеатров*. Страна раздора. С.-Петербург, 1903, с. 185.
- ³⁶ Вж. *Е. Каравелова*. Вик от българската история. – В: Вик на свободни хора. С., 1923, кн. 1.
- ³⁷ Вж. *И. Георгов*. Живот и дейност на Петко Каравелов, с. 26.
- ³⁸ Вж. *З. Дафинов*. Демократи. Документална хроника за живота и политическата дейност на Петко Каравелов и Петко Славейков след Освобождението. С., 1996.
- ³⁹ Вж. Стенографски дневници на XI ОНС, ІРС. Кн. II, XXXVII заседание от 11 декември 1901 г., с. 1202.
- ⁴⁰ Вж. *И. Георгов*. Живот и дейност на Петко Каравелов, с. 27.
- ⁴¹ Вж. *З. Дафинов*. Демократи, с. 464–465.
- ⁴² Вж. Стенографски дневници на 12 ОНС, ІИС, XIV заседание от 10 май 1902 г.
- ⁴³ Вж. Стенографски дневници на 12 ОНС, ІРС, XXXI заседание от 26 ноември 1902 г.
- ⁴⁴ Вж. *И. Салабашев*. Спомени. С., 1943, с. 153.
- ⁴⁵ Вж. *П. Милюков*. Българската конституция, с. 154.

ИВАН ГРАНИТСКИ – ПОЕТ, КРИТИК, ИЗДАТЕЛ

СЪЛЗА

Иван Гранитски

ХЪШ

*Стоеше страдацията хъш
на дунавския бряг загледан
И плъзваше нашир и длъж
скръбта на спомена последен*

*Последната сълза на вратата
търкулната по храбри скули
пое съдбата на България
и потъна в гръмки хули*

*Бе свободно милоото Отечество
хъшовете ставаха излишни
Но страшно майко и весело
историята ни се пише*

*Изгодата погълна идеала
търговците превзеха Храма
Злодеите наметнаха воала
на благоприятната измама*

*Обосели дрипави и гладни
апостолиите скитаха в сокаците
Родината на подло иладне
продаде си юнаците*

*Стърчеше доблестният мъж
на дунавския бряг захвърлен
И виждаше през кървавия дъжд
как времето покъртва*

*И вече огнен кръг чертае
над осиротелите ни бѣдници
А стрѣвно гарвани витаят
над зли и черни дни*

ИЛЮСТРАЦИЯ 7

ЗАЩО

В памет на Крикор Азарян

*Сега щастливи сте нали
Великият човек си трѣгна
Отнеха го жестокиите мъгли
на хоризонта тъмен*

*Пирувате разюздано и скверно
вече никой не ви бърка
Шайки юродиви привечерни
страховито хъркат*

*Отечеството тъне в отчаяние
Мъжете храбри са на свѣриване
Тѣлните са обезумели и пияни
а надеждата прекършена*

*И над всичко хили се озъбена
разблудната луна на подлостта
Накипрени във рединготи рѣбове
оглозват доблестта*

ПУСТИНЯ

*Сурово свири съскацията суховей
жилото на жегата жестоко жили
Сприите съсухрят слепите могили
надежда няма нищо тук да оцелей*

*Хартии и скорпиони хищно пѣлят
сенки на чудовища напират и гѣмжат
Потѣва в кървава мъгла денят*

Ръмжати

светкавици из пепелища стъпикани

*Остава само Словото самотно гладно
Горгоната не е успяла да го вкамени
Ала пустинята поглъща всички живини
и черни кръстове разкъсват пладнето*

*Изглежда в страх и ужас ще се
сгромоляса
хилядолетия издиганата сграда на
човека
Грифоните на мрака ще я разрушат
довека
и Нищото ще я покрие с алчния си пясък*

ЗАБРАВА

*Тунелът на забравата ни носи
към предвещаваните висоти
Изиравени пред страшните въпроси
ний с каменни криле летим*

*Каква обаче е посоката
трагедийно защо мълчим
Епохата е няма гола боса
Човеците са прах и дим*

*Времето във упор ни разстрелва –
мигновения от Вечността
И падаме в обятията безпределни
на светлата любовница Смъртта*

*А тя е бяла и прекрасна
и нежно ще ни приюти
И мълчаливите пространства
ще приласкаят нашите души*

ИЛЮСТРАЦИЯ 8

ПУСТОШ

*Безбрежна нежна пустош
пред зора се разстила
Между тракийските могили
мъже говорят за изкуство*

*Суровите жреци на Словото
знаят истините за живота
Те са пазителите на Кивота
И досущ войничета оловни*

*стоят и бдят пред Храма
на българското минало
Бъдещето като паст е знало
подготвя идеята драма*

*Говорят храбреците за изкуство
но няма никаква надежда
Напред е само кукувича прежда
и необятна страшна пустош*

БЕЗУМИЕ

*Колачите запретнаха ръкави
сатърите извиха кървава игра
Писък пладнето раздра
главите бичи се търкаляха*

*Въргаляха се и мучаха
зажеглени в последна оран
Студено гледаха ги хората
листата на дърветата трептяха*

*И слънцето прижуриаше сурово
и въздухът вибрираше от болка
И ужасът се вихреше доволен
и кълцаха колачите отново*

Потъна всичко в алена омара
и дрямка потните мъже налегна
Клеиците на лудостта затегнаха
агонизиращия хоризонт на вярата

Всъщност не главите бичи падаха
а човешките души из Гумното
Езикът на безумието няма думи
Зее истинският път към Ада

Но идва ден на въздаяние
пламтящата смола ще ги погълне
И ще изчезнат в бездната прокълнатата
прокудени навеки в отчаянието

САМОТА

Злото беше плахичко добро
което се разюзда постепенно
В началото със тъничък гласец
красиви думи то редеше
Бе пухкаво и беззащитно като коте
и мъркаше невинно
Но гърбът му щом заякна
показа зъбите си хищни
муцуната му се заостри
и беличките нежни лапи
превърнаха се в ноктести топуги
То бе съвсем изтънчено и грациозно
ала изригна мигом
сатанистичната си вътрешна аура
Превъилъти се в нещо невъобразимо
издялано от злост и ужас и омраза
Самоизяждащо се нищо
и вкочанена ненаситност
жадуваща за още оцзе
Накрая първосъздателя си то погълна
искрицата от светлина
която във началото
добро невръстно беше
Настана мрак
И Сомота

СВОБОДА

Сънуваш че си в тъмен край
и сричаи черни някакви куплети
Очите ти са пълни с пясък
Не виждат нищо Те са слепи
и раждат само мъртъв крясък
Май това е истинският край

Започваш бавно да изстиваш
и напускаш със почуда тялото
Не чувстваш болка а вълнение
неусетно всичко става бяло
Настанява се студът във вените
кълбото на живота се развива

Внезапно виждаш своя ангел
Нежно той ти проговаря
и ти посочва светла улица
врата във дъното се приотваря
И уж сияе ала е забулена
Кънти далече някаква камбана

Дали обаче не сънуваш ангела
на окончателното си спасение
Или възнасяш се нагоре Нагоре
към мистичното съновидение
където в бездни и простори
ще си прашина кацнала

върху ревера на звезда
Вече си безплътен и прозрачен
пулсираща и мека светлина
която през хилядолетията мрачни
узрява в истина една
и се превръща в Свобода

ГРАНИТСКИ – МИСТИЧЕН ПОЕТ? И ТОВА ЛИ СЕ СЛУЧИ?

Чавдар Добрев

Чавдар Добрев – професор, доктор на изкуствознанието. Работи в областта на литературознанието, театрознанието и политологията. Автор е на над 30 книги, между които „Забранените плодове на познанието. Емилиан Станев“, „Лирична драма“, „Реализмът на Вахтангов“, „Предопределението“, „Всекидневният Леон Даниел“, „Еретичният Ерос“, „Ранено време“ (в 2 тома), „Унгарски светове“. Има издадени и четири стихосбирки. Преводач е на големия унгарски поет Ендре Ади.

Имам най-малко три повода, за да напиша тези редове.

Първият повод е, че Иван Гранитски е критик, който пише стихотворения, или вече по-точно: поет, който участва в литературния живот и с критически статии и отзиви. И понеже смятам себе си за един от доайените на този „флирт“ на критиката с поезията, ще добавя, че фактът критици да пишат стихове не е нещо ново нито за света, нито за България. Но у нас, от средата на 70-те години на XX век, именно критици, чрез поетическите си гастроли, започнаха да участват реално в литературния процес, да поставят важни за социума проблеми, да разкриват света на индивидуалности, чиято предразположеност към оценки и обобщения, към литературната теория се трансформира в такава естетическа сплав, където получава едва ли не равни права и така нареченият човек на емоцията. Интересни, даже талантиливи поетични творби създадоха Светлозар Игов, Владимир Янев, с напълно оформен профил на поет и преводач на поезия е Петър Велчев и други.

Иван Гранитски се появи малко по-късно. Но и поради характерологични причини бързо навакса закъснението (не само като брой на публикувани стихосбирки). Той се добра до стилистика, резултат от спонтанно и поривно възприемане на нещата, с които се сблъсква, необременена нито от умозрителни ребуси, нито от спекулативна философия. Такъв рязък преход в начина на възприемане на ставащото около нас – скок от царството на абстракцията в царството на конкретността – би бил ненадеен или преднамерен за всеки друг, не и за Гранитски. Някъде около 1975 г. веднъж, в кухнята на малкия си

апартамент в блок близо до Южния парк, той се осмели да сподели, че като ученик правел опити в поезията. Сетне прочете част от тези „опити“. Тогава ми направиха впечатление няколко момента. „Железният“, бойкият, напористият литературен критик Иван Гранитски в стиховете си е мек, съзерцателен, може би нежен и което е по-съществено – плах и неуверен. В себе си, а може би и с другите?

На тези произведения им липсваше категоричност и дълбочина. Но бяха искрени и облени от светлина. Усещаше се, въпреки грешките на „дебюта“, музикалното ухо на младия автор, тънкото му възприятие за живописен детайл. А и думите се нареждаха намясто, думи, които подчертават нюанси. Тогава, с типичния си маниер да влагам двузначност в казаното, насмешливо му съобщих как България е загубила един обещаващ поет. Той се засуети, бързо прибра ръкописа и прехвърли разговора на друга тема. Много по-късно поетът все пак не издържа на самозаточението си и бликна с говор, държан под запрет десетилетия.

Новите му стихотворения – поне според мен – на защитено професионално равнище доразвиваха главните качества от ранните му лирически заявки. Всичко в тях, и раждането на идеята, и подреждането на словата, и съвпадането на римите, и атмосферата, имаше един ключ – и този ключ би могъл да се нарече музикален. Оттук и „музикалният“ живот на чувството на живопис. Не монументалната, а онази, която е деликатно и раздвижено поднесена, сравнима с акварелната рисунка или с освободената от идеологии картина.

Удават му се най-много пейзажните ситуации, изобразявани от наблюдателно око, склонно към детайлите и изящния контур. Тук той е артистичен, подвижен, обичащ играта, чужд на покоя, но не и на внезапно покорилото го съзерцание. Не е трагичен, не му приляга маската на бароков художник. Личи си, че не планира предварително произведението, а интуитивно се движи по течението на емоциите, щастлив по свой си път да стигне до „потока на съзнанието“. Отказва да се афишира и като модернист, който преобразува концепцията за поезия и свят. Без да забравя обаче, и то с детско тщеславие, да публикува поетичните си произведения като текстове без знаци на пунктуация.

Вторият повод е приятелството ми – от десетилетия. Приятелство взаимно, започнало като диалог на съмишленици от различни литературни поколения, развило се до чисто човешко общуване с размени на мнения и опит, със съвети, с доверие, което е неизбежно, но и със сблъсъци след 1989 г.: кой от нас какви ангажменти има към съответните леви кръгове в България, предлагащи едно или друго решение на националната участ. На мен още в началото ми допадаше дръзкият и несъобразяващ се с наложени регламенти език на публициста Иван Гранитски – острото му критическо зрение, реактивността на отнoшенията му към автори и книги, както и широкият спектър на духовните му интереси: от Маркс през Ницше до руските религиозни философи. Залови се с книгопечатане и издателска работа, където извърши огромна културна дейност и има исторически принос.

Може би в критическата си работа не е достатъчно системен, а и пренебрегва нерядко възможностите на анализа. И понеже е човек на въодушевление-

то и синтеза, там прави пробивите си в жанра литературна критика. Ще допусна „еретична“ мисъл. Не просто защото така ми хрумва, а защото творчеството на Гранитски извежда в такава посока. Иван Гранитски винаги е бил поет и най-вече поет, който поради житейски случайности и обстоятелства първо е получил известност като критик и публицист! И биографията му сочи, че заниманието на един съвременен български писател в различни жанрови сфери е въпрос не единствено на предразположение, но и на узряване на националната култура. Това е положение, когато за художника най-съществено е какво и как го казва и какви жанрове намира като по-подходящи в дадения момент, за да излее идеите си за човека и света.

И третият повод е моята принадлежност към критическото племе. Задълженията ми на критик в известна степен конфликтуют с чувствата ми на приятел и на личност, също изпитала изкушението да създава стихотворения. Ерго, не бих могъл да си позволя щедростта, така присъща на един поет и белетрист в оценките, дори и защото у нас е възприето същите – поет или белетрист – да не носят или почти да не носят отговорност за изреченото от тях. Критикът обаче не би трябвало да постъпва така. Затова се мъча да кръжа в епицентъра или около епицентъра на истината така, както аз я разбирам.

Ще посоча пример за тази особеност.

Иван Гранитски ми подари екземпляр от „Щерна“ в издателство „Захарий Стоянов“. Там се бяха събрали Маргарита Петкова, Иван Маразов, Камелия Кондова, Тодор Коруев: център на вниманието се оказа Камелия Кондова, чиято книга с избрани стихотворения издателството току-що беше пуснало за разпространение. Иван между другото ми подари „Щерна“, разкошно издадена, с намек за дъх от патина. Предположих, че това са стихове, с каквито той придоби име на даровит поет. И затова предварително (публично) му изредих, че тези творби би трябвало да са артистични, игриви, пълни с музика и светлина, с живописни отклонения. И за да звучи всичко това по-солидно, направих сравнение: „Иване, твоите творби са сходни със сребристите движения на риби, които се къпят в бързей, огрян от силно слънце, внушаващ безметежност. Движенията на рибите са радостни, свободни, гъвкави, многобагрени и хармонични, само дето рибите не притежават гръбнак.“

Впрочем това беше и някакво оформено мнение за неговата поезия, закотвило се в мен. Плюсозете са явни, а минусът е в недостига на категоричност, на твърдо защитени позиции. Вероятно така недооценявах разликите в поведението на критик-публицист и на поет, събрани в едно тяло. Що се отнася до „гръбнака“, продължавам да държа на мнението си. Поне за българската поезия от XX в. Това отстояване на „гръбнака“, това фокусиране върху характера на личността, носителка на идеи, това наблягане върху „съдбата“ и „съдбовността“ е извънредно симптоматично.

Тогава, в мига на получаването на „Щерна“, не предполагах, че Иван Гранитски вече е направил крачката, която ще го изведе от деликатните видения на импресиониста, от случайно възникналото настроение, от потапянето на чувството в пейзажа към опит да свърже „звената на дните“, да открие „подтекста“ на случващото се в реалността, „свърхзадачата“ на Битието. Не знаех

също, че Иван Гранитски в известен смисъл провокативно премества опората на творчеството си от катадневната, обременена с грижи действителност към надреален свят, в който Смъртта е начало на истинското съществуване. Не знаех, че човекът от плът и кръв, с физиологическите му и хранителни нужди, с фалстафовските му шуротии, с властническите и собственически инстинкти се преобразява във вътрешен човек, овладял сложната архитектоника на надземната душевна проблематика. И че върху такава плоскост поетът ще поиска да намери точките на съприкосновение между този вътрешен човек и другия, който „живее и диша“. Значи става дума за естетически експеримент в самия край на първото десетилетие на ХХІ в., който си струва да „декомпозираме“, за да вникнем в структурните му качества.

Преди това ще отбележа, че Иван Гранитски съхранява редица белези от досегашните си търсения, свързани с едно по-изтънчено, грациозно изобразяване на живота край нас. Тук са и стихотворенията, поместени в цикъла „Пристан“, най-малко натоварени с метафизическа многозначност, стихотворения, които възприемам вътрешно по-активно. Те са творби на настроението, на леката болка, пронизала съзнанието, на интимните съпричастия, на примамливото приближаване до природата, до нейните сезони и до асоцииращите се с тях раждане, зрялост и остаряване на човека. Несъмнено, след като Иван Гранитски е стигнал „преходната“ възраст, редно е и той да изпита тревогите, че младостта отминава, а енергията на жизнените авантюри отлита. Такива са „Есен“, „Зима“, „Графика“ или прелестната миниатюра „Дъжд“. В този цикъл обаче немало произведения тежнеят към метафизическата проблематика, доказват определени програмни цели, силата на надматериалните значения. Тези творби са възлови с оглед на идейната конструкция на книгата, но за това по-после. А сега ще вметна, че за щастие Иван Гранитски в много от опусите си не издържа на програмните чертежи, остава си живият, подвижен, жизнен и жизнерадостен, усетил болката художник, витален въпреки всички предизвестия за бъдещо поражение. И от така наречената програмна гледна точка Гранитски потвърждава своята идейна и творческа автентичност чрез непрекъснатото възвисяване на човека и на всичко човешко, чрез своеобразния дублаж на възхвалата на човека в един от монолозите на Шекспировия Хамлет (разбира се, и чрез възприемане на дозата скепсис във финала на същия монолог).

В „Щерна“ Иван Гранитски, от една страна, разкрива свои сетивно обогатени съждения за смисъла на живота, за раждането и смъртта, за безвъзвратния край и цикличността на развитието, за тайните след смъртта и за Шекспировото предупреждение, че „останалото е мълчание...“, за тайната на мирозданието, за самотността и пустотата, за изпълнения духовен дълг и предназначение на човека. Самото заглавие „Щерна“ е олицетворяващо – то не е толкова съд или зидано устройство в двора на къщата за събиране на дъжд и водни потоци, а вечно, завещано от предците хранилище, което го пълнят човешките дела и надежди и което, както каза Антон Дончев, а и Любомир Левчев на премиерата на стихосбирката, мистически свързва небето и земята.

Каква е конструкцията на внушаваната идея?

Човекът, с главна буква, е длъжен да пълни през своя живот Щерна, която

е празна. Този съд е „външен“, но и „вътрешен“ по смисъл: ако постигнеш познанието, значи и Щерната е пълна. Не са нужни просто дела, защото реализирането на познанието става чрез акта „съзерцание“. Живеещ между два избора, човекът, дори и ако е „фрагмент от Злото“, в „Добро“ ще се превъплъти, обещава поетът. Тленното е временно и непостоянно, затова устоите трябва да се откриват в „непостижимото и неуловимото“. В уводното стихотворение „Щерна“, посветено на Любомир Левчев, нещата са обобщени до очевидност:

*Съзерцавай щерната на пустотата
и ще почувстваш неусетно
че си съдържанието на невидимо отсъствие
че си самодостатъчен
като безмълвието на нощта.*

Макар и да признава известна безпомощност на „Нищото“, което се „перчи с измислено око“, и да възхвалява земното присъствие, както е в посочените от мен творби, Гранитски методично (нехарактерен прием за него) продължава да гради своята философска цялост. В тази психотеза, понеже „съществуването е илюзия“ („Каруца“), Смъртта се явява преддверие към същинското преображение на човека. Затова и Гранитски определя живота като „пауза“, преди човекът да влезе в онзи мистичен свят. Там се крие и смисълът. Необходим детайл – авторът възлага на човека задача още тук, на земята, да се подготви за преобразението, иначе в извънземните пространства няма да стигне до познанието.

На такъв фон бива разкрито, че човечеството няма как да се добере до тайната на смисъла, ако не го ръководят „отци“, първосвещеници на Вярата – не просто на християнската религия, а и на всички учения, които се насочват към висшия смисъл. Съпричастна е религията на Изтока „Дао“ („Път“), но и вярванията на египтяните, вложили своя дух в пирамидите: „Истината е квадратна основа на Храм от светла лава“ („Гравюра“). Това би могло да е основа на пирамида или основа на, да речем, православен или католически храм. А може би в съзнанието на писателя съществува друг древен образец на Храм, който човекът трябва да намери, както е длъжен и да пълни благословената Щерна. Гранитски пише:

*Отвъд звука цвета и формата
започва царството на неуловимото
Да влезеш в Нищото е необходимо
за да проумееш Долното и Горното.*

Би трябвало да изтъкна, че това не е Бахтиновото деление на Долница и Горница. Затова пък стихът за човеците, които са си продали душите – „отказаха се доброволно от безсмъртие“, може да се тълкува в ракурса на обещанието на Великия инквизитор (при Достоевски) да нахрани човечеството със земен вместо с небесен хляб, като по този начин му отнема свободата.

На няколко пъти Иван Гранитски явно се съпротивлява срещу победата на едноизмерния човек, срещу историческата ситуация, когато индивида го поглъща „изгодата“. Разчупване на мистичния предел той постига и чрез фрази със значение на лийтмотив: „Сърцето на България изстива под траурен злокобен звън“ („Сън“), и чрез заключения, че човекът е „безкрайна бездна от съмнения и страсти“ („Човек“), че е център на мирозданието. Обясними са съмненията на писателя дали някога въобще е възможно да „бъде разгадана / мистичната конструкция и същност на Човека“.

Това обаче са единствено коригирания, а не отрицания на общата идея, изповядвана от автора, за вътрешния свят и за вътрешния човек, за тяхната непознаваемост и мистична предопределеност. За това, че временният живот е спирка, преди да заживее в Битие докрай самоусъвършенствалият се субект. Субект, който гради съществуването си върху низ от саможертви в името на собственото си спасение и спасението на човека. Затова във финалното, също програмно като „Щерна“ стихотворение, наречено „Последният“, Иван Гранитски „организира“ характерен „погребален“ ритуал с останалите свои петима сподвижници – Антон, Дончо, Любо, Стефан и Тошо. Последният, който не е някой от петимата, а друг (символистите го наричат обичайно „непознатия“), ще извърши три акта със символно звучене: първо, той ще размишлява върху Откровението на Йоан, ще търси решение на въпроса защо човекът е тленен; второ, ще даде израз на солидарност с отишлите си приятели на Духовната кауза, търсейки техни отражения в „пространствата на Вечността“; и трето, ще започне да разбира „смисъла на Пустотата“ (да асоциираме с пустотата в „Щерна“), ще вникне в ориста на корабокрушенци, „оцелели / върху несъществуващия бряг на Времето“.

Мисля си, какъв вид поезия е това?

Сигурно философска, доказваща, че познанието е във, а не вън от човека, че в „тишина“ се сътворява Свободата. С уклон към проблемите на вътрешното Аз. Но това е и поезия, чиито кодове са обясними за малцина. По-просветени и възвишени натури. Това е поезия, ако може така да я определя, продукт на художническото ателие. Там художникът е изпитвал различни модели на светоразбирането, експериментирал е нови подходи към вечния обект и субект на изкуството и културата – човека. Там той е споделял надежди, разочарования, но с воля да открие Изход, отново с главна буква. Творецът закономерно се възвеличава като мистичен герой, пастор на множеството – без него множеството не би могло да разбере същността на Пътя и че Вратата, това е човешкото творение и съвършенство. И понеже светът е пауза по Пътя на вечното Битие, Творецът в ролята си на учител отваря простор пред хармонията, показвайки тайнствен дар да ражда „сънуваната роза“ („Ателие“). Ще повтора – Гранитски, зидайки ниша за такава поезия, насочваща към мистични пространства, същевременно изразява, и то не на едно или две места, пиетета си към материята, към живота, който кипи, към човека – венец на природата и алтернатива за постигането на ясни отговори във връзка с „тъмните“ въпроси за човека и мирозданието.

Така или иначе, стихосбирката „Щерна“ е едно от доказателствата, че по-

гледът на Гранитски към природата и света търпи промени, и то в посока към вътрешните човешки състояния и загадъчните им трансформации. Не вярвам да е случайно, че в тази поезия се възкресяват наследства на символизма от края на XIX и началото на XX в. Вероятно при Гранитски новите му творби отразяват негова неудовлетвореност от отговорите, давани от материализма, позитивизма и социалните учения. Тук се съдържа и оценката му, че марксизмът е подценявал човешката личност, дълбоките ѝ значения, кодирани и във философията на световните религии. Затова той е амбициран на всяка цена да покаже двойствения смисъл на всяка важна според него дума, на всеки езиков обрат, на всяка съществена идея. Този подход го приближава не толкова до строежа на метафората, колкото до структурирането на алегория, като емблема на значения, част от тях и магически.

Несъмнено тази лирическа устроеност е следствие и на разочарование след огромните обществени промени в края на XX в., когато тогавашните форми на европейския социализъм претърпяха историческа загуба. Няма как да не констатирам, че ожесточено обвързаният със социалистическия идеал Гранитски сега навлиза в други територии на духа, където социалната проблематика и борба остават на втори план, а реалният човек се заменя от нова културна конструкция (поучителен в този аспект е анализът, извършен от Енгелс в „Анти-Дюринг“). Така кризата на обществените идеали и на самото устройство на живота, при вярващ социалист като Гранитски, се осъществява и като критика на предишното боготворене на материалния фактор.

Той се насочва не към прагматиката на жизнената битка, а към духовните субстанции, към мистичната страна на литературата, към културата като „тайна“, към поезията, която някога наричахме „тъмна“ и дълго спорехме върху това. В началото на 70-те години на миналия век в сп. „Съвременник“ ние, неговите редактори, много разсъждавахме коя е „тъмна“ и коя „ясна“ лирика. Димитър Дублев твърдеше, че великото в поезията е яснотата, прехвърлянето на подтекста в текста, като даваше пример с Бертолд Брехт. Михаил Берберов казваше обратното: голямото в лириката са невидимото ѝ царство, тайните ѝ знаци, подтекстовите ѝ равнища. Сочеше за пример новогръцката лирика.

Струва ми се, че Иван Маразов в послеслова си, в който дава интригуваща интерпретация на стиховете и разкрива ерудицията си като учен траколог, правилно вметва, че тази поезия, в контекста на подсказаните от него митологически съпоставки, има общи координати с теософията. Тези духовни влечения впрочем у нас се проявиха още през втората половина на 70-те години на XX в. Тогава сред интелектуалци, принадлежащи към кръга на Людмила Живкова, предимно историци, художници, изследователи на древните култури, отчасти писатели, се появи необикновен интерес към източната философия и религия, към Ръорих – баща и син, към символите в картините на Н. Ръорих, към идеите на Блаватска и техния български интерпретатор – Николай Райнов. Сега, струва ми се, че немалка част от този прочит на духовната история на човека намира обяснение и в книгата „Щерна“.

Би било любопитно да се обясни защо у нас, още през 70-те години, получиха разпространение такива акценти върху културата на Изтока, върху окул-

тното познание с повторение на културни практики, доминирали в края на XIX и в началото на XX в.? Естествено, при постигане на мистичните значения на символа! Също така ми е интересно дали след втората половина на XX в. няма отново да се поведе борба за възстановяване на правата на предмета, на осезаемата вещ, на социалната кауза и пр., и пр.?

Да се върнем обаче към „Щерна“. Вижте как Гранитски извършва промените от конкретност към обобщеност! На идеологическо равнище той концентрира вниманието си към духовното усъвършенстване на личността и нейното етично издигане. Запазва обаче структура, по която се движи вярващият човек – марксист или адепт на съответната религия: посока – Път, Коридор като стесняване и конкретизиране на приближените, Праг и Врата, зад които сияе самата Абсолютна идея (не е Хегеловата?!).

В случая значимостта на Идеята променя своя вектор: от кредо на битката за свободен колектив от хора става апотеоз на свободния (самотен) индивид. Той, чрез страдание и самоочистване (чрез духовен подвиг), ще влезе през олицетворяващата Врата, което означава себеизграждане и самоусъвършенстване на човека в преддверието на кристалния дворец на Идеята. Осъществява се прослава на обобщения символичен Човек, който познава предупрежденията от Апокалипсиса или от Дантевия „Ад“, разбира, че видимото съществуване е знак за придвижването към другия свят. Струва ми се, че няколко конкретни мои наблюдения не са за изхвърляне. Те набелязват разлики между пластическото виждане на XX в. и предчувствието за символни реалности от началото на XXI век.

Преди в стихотворенията на нашите поети например трактори от здраво желязо разоравяха пролетни поля, тук „пролетната колесница разоравя утринната угар на април“. Когато превеждах стиховете на унгарския поет симболист Ендре Ади, се изненадах, че често се среща лексемата „колесница“, и то „червена“.

При него обаче ситуацията е революционна, Унгария се намира пред „Вратата“ на своята Съветска република, докато Гранитски, а и останалите му български колеги днес творят в обстановка на реставрация на капитализма.

Преди времето беше бясно, тук то е спряло. Разминаване с естетиката на немския експресионизъм.

Преди жътвари с реални дрехи жънеха жито или ръж, тук „Жътварите са вкаменени стълбове“.

Преди „Дий, воле, дий“, тук Воловете сънуват пролетта...

Преди карцер, в който младежът защитава до смърт идеята си, тук Познание-тайна и Божествен промисъл.

Преди спор с Историята, тук „Душата е око на Светлината, в която ти възторжено се вливаш“.

Преди обещания, че животът е песен, тук надежда, че съвършеният човек „ще види превъплъщението чудно пред очистителното Гумно“.

Така че „Щерна“ е показателна и като културологичен факт.

Ще ти призная, приятелю Иван Гранитски, че не е такова моето преживяване и виждане за реалностите край нас. Философията, която ти споделяш

и която има нарастващ брой поддръжници и обожатели, я уважавам като вид разбиране за културата и за културния развой. Но аз си оставам докрай пленен от дървото, което е дърво, и от камъка, който не е магия. Продължавам да смятам, че Пътят за спасението на човека не е единствено във вътрешното му самоусъвършенстване. Не се отказвам да обожавам и затворника на Шели, и онзи чревоугодник, героя на Рабле, нито подлагам на съмнение радикализма, вложен в слугите фустогонци на Молиер.

Но какво значи моето мнение пред истината, че в тази конструкция за човека се спотайва нещо измислено, фаворизирано днес, но твърде оспоримо като програма за правенето на изкуство? Опасността, която дебне творците из засада, е да не изпаднат в умозрителност, във възпроизвеждане на модели, които биха могли да доведат до разминаване между идея и същност; в апелиране към публика, съставена от избраници. А оттук до фонд от думи, които се делят на предпочитани (възвишено прекрасните) и непредпочитани (всекидневно низменните). А светът действително е органичен съюз на материалното и духовното, човекът – създаден от плът и кръв, от пороци и вяра, от конформизъм и съпротива.

Наясно съм, че ти, в тази поезия, атакуваш безкрилото материалистично обяснение на човека и света. Това е твоето противодействие и на масовата низкопробна култура, която залива населението на България през двете десетилетия на прехода. И все пак, като човек с доказано социално мислене, като последовател на диалектика, която Ботев стихийно възприема, а Маркс я провежда съзнателно чрез солидно наблюдение върху обществото и човека, ти си в състояние в следващите си занимания с поезия да постигаш синтез, предпазен от увлеченията по доктрини, които хранят предимно елитната част от обществото и неговата интелигенция.

Но аз още сега искам да кажа, че и в „Щерна“ не си толкова фанатично увлечен по доктрината, която оспорвам. Защото в стиховете ти не престава да се „намесва“ и виталният, социално обвързаният Иван Гранитски, който се радва на всеки изгрев и се натъжава от всеки залез.

Нали си спомняш как, изпял най-прекрасната прослава на всичко, което се ражда, Иван Карамазов кипи от желанието и идеи, от съпреживяване на страданията, обхванали човека и света, до дъното на своето съзнание влюбен в оживяващата природа. От най-безспорните ти произведения, а те регистрират непосредствено връзката човек-природа, от тяхното строго моделиране, от усещането ти за плът и свежест, от докосванията ти до дъжда и дъба, до пролетта и зимата читателят разбира до каква степен е раздвоена душата на един може би истински, но всъщност мним, новопокръстен отшелник и мистик.

Казвам последното, защото поетите, тръгнали от критическото творчество, са склонни да поставят акцент върху философските опуси, върху „програмните“ синтези. А това извежда не само до задълбочаване на лирическото проникновение, но и до накръняване на естественото, органично възприемане на живота. Дьорд Лукач, спирайки се върху законите на поезията, подчертава как модерната действителност ще отнема все повече от нейната наивна природа за сметка на разума, на „програмата“. Поезията ще става все по-„умна“, инте-

лектуално богата и противоречива и все по-малко непресторена, непринудена, доверчива, наивна. Мисля, че би било добре, ако обърнеш внимание и на тази подробност от общите характеристики на лириката.

В „Щерна“ имаш и един друг успех: по-убедително реализираш съгъстеността на изказа, така наречения принцип на лаконизма. С други думи – влязъл си и в света на графиката, където всяка конкретност представлява посока към обобщености. Това не е ли за предпочитане пред поклона в името на символика, която тежи от спомени и „удобни“ аналогии?

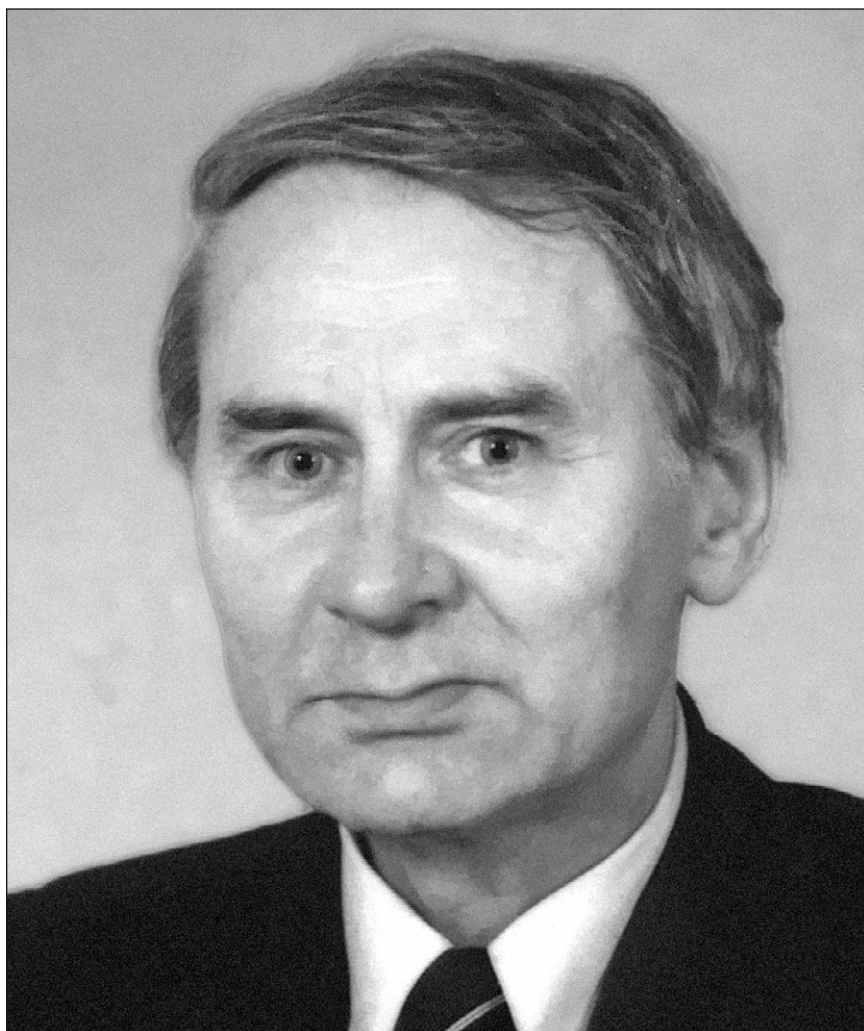
Въпреки нещата, които оспорвам, отразили се върху многообразието и живостта на редица твои творби, книгата ти „Щерна“ е успех в твоето развитие. Новите ти стихове са опит за вглъбяване в „задкулисието“ на живота, което настройва на равносметка. Те, както изтъкнах, свидетелстват как умът настъпва в пространствата на чувството. Същевременно тези стихове уплътняват настроенията, темите и проблемите, които са те вълнували и правили неспокоен, борбен и обнадяващ, вярващ в победите на духовното и социалното човешко начало...

ЛЮБЕН ДИМИТРОВ

– УЧЕН И ОБЩЕСТВЕНИК

75 *Години*

ДРАГИ ЛЮБЧО,

**СЪРДЕЧНО ТЕ ПОЗДРАВЯВАМЕ С ТВОЯТА
75-ГОДИШНИНА.**

**НИЕ ТЕ ЦЕНИМ ВИСОКО КАТО ИЗТЪКНАТ
УЧЕН И ОБЩЕСТВЕНИК, КАТО ВЕРЕН
ПРИЯТЕЛ И НАШ РЕДОВЕН СЪТРУДНИК.
ЖЕЛАЕМ ТИ ЗДРАВЕ, ДЪЛГОЛЕТИЕ И
НОВИ ТВОРЧЕСКИ УСПЕХИ.**

СПИСАНИЕ „ПОНЕДЕЛНИК“

ЗА ПО-ХУМАНИСТИЧНО ТРАДИЦИОННО-ИНОВАЦИОННО ОБРАЗОВАНИЕ И ВЪЗПИТАНИЕ У НАС ПРЕЗ ХХІ ВЕК*

Любен Димитров

Като една от основните функции на обществото, на държавата, образованието, в качеството на тяхна подсистема, винаги е било повече или по-малко проява на равнището им за цивилизованост. Кардиналните проблеми на човечеството, стремящо се към по-хуманно общество, обикновено са рефлектирали по своеобразен начин в образованието и възпитанието на младите поколения. Всяка човешка общност, вярна на традициите си, но и стремяща се към нещо ново, вижда в лицето на следващите поколения приемника и продължителя на своите идеи и дело към нещо по-добро, вярва, че това, което тя не е успяла да направи, ще го постигнат потомците. В такъв смисъл – истинската грижа за създаване на по-благоприятни условия в обществото за подготовката и възпитанието на младото поколение в хуманистичен дух при съчетаване на традиция и настояще може и следва да бъде разглеждана и като грижа за тържеството на каузата на предците, предполагаща не само знания, но и възпитавани добродетели.

Трябва обаче да се отчита обстоятелството, че резките промени и преходи, силните сътресения и кризи в обществото повече или по-малко винаги са затруднявали това, имали са негативен отзвук във възпитанието и образованието на младите хора. Оттук и необходимостта да се търсят възможно по-добри решения, съчетаващи непреходното в добрата традиция с нейното иновационно развитие, обогатяване и продължаване, в т.ч. сега, съобразно със стратегия „Европа 2020“.

* Предлагаме основните положения на тази Концептуална разработка, до която стигнахме в условията на прехода, да се имат предвид, особено в техните хуманистично-демократични аспекти, от съответните държавни и обществени институции, адекватно на потребностите и убежденията им, при подготовката на Закона и за усъвършенстване на Националната програма за развитието на средното образование и предучилищното възпитание и подготовка. Водещата ни цел и ориентация е към едно по-човечно общество, на което бе посветен и Форумът на фондация „Човешчина“ на 28 януари 2011 г. Като предшестваща тази Концептуална разработка препоръчваме да се има предвид публикацията ми „Образованието и възпитанието на младото поколение, прогресът на цивилизацията и глобализацията“ (вж. Списание на БАН, 2007, № 1), както и някои други, посочени в нея публикации и обосновки, за които ще стане дума по-нататък.

1. Промените в българското общество, във възпитанието и поведението на учащите се

1.1. Преходът, вече над две десетилетия, към по-демократично общество, от една страна, както сме констатирали с обосновки и в други публикации, доведе до нови нагласи и очаквания у учащите се:

- разбраха го като по-голяма свобода;
- като засилване на доброволно-избирателния характер за тяхната дейност, в т.ч. в учебната работа;
- видяха в новите условия и промени опора за преодоляване на опеката на училището и в семейството, където и доколкото са я чувствали;
- породиха надеждата и се засили увереността в по-добрия шанс и по-бързото преуспяване в живота;
- всичко това повиши тяхното самочувствие, а в редица случаи засили и тяхната мотивация за самоутвърждаване, което е безспорно положителен факт.

Същевременно преходът към по-демократично общество, към по-свободна и автономна личност беше разбран и използван от немалка част от учащите се като позволяващ да се възприема и да се води начин на живот, влизащ в рязко противоречие с истинските демократични и хуманистични ценности, а именно:

- подценяване или изобщо неизпълнение на училищните задължения, в т.ч. с физическо неприсъствие в училище;
- демонстриране на поведение в училище, на улицата, в забавно-увеселителните заведения, стадионите и на други обществени места, незачитащо елементарните норми и изисквания на съответните институции;
- нараства броят на учащите се, с тенденция към снижаване на възрастта, които участват в противообществени прояви, някои от които имат престъпен и агресивен характер, в т.ч. кражби с взлом и участие в убийства;
- застрашаващи размери придобиват сред учащите се такива антихуманни явления като наркоманията, проституцията, футболното хулиганство и участието в някои религиозни секти, които водят до духовно и физическо деградиране и погубване на млади хора;
- налице са, от една страна, типични прояви на ксенофобия и расизъм, а от друга – на подчертан национален нигилизъм.

1.2. Причините за всичко това са много и различни, но главната и обобщаващата е, че не само икономическата, но и моралната криза и противоречията в обществото осезаемо и по своеобразен начин рефлектират и при младото поколение, при неговото възпитание и поведение. Съществени измерения и проекции на тези причини придобиват особена важност и значение за дехуманизирането на възпитанието и образованието сега в три направления:

- *Първо*, налице е ценностен вакуум в съзнанието на учениците по отношение на истинските стойности в техния духовен живот, в т.ч. относно представата им за хуманистичния идеал на човека, който биха могли да имат предвид

и към който биха се стремили в своя живот. Това при децата и юношите, по отношение на които в периода на прехода се подценява училищното възпитание, е особено тревожно. Отсъствието на притегателен идеал за човека и обществото при тях често се проявява като безпомощност и води до твърде объркани светогледни ориентации и действия.

– *Второ*, впечатляващи са сред учащите се затрудненията и сътресенията, които произтичат по-директно от кризисното състояние на икономиката и от недоимъка в доминиращата част от семействата, особено на фона на отделни бързо забогатяващи семейства, чието превъзходство често се демонстрира от техните деца. Поляризацията „бедни–богати“ в училищни условия е вече социален факт, пораждащ проблеми със силно негативен възпитателен резонанс.

– *Трето*, в тясна връзка с всичко това и като негово последствие за все повече млади хора по силата на някакъв ориенталски (в негативен смисъл) прагматизъм по-високото образование губи своя престиж и доскорошни приоритети. Нараства относителният дял сред младежите, в т.ч. сред учащите се, за които „прагматично-престижният начин на живот“ е по посока на бързо преуспяващия индивид извън полезния за другите и за обществото труд, като не се изключват и търговията с наркотици и оръжие, хазартът, проституцията, успешните значими кражби и други деморализиращи начини за бързо преуспяване.

Или, може определено да се каже, че възпитанието и образованието на младото поколение сега у нас протичат при нови социални реалности, съобразяването с които е особено необходимо с оглед постигането на тяхната по-голяма социална ефективност в истински демократичен и хуманистичен дух, съгласно Евростратегия – 2020, като се обхваща в училище цялото това поколение. Целесъобразно е по редица причини – научно-образователни, общокултурни, демографски и др. – към задължителното основно образование да се възстанови досегашния VIII клас, защото задължителна десетилетка ще е далеч във времето, а предучилищната подготовка добре се предвижда да обхване още 5-годишните.

2. Образователно-възпитателният процес и дейност – адекватни на новите условия

2.1. Една система на образователно-възпитателния процес и дейност, ориентирана към новите условия и особено към перспективното развитие на гражданското общество през новия, XXI век, на който посветих *Обръщението за един по-хуманен свят*, предполага, като се отчитат някои съвременни тенденции и по-хуманистични възпитателни идеи, по-яркото очертаване на параметрите на тази система в следните теоретико-методологически съдържателни направления и аспекти:

– във *философско-методологически аспект* – целево ориентиране не към едностранчив и ограничен, а към цялостно и хармонично развиващ се млад индивид, към физически здрава, конкурентодееспособна и автономна личност,

овладяна от хуманистичния идеал за човека като най-висша ценност, на основата на научен светоглед и плуралистичен подход към всички общочовешки и национални добродетели, в т.ч. християнските и на другите хуманистични вероизповедания;

- в *социално-педагогически аспект* – в процеса на целенасочено осъществяваното социално формиране на младия човек, разумно овладяваната му социализация и енкултурация на него да се гледа и към него да се подхожда и като към част от диференцирани групови обекти на въздействие и общности, но преди всичко като към индивидуален субект на това формиране, водещо до пробуждането и развитието на креативно-евристичното начало у всеки индивид;

- в *психологически аспект* – постигане на оптималното, на максимално възможното при дадените конкретни условия вътрешно единство и синхрон в интелектуалното, емоционалното и волевото развитие на младата личност, в нейната интегритетна структура и индивидуална организация като субект;

- в *аксиологически аспект* – цялостната организация и провеждане на образователно-възпитателния процес да осигурява условия за оптимално акумулиране при развитието и енкултурирането на индивида на създадените от човечеството културни ценности, както и на екологически съхраняваните ценности на природната среда;

- в *социално-практически*, в т.ч. в социално-икономически аспект – подготовката и възпитанието на младия човек да са прагматично ориентирани, да водят до неговата своєвременна и конкурентоспособна реализация в условията на общество с пазарна икономика, до по-ускорено превръщане на неговите потенциални заложби и възможности в реален факт на действителността.

2.2. Всичко това в съдържателен план може да се конкретизира и организационно да се постига (на първо място, чрез необходимото обогатяване, структуриране и усъвършенстване от съответните специалисти на *учебното съдържание*), като се актуализира по-адекватно на съвременните научни, технически и технологически потребности и постижения учебната документация – учебният план, относно по-целесъобразната темпорална структура на учебната година и особено по отношение на различните учебни предмети: програми, учебници и помагала, в т.ч. като се използват по-добрите и модерни възможности на електрониката, на нейните носители.

Сега, когато се отива към по-значимо преработване на учебниците за учащите се у нас (но не към неограничен брой варианти учебници по изучаваните предмети), добре би било с оглед на по-нататъшния цивилизационен прогрес на България, Европа и света усилията на педагозите (с различни профили специалности), на психолозите и на специалистите от другите области на науката и образованието да се насочат към по-ефективно формиране и развитие на масовото съзнание у младите поколения, които са бъдещето на света, за неговото хуманизиране приоритетно по отношение на решаването на проблемите за: бедността и чудовищната социално-имуществена поляризация и дисхармония като съвременна реалност, нейните причини и възможна степен за преодоляване; екологичната среда и необходимостта от нейното безалтернативно опазване; по-перспективното (в т.ч. безопасно) решаване на енергийния проб-

лем; безкомпромисното отразяване на обективната историческа истина за нас и за света; много по-хуманното и отговорно решаване, под егидата на ООН, на проблемите за мира и войната; необходимостта интелектуалната революция да бъде последвана от морална революция; в микро- и в макрокосмически план – безопасното разкриване на тайните на генома и миролюбивото навлизане в Космоса; отговорността за по-справедливо решаване на всички повече или по-малко значими проблеми, които излизат на дневен ред при цивилизационния прогрес на съвременния глобализиращ се свят.

2.3. От първостепенна необходимост и важност при подготовката и приемането на нов *Закон за училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка* (това наименование на закона е много по-точно и по-подходящо в сравнение с предложеното, тъй като е адекватно на природата на съответните процеси, дейности и образователни статуси) е той да осигурява иновационно възстановяване на възпитателната традиция в българското училище, а така също постигане на доминиращо и по-ефективно възпитание и подготовка в предучилищната възраст за встъпване на детето в първи клас на училището, без да му „липсват в народопсихолого-педагогически смисъл първите седем години“, преминали в семейството и в предучилищни институции. Именно абдикирането от възпитанието в българското образование в нашето училище през годините на прехода е един от най-големите негови недостатъци, довели до особено негативни прояви при децата и учащите се у нас.

Ето защо през последните две десетилетия позицията си по традиционно-иновационните промени в образованието, в контекста на съвремението ни и по повод навлизането в новия век, съм изразявал няколко пъти на авторитетни научни форуми в присъствието и с участието на учени, просветни дейци и отговорни ръководни субекти от национален и международен (по линия на ЮНЕСКО) мащаб, както и в периодичния печат. Получавал съм (налага се да го сподея) адмирации под различна форма за мотивиране и отстояване в духа на българската и на общочовешките традиции значимостта на възпитанието в системата на образованието и в обществото.

Първия по-значим опит направих в основния доклад, който изнесох на организираната от Министерството на образованието, науката и технологиите (МОНТ) и от Софийския университет „Св. Кл. Охридски“ (ФП) на Национална научна конференция (2 и 3 април 1996 г.), с около 600 научни и просветни дейци, на тема „Национални традиции, общочовешки ценности и съвременни тенденции във възпитанието и образованието“ (вж.: Димитров, Л. Традиции, съвременност, възпитание. С., 1996). На конференцията стигнах до концептуален тезис за възпитанието и образованието при новите условия, някои от основните положения на който залегнаха в Концепцията за развитие на средното образование, приета от правителството през 1996 г. В началото на 1997 г. обаче правителството се смени и Концепцията беше изоставена.

Втория опит направих по време на проведената дискусия на 19 декември 1997 г. (вж. Образованието на 21 век – национални проекти (Публична дискусия). С., 1998) по доклада на Жак Делор „Образованието – скрито съкровище“, организирана от МОН, Националната комисия на Р България за ЮНЕСКО, СУ

„Св. Кл. Охридски“ и НИО, с участието на ръководствата на тези институции, на зам. генералния директор на ЮНЕСКО Колин Пауър и на над 100 изтъкнати учени и интелектуалци, от които около 60 изразиха своята позиция. Изхождайки от непреходната мъдрост в общочовешките и националните традиции и ценности и тяхното адекватно място в областта на възпитанието, образованието и просветата, в своето изложение на дискусиата изказах позицията: „Изразявам своята неудовлетвореност от непонятната подмяна на редица места в обсъждания доклад на феномена възпитание с образование и обучение и като категориален изказ, и като смислово съдържание“ (цит. изт. с. 43). Такава тенденциозна подмяна беше направена още в превода на български език на обсъждания доклад на ЮНЕСКО. Във връзка с изказаната позиция, изкушавам се да приведа следния факт, свидетелстващ, че представителят на ЮНЕСКО ме разбра изключително точно и специално ме подкрепи, за разлика от някои тогавашни наши просветни дейци, които с резервираност се отнасяха към възпитанието в системата на образованието.

В своето заключително изказване на дискусиата Колин Пауър, официално представил доклада на ЮНЕСКО и най-добре познаващ неговия дух в оригинала, се позова в *персонален план* на едно-единствено изказване от взелите думата около 60 участници, заявявайки: „Историята на вашето образование, фактът, че сега сме изправени пред огромни задачи за решаване, са предизвикателства, които ни връщат към нещо вече казано от проф. Л. Димитров. Какви ценности трябва да предложим? Какво трябва да бъде обществото на 21 век? Каква е изкристализираната мъдрост, която ние би следвало да предадем по-нататък на следващите поколения? Смятам, че в крайна сметка това винаги означава връщане към нас самите, към нашата сърцевина“ (цит. изт. с. 188). Да, без възпитание, ориентиращо и насочващо съвременното знание, както и без изкристализираната мъдрост от вековете към „нас самите“, към „нашата сърцевина“ – няма и не може да има истинско хуманистично образование, каквото е нужно на съвременното човечество.

Трето, усилията си в това отношение през последните години продължих в диалогична форма, предимно на страниците на периодичния печат, най-вече в месечното научнотеоретично списание „Педагогика“, както и в някои сборници, а като цяло и обобщено в книгата си „За Детето, Училището и Възпитанието (В диалог с педагози, с други научни и културни дейци)“, С., 2005–2006, 532 с. Освен това категорията „възпитание“ и научния статут на теорията за него съм разглеждал и обосновавал в релация с други основни понятия и категории в университетския ни учебник „Теория на възпитанието“ (С., 1994, и отново във второто изд. – С., 2005).

Казаното по-горе за стореното по тези три начина ми дава основание да твърдя, без да смятам, че съм направил всичко, че не съм се примирявал и съм търсил причините за абдикирането от възпитанието, обосновавайки необходимостта от него като процес и дейност, а оттам и като терминология в ежедневието освен в праяката си работа като университетски преподавател и при различни други публични изяви.

Съвсем основателна бе и оценката още в края на 2002 г. на ръководството на

професионалната организация на учителството ни – Синдиката на българските учители, основаващ се както на своя информация и непосредствени наблюдения, така и на специално проведени научни изследвания: „Тревога будят някои силно изразени прояви в поведението на учениците като агресивност, отмъстителност, неискреност, завист, враждебност, егоизъм и други“ (Учителско дело, бр. 37, 09.12.2002 г., с. 4). По повод на това председателят на СБУ Янка Такева констатира много важната и точна причина и следващата от нея истина: „Сега в училище децата се учат: да четат, да пишат, да смятат и да работят с компютър, да изучават чужди езици, но кой ги учи на добри обноски и маниери, на вежливост, тактичност, на вяра в доброто и справедливостта, на осмисляне на общочовешки нравствени стойности като чест, съвест, дълг, преданост, уважение, почтеност, състрадание, родолюбие и т.н.? Възпитанието е област, която съдържа вековен опит, предаван устойчиво от предците на потомството“ (пак там). Главният извод, до който се стига и на който се посвещава публикацията, е: „Необходима е национална програма за възпитателната работа в училище“. Прави чест на СБУ, че стигна още тогава до такова важно заключение, и на неговия орган в „Учителско дело“, че така системно отразява проблемите на възпитанието.

2.4. Имайки предвид и подкрепяйки всичко това, смятаме, че сега у нас е нужна *Комплексна програма за възпитанието на учащите се*, осигуряваща социално по-ефективно функциониране на системата на възпитание в училищните, семейните и при другите обществени институции и фактори за развитие и реализация на човешкия потенциал, при водещата и координираща роля на професионално-образователните и възпитателни (училищни и извънучилищни) институции. Комплексната програма, разработена и осъществявана при координиращата роля на Министерството на образованието, младежта и науката (МОН), с участието на Синдиката на българските учители (СБУ) и на всички имащи отношение, в т.ч. неправителствени институции, каквато е и Фондация „Човешчина“, и утвърдена в основните й положения, произтичащи от предлаганите концептуални тези за възпитанието на учащите се от Министерския съвет – включва като приложени пакет от програми, конкретизирани в съдържателно-възпитателно и в комплексно интеркултурно спрямо всяка програма отношение, в два плана. (За процеса на обучение са нужни специфични разработки, предложени от съответните методики по различните учебни предмети.)

а) Програми по посока на основните структуроопределящи развитието на личността компоненти на възпитанието:

- за интелектуалното възпитание и културно развитие;
- за нравственото възпитание и културно развитие;
- за естетическото възпитание и културно развитие;
- за физическото и здравното възпитание и културно развитие;
- за трудовото възпитание и професионалното ориентиране към масови професии за реализация у нас на учащите се, с приоритетност: земеделие, скотовъдство, хранително-вкусова промишленост, туризъм и почивно дело, разкриване и популяризиране на културно-историческото ни наследство и други.

б) Програми по посока на другите важни, актуално значими направления

на възпитанието:

- за светогледното – атеистично и чрез религиозните ценности възпитание;
- за правната култура и възпитание в демократизъм, с осъзната като необходимост дисциплина на учащите се;
- за екологическата култура и възпитание;
- за половото възпитание на учащите се и сексуалната култура на юношите и девоите;
- за възпитанието на комуникативна култура при медийното потребление и развитието на комуникабилните способности на учащите се.

(Всички програми в съдържателно отношение се разработват, като се имат предвид националните ни традиции и хуманистичните добродетели, европейските и непреходните общочовешки ценности.)

Чрез разнообразната извънкласна и извънучилищна дейност Комплексната програма се осъществява като продължение на цялостния учебен процес с извършването в часа на класния ръководител и с въвеждането и изучаването в VII и с втора концентричност – в XI клас, на интегралния за човешкото поведение предмет „Гражданско образование и възпитание“, включващ знания и основни добродетели във всички възпитателни направления, в т.ч. за същността и историята на религията, за нейните хуманистични ценности и въздействие.

(Наличните агресивност и престъпления сред учащите се и особено осъзнатата необходимост от по-възвишена добродетелност при тях – безалтернативно предполагат всичко това.)

2.5. Целесъобразно е възстановяването и осъвременяването в съответствие с новите реалности на следните имащи благотворно възпитателно въздействие върху учащите се *хуманно-демократични традиции* в нашето образователно дело.

а) Стремение към обогатяване и готовност за обществен показ на резултатите от възпитаващия и развиващ характер, които са постигнати при обучението. Във връзка с това целесъобразно е да се препоръча възстановяване, особено в началния курс, на т.нар. *училищни утри* в края на учебната година, на които гости са родителите, роднини и близки, имащи желание и възможност да видят и чуят учебните изяви и равнището, до което са стигнали техните деца и родственици в процеса на възпитанието и обучението по различните учебни предмети. За разлика от „критичните родителски срещи“ тези утри са приятно родителско, на баба, дядо и др. присъствие, особено в началния курс.

б) Много полезно и хуманно ще бъде да се възстанови и усъвършенства съобразно с новите условия и в по-пълни мащаби цялостната система на извънкласна и извънучилищна дейност с учащите се, даваща богати възможности за диференцирано развитие на техните заложби, за разширяване и задълбочаване на интересите им в областта на науката, техниката и технологиите, изкуството, спорта, екскурзионно-туристическата дейност и др. Специално внимание в това отношение следва да се отдели за кадровото и материално-техническото осигуряване на извънкласните форми на работа в училище, както и за иновационното възстановяване в съответствие с новите условия и за осъвременяване

нето на функционирането на нарушения или напълно преустановения статут на бившите централни извънучилищни учреждения и техните подразделения в регионален и общински мащаб, в качеството на:

- Централна станция на младите техници и технологии;
- Централна станция на младите агробииолози;
- Дом за литература и изкуство за деца и юноши;
- Централна екскурзионно-туристическа станция;
- Национален дворец (дом) за работа с децата, регионални младежки и

детски домове и техните специализирани отдели за работа с децата, юношите и учащите се по места.

Постепенно това да става приоритет на държавната и местната власт с подкрепата на неправителствените организации, а така също и на бизнеса.

Възстановяването и иновационното обогатяване и усъвършенстване на извънкласната и извънучилищната дейност с учащите се по линия на всички тези институции е от принципно хуманитарно значение не само за развитието и осъществяването на ученическите дарования в областта на науката, техниката, бъдещия им бизнес, изкуствата, спорта, туризма и др., но и за предотвратяване запълването на свободното време и на духовния вакуум при учащите се с асоциални изяви при безделничеството им, от което предимно тръгват и при което най-вече намират място – употребата на дрога, злоупотребата с алкохол, агресията и кражбите, религиозните секти, проституцията и други противообществени прояви на малолетните и непълнолетните.

в) Ориентацията и стремежът да се възстанови и обогати с ново съдържание и форми на изява традиционният празник на славянските първоучители св. св. Кирил и Методий – 24 май – Ден на българската просвета и култура и на славянската писменост, предполагат за целта да се има предвид още следното:

– Затвърждаване на традиционнонационалния характер на празника като благоприятен ежегоден повод за манифестиране духовното единение на народа на основата на писмеността и езика ни, на културно-просветната ни история и приемственост между поколенията в миналото, настоящето и бъдещето.

– Значително обогатяване на честването на празника, като в центъра на вниманието по време на празненствата и другите изяви бъдат първоучителите, нашите най-изтъкнати просветни и културни дейци през вековете, през епохата на Българското възраждане, както и най-заслужилите за съвременното ни културно-просветно дело.

– Обстоятелството, че 24 май е към края на учебната година, дава благоприятни възможности в навечерието на празника да бъдат показвани пред обществеността най-добрите постижения в многостранната учебно-възпитателна работа, в извънкласната, извънучилищната и напълно самостоятелната културна изява на учащите се. Подобни възможности за възпитателна работа между първия и втория срок са налице във връзка с Националния празник 3 март, а при започване на учебната година от 1 септември има и във връзка с празнуването на Деня на Съединението, на Независимостта и на Бuditелите съобразно с техния специфичен характер.

г) В целесъобразна субординация с предишни традиции у нас и с оглед на

промяната на сега действащата в духа на Закона за народната просвета система за оценяване дисциплинарната отговорност на учениците е нужно да се обсъди възможността за по-справедлива, по-диференцирана и нюансирана качествена оценка по възможно най-справедлив начин на поведенческия статус на учащите се, в т.ч. чрез възстановяване намаляването на поведението, отразяващо като адекватна такава оценка. (Това ще позволи да се преодолее сегашното нивелиране на учениците с нормално гражданско поведение и на извършителите на сериозни противообществени деяния.)

д) Имайки предвид хубавата българска традиция не само в по-близкото, но и в по-далечното минало, както и опита в някои напреднали страни, препоръчваме по-скоро да се въведат определени, конкретизирани, включително според профила и предпочитанията на отделните училищни общности, изисквания за външния вид на учащите се в училище и за неговото поддържане. В този смисъл целесъобразно е да се проучи опитът и се вникне по-добре в мотивите на различни щати на САЩ, в Япония и някои други напреднали страни, в т.ч. особено европейски, като Англия, Германия, Франция и др., в които има такива изисквания и които се възприемат и спазват като нещо не обидно, „униформено“, а престижно от учениците на съответните училища. Основанията за въвеждане на такива изисквания у нас, и то с престижен статус, според редица граждани, учители, други просветни дейци и родители могат да се очертаят в няколко направления:

- Ще бъде продължена хубавата българска традиция за определени изисквания по отношение на външния вид, която може да се съчетае с отчитане на съвременните, по-демократични и хуманистични тенденции, благоприятстващи за доброволно спазване.

- При положение че тези изисквания могат да бъдат различни за различните училища, за техните видове и степени, при техния избор и определяне учащите се биха могли да бъдат много активен фактор и за тях те биха били не само с престижен, но и с ангажиращ характер.

- От съществено значение е, че тези изисквания ще бъдат свързани с системни грижи за поддържане на външния вид в съответствие с по-издържан естетически вкус и критерии.

- Много важно от хуманно-демократична гледна точка е също, че ще бъдат ограничени родителските трудности, произтичащи от огромните различия в материалните възможности на различните семейства и от невъзможността на по-голямата част от тях да осигуряват разнообразие от тоалети в училище, което налагат с престижно подчертано самочувствие децата на някои по-богати семейства.

- При наличието на такива изисквания за външния вид държавата би могла по-лесно да окаже определена помощ на социално по-слабите семейства за неговото поддържане. Такава помощ по отношение на облеклото се препоръчва и от Конвенцията на ООН за правата на детето, както и в някои документи на Европейския съюз. С това би се помогнало за преодоляване на една от причините, поради които някои ученици не посещават редовно училище, чувствайки се потиснати с по-скромния си външен вид, особено в юношеската възраст.

3. Необходимостта от по-ефективно взаимодействие на училището, семейството и обществото

Постигането на по-висока социална ефективност при възпитателно-образователния процес предполага по-добро и в хуманно-демократично отношение взаимодействие между училището, семейството и цялата общественост. То би следвало да се решава на четири йерархически нива, относително самостоятелни и същевременно намиращи се в определена субординация.

а) На национално равнище:

- включват се цялата социологическа структура, възпитателните влияния и взаимодействия в обществото, стремящи се към възможно по-голяма социална справедливост спрямо младите хора и техните условия на живот и образование;
- отношение и отговорност за възпитанието и образованието на учащите се имат всички държавни ведомства и неправителствени, обществено-политически, търговско-икономически, културно-просветни, здравни, религиозни, спортни и други организации, движения и структури;
- взаимодействието се постига чрез превантивното отчитане на възпитателните аспекти и рефлексия на всички приемани от парламента закони; на съответните постановления и нормативни актове на Министерския съвет; на указите на президента; на решенията и нормативните актове на съдебната власт; при огласяването и формирането на отношение по всичко това от масмедиите.

В по-конкретен практически план взаимодействието в областта на възпитанието и образованието на това равнище се осъществява при координиращата роля на Министерството на образованието, младежта и науката, с възстановен към него (или към БАН) НИИ по образованието, на основата на съответните нормативни документи и Комплексната програма за възпитанието, приета – препоръчително – от Министерския съвет.

б) На регионално равнище:

- включват се регионалните подразделения на МОМН, на централните извънучилищни възпитателни учреждения, на различните държавни, обществени и икономически организации, движения, фондации и др. структури;
- отношението им към възпитанието и образованието произтича от нормативните актове и положения, приемани на национално равнище, конкретизирани съобразно със спецификата и възпитателните възможности на региона;
- взаимодействието в областта на възпитанието и образованието се постига чрез координация от регионалните звена на МОМН в съответствие с произтичащите отговорности от нормативните документи и решения на национално равнище.

в) На общинско равнище:

- включват се всички образователно-възпитателни учреждения (училища, в т.ч. възпитателните училища интернати – ВУИ, и социално-педагогически интернати, детските градини, домовете за деца и юноши, центровете за социална превенция, детските педагогически стаи, детските селища „SOS – Киндер-

дорф“, читалища, музеи, библиотеки) и други органи и институции, имащи отношение към тяхната дейност;

- отношението към възпитанието на учащите се произтича и се определя от конкретизацията на Комплексната програма съобразно със спецификата и възможностите на общината;

- взаимодействието се постига чрез ръководството и координацията на съответния общински съвет на основата на конкретизираната Комплексна програма за възпитанието на учащите се.

г) *На училищно равнище:*

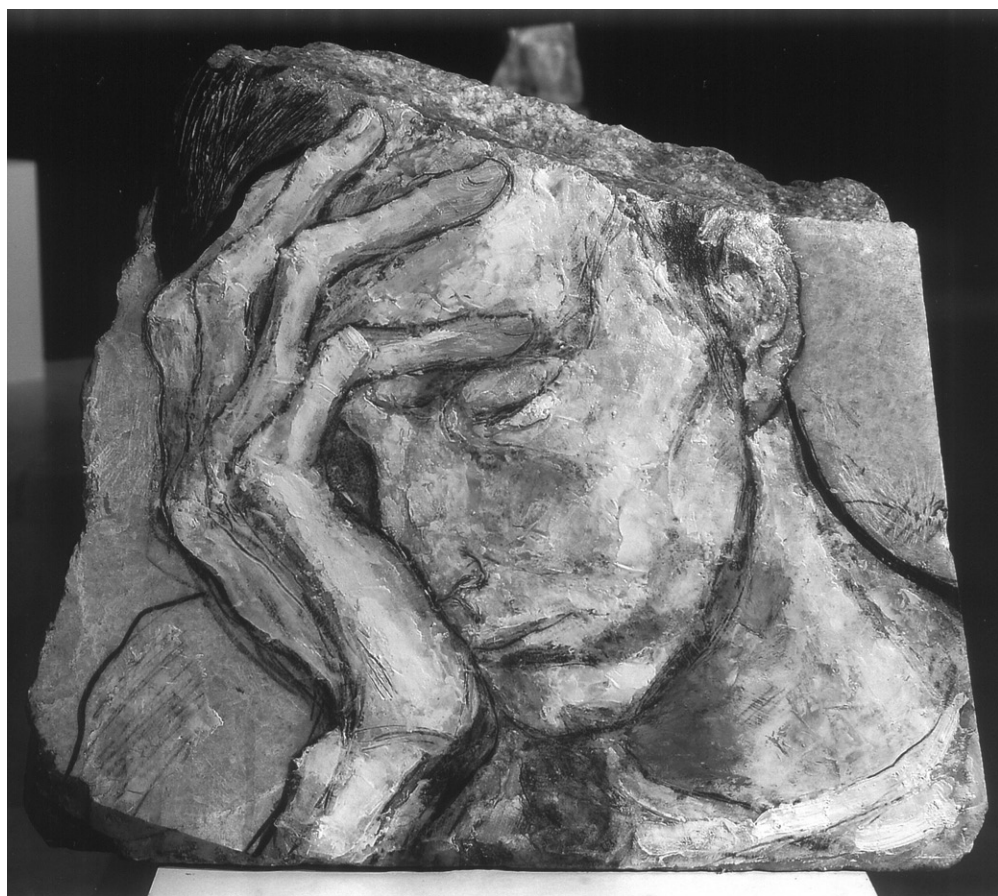
- включват се училищните, семейните и на локално (районно и квартално – за по-големите селища) ниво компетенции и възможности, като непременно се обхващат децата още от 5 години и се постига по-ефективен образователно-възпитателен континуитет между предучилищните и училищните институции;

- отношението към възпитанието и образованието произтича от взетите на съответните йерархически нива правомерни решения и от конкретизирането на Комплексната програма за възпитанието на учащите се съобразно със спецификата и възможностите на конкретното училище;

- взаимодействието в областта на възпитанието и образованието се постига чрез по-ефективното възстановяване и обновяване, в т.ч. чрез включване на представители на бизнеса и на неправителствени организации, на традиционните български училищни настоятелства, съобразени в структурно и функционално отношение с новите, по-демократични и хуманистични норми и тенденции, като се отчитат противоречията, но и позитивното в съвременния глобализиращ се свят.

* * *

Възпитателно-образователните функции и взаимодействия на училището, семейството и обществото следва да се разбират и осъществяват в съвременните условия като резултат от синхронизиране функционирането на обществото като цялостно хуманизирана социологическа структура на различни йерархически нива в съответствие с българската традиция и провежданата настояща, възможно най-цивилизована законодателна и висша изпълнителна политика в областта на образованието и възпитанието, защитавана от съдебната власт и информационно обективно представяна и осигурявана чрез масмедиите – на основата на Комплексната програма за възпитанието на учащите се и при координационно-направляващата роля на Министерството на образованието, младежта и науката. По такъв начин тази програма, отчитайки съвременните реалности, чрез своите съставни програми на съответните йерархически нива и с усилията и компетенциите на многото и различни специалисти интегрира в себе си в съдържателен и факторнообулавящ план единството на българската възпитателно-образователна традиция и най-ценното от по-значимите хуманно-демократични идеи и тенденции при възпитанието и образованието в Европа и в съвременния свят, някои от които бяха по-конкретно очертани в синтезиран вид. Определено смятам, че новият Закон за образованието и просветата у нас следва да осигури солидна правна база за постигане на това.

СВЕТЛИН РУСЕВ

Из изложбата „КАМЕННИ КАРТИНИ“, 2011

ИЗ „ПРЕМЕЖДИЕТО, НАРЕЧЕНО ЖИВОТ“

Георги Константинов

Георги Константинов – поет и публицист. Автор е на над 30 стихосбирки, книги за деца, сатирична проза. Стиховете му са превеждани на английски, френски, испански, японски, хинди, руски, немски и други езици. Дългогодишен издател е на литературното списание „Пламък“. Председател е на Българския ПЕН-център.

ЕГЕНЕТОВ В МУЗЕЯ

Ще започна с това, че не съм срещал пенсионера Егенетов в някой от нашите музеи. Сигурно защото и аз сравнително рядко влизам в тях напоследък... Освен това – предполагам, че музеите в днешно време по-малко интересуват моя квартален познат. Мисля така не защото се съмнявам в неговата любознателност, а понеже знам какви грижи има той сега за собственото си оцеляване. Грижи, свързани преди всичко с древното егене и с ниската пенсия. Ала неведнъж съм възприемал Егенетов като един крачещ из квартала (и твърде ценен) музеен експонат.

Вчера го видях да обикаля из новия квартален супермаркет. Направи ми впечатление, че навежда глава навсякъде по щандовете, често намества очилата, дълго се вира. Разглежда стоките с вид на човек, който разбира от подредба на супермаркети. После прави крачка назад и вдигнал очи към тавана, присвива устни и клати замислен глава...

Забелязал, че минавам край него, той ми кимна с доста принудена усмивка:

„Голяма работа е новият супер. От пиле мляко има в него... Човек да се обърка в тази многотия. И дори може въобще да не открие това, което му трябва...“

„Какво точно търсиш? – реших да помогна аз. – Доколкото разбирам, тук всичко е подредено по специална система: има различни отдели, а стоките в тях са представени по фирми и асортименти...“

„Виждам, виждам, прекъсна ме Егенетов. Ясни са ми тези асортименти и други менти. Стоки бол, но цените им не са по моя пенсионерски джоб. Още при

откриването на супера разбрах това...”

„Да, прав си, съгласих се аз. Много от тези неща са по-евтини на централния пазар. Особено хранителните стоки. Но все пак сега в този супер си влязъл...”

„Влязъл съм тук, ама нямам никакво намерение да купувам. Вчера си взех килограм картофи от друго място... Тук съм дошел просто така – на зей пазар...”

„Дошел си на какво?” – не чух добре аз.

„На зей пазар. Вървя сред тази пазарна многотия и гледам, гледам – колкото ми душа иска. На зей пазар не е важно колко лева имаш в джоба. Само зяпаш и купуваш с очи...”

„Като в художествена изложба. Или като в някакъв музей...” „пошегувах се аз.

„Точно така, хвана се за шегата ми Егенетов. Моят зей пазар прилича на разходка в музей. Ако забелязваш – в това и някаква рима има...”

„Забелязах”, рекох аз.

„Та такова музейно време настана за нас, пенсионерите, продължи Егенетов. Да се разхождаме из пълните супери като в музеи. Да гледаме изложените експонати, да четем надписите с цените и да се удивляваме. Голямо удивление пада – и в Музея на храните, и в Музея на дрехите, и в Музея на домашните потреби. А за Музея на бялата техника – да не говорим...”

Та хубаво нещо е да излезеш на зей пазар. Ставаш специалист по такива музеи. Само че от мен да го знаеш – на зей пазар се ходи сам. Така кефът става по-голям... Ето ти още една рима...

Хайде – чао засега!”

Махна с ръка за довиждане и продължи да се разхожда с бавна крачка из просторния супермаркет.

И наистина – сега Егенетов приличаше не на музеен експонат, а на важен музеен експерт.

ЕГЕНЕТОВ СРЕЩУ КАПИТАЛИЗМА

Моят добър познат, пенсионерът Егенетов, не е съгласен с нашения капитализъм.

„И капитализмът у нас, казва той, е менте. Откъдето и да го погледнеш – издиша... Имаме политически елит, но елитни политици не видяхме. Имаме никакви заводи, но май половината от тях едвам дишат. Чух, че съществува клуб на гениите, но никакви гении нямаме... Изобщо – цялата ни пара е в свирката, но българският влак не потегля.”

Егенетов отдавна е прозрял съществени разлики между нашения и световния капитализъм.

„През моята комсомолска младост, сподели в супера той, ни плашеха с това, че капитализмът жестоко експлоатира хората. Уви, в България няма да срещнеш такава експлоатация. Защо не искат да експлоатират моя син, който е завършил атомна физика? Защо не експлоатират знанията му? Само неговата физика експлоатират – пренася кашони в един супермаркет. А от другия ме-

сец се кани да започне някаква търговийка... Защо снаха ми трябва да продава хавлиени кърпи на пазара? Защо два милиона българи предпочитат да бъдат експлоатирани в чужбина?...

Никой не експлоатира безработните младежи и здравите пенсионери като мен. Никой не експлоатира българската земя и тя тъне в бурени... Казвам ви – има нещо сбъркано в нашия капитализъм!“

Неспокойният Егенетов заяви веднъж пред цялата опашка в общината:

„Чуйте ме, хора! Напразно твърдим, че живеем в капиталистическа държава. Какъв капитализъм с такова глупаво отношение към парите? Вместо данъчните да стоят на опашка пред нас, ние висим на опашка пред тях половин ден, за да си платим таксите... Хем ти вземат последните десетачки, хем превръщат живота ти в чакалня!“

После допълни, че не вижда нищо капиталистическо и в българските пари въобще:

„Когато кандидатствах за първата си работа, ми казаха, че парите лесно развъртават човека. Затова през цялата си младост работих за 120–130 лева месечно. Сега егенето ми е порасло до небето и пак получавам 120–130 лева пенсия...

Защо и в сегашната ни държава парите развъртават тесен кръг от хора? Щом имаме капитализъм у нас, всички трябва да бъдем развратени с много пари! Откога чакам да бъда развратен! Омръзна ми да бъда почтен бедняк!“

А веднъж, малко неочаквано, Егенетов ме спря на улицата и ми рече с доверителен апломб: „Побеляваш, младеж! Но щом имаш бели коси, значи отдавна помниш... Затова ще ти кажа нещо. Пък ти ако искаш се съгласявай с мене...

Знаеш ли, че истински капитализъм имаше по времето на Тато? Хитро селянче беше Тато, какъв стандарт беше измислил! Нямахме много, но важното беше да нямаш много повече от съседа...

Кажи-речи всички бяхме средна класа – и апартаментът ти апартамент, и вилата ти вила, и курортът ти курорт. А големият капиталист беше държавата... Сега липсва средна класа, но ни управляват средни хора! И те ходят по разни курорти. За нас останаха само мурорти! Ще ти го кажа и на френски: Аван дьо мурир!“

Та моят добър познат Егенетов никак не обича нашенския капитализъм.

Ала доколкото разбирам – и нашенският капитализъм не обича пенсионера Егенетов.

Казано на лиричен език – чувствата са изцяло споделени.

ЕГЕНЕТОВ И ПЪДАРИТЕ

Вече съм ви говорил за моя съквартилец Егенетов. Възщност така и не научих истинското му име. Аз си го наричам Егенетов – според онези цифрички в личната му карта, които подсказват напредналата му възраст. Пък и самият той ги споменава при всеки разговор: „Това пусто егене – от него идва всичко!“... Е, не пропуска да занимае кварталната общественост и с други неща, които вълнуват неспокойната му пенсионерска душа.

Онзи ден пак ме спря пред супера. И започна да излага пред мен новите си размишления:

„Слушай какво ще ти кажа, побеляващи младежо. Знаеш, че някога по селските кърища имаше пъдари. Пушка носеха, хорския труд пазеха. По цял ден обикаляха градините и лозята и от време на време подвикваха: „Видя-я-я! Видя-я-я!“ Даже без да виждат някого... Ала когато действително хващаха кърски крадец – прекарваха го през село, та всички да го видят. Трябваше да се разбере и какво точно е крал. Всеки хванат крадец носеше нещо от краденото – я черешки, закачени на ушите, я грамаданска диня на рамото, я дълъг грозд в ръце. Това му беше наказанието. Нямаше бой, нямаше глоби. Имаше срам. Срам, който те гори отвътре...”

„Говориш, сякаш сам си изпитал това, подкачих го аз. Сигурно си имаш и лични пъдарски спомени...”

„Че е така – така е, призна си Егенетов. Имам такива грехове в детските години. Цял живот нося спомен от такова мое дефилиране през село. Голям срам беше...”

Но сега си мисля за днешните крадльовци. Тези, дето грабеха и продължават да грабят нашата България. Не усещат нито срам, нито страх. Задигат всичко, каквото им хареса. Пък и то се видя – няма истински пъдари в държавата!”

„Даже да има – какво могат да направят онези пъдари с ръждясалата пушка? – засмях се аз. Днес крадците вече коли с бронирани прозорци карат, може и калашник да извадят насреща. Не е лесно да изправиш днешния крадец на площада заедно с краденото...”

„Прав си, отвърна Егенетов. Не е лесно. Пък дори да го изкараш на показ пред хорските очи – как онзи ще носи огромната си кражба?

Например как да върви, нарамил касата на общинската банка? Или турбината на някоя ТЕЦ? Или, да кажем, парче стомана от завода, дето са го разпродали на скрап? Доста тежичко е за носене. Бая ще се озори, мерзавецът...”

А за днешните пъдари вече ти казах...

Кой е истинският пъдар на българските имоти?

Разните чиновници горе? Онези баровци там, дето им се лепят банкноти по ръцете?...

Полицията и съдът? Онези, дето на два гласа викат и на кучето „дръж!“, и на лисицата „беж!“?...

Телевизията? Ами тя, както казва моят комшия, е като минижупа – всичко показва, а най-важното крие.

Парламентът? Всеки ден го виждаме колко струва – хем парлама, хем мента...”

„Хората на перото се опитват да направят нещо... отвърнах колебливо аз. Те задават най-неудобните въпроси. Те първи запитват – кой е в дъното на тази или онази далавера...”

„Е, това е другата голяма заблуда! – повиши глас Егенетов. – Това че хората с химикалките ще ни увардят от крадци... Вместо да се изправи пъдар с истинска пушка, някои хора статийки пишат и въпросчета задават...”

На България сега, побеляващи младежо, въпроси не са нужни. А държавен

пъдар, който да хване всички крадци за ушите! Съгласен ли си с мен?“

Нищо не отговорих.

Май че и този път Егенетов беше прав.

ЕГЕНЕТОВ И СЛАВАТА

– Благодаря ти, че ме прослави! – ми каза Егенетов, докато чакахме на автобусната спирка. – Портиерът на блока вече ме поздравява с много дълго „Добър де-е-ен!“. С уважително проточване. Влизам аз в асансьора, а още се чува неговото: „...де-е-ен!“. А продавачката в супера се ръкува с мен през щанда. Квартална звезда станах, значи... И всички ме наричат така: „Егенетов, Егенетов“. Даже и аз го възприемам за истинското си име.

– Е, това още не е слава. Нека го наречем популярност... – отвърнах сдържано аз.

– Не си прав. Откакто пишеш своите историйки за пенсионера Егенетов, навсякъде в квартала ме спират, заговарят, даже ме черпят в капанчето... Такава слава ти едва ли си изпитвал някога. Впрочем, защо ти, авторът, имаш такъв мижав рейтинг? Пишеш бая интересно, а похвала във вестника за теб няма. Рядко съм чувал да споменават твоето име... Хвалят предимно мен.

– И при мен има положителна промяна... – реагирах засегнат аз. – Веднъж ме разпознах и ми отстъпиха ред на опашката за данъци. А в моя роден град някакъв баровец поиска да сложа своя автограф върху банкнота от сто евро...

– И какво стана с банкнотата? – трепна заинтересуван Егенетов.

– Нищо особено. Сгъна я на четири юнакът и я пхна в малкия джоб на самото си...

– Слаба ракия е това, приятелю. А моят рейтинг расте всеки ден. Вчера ме извикаха в една кабелна телевизия да участвам в шоуто „Олд брадър“... Стар брат, демек.

– За пръв път чувам, че има и такова шоу...

– Тепърва ще чуваш за него. Също като „Биг брадър“, но в пенсионерски вариант. Искат да конкурират Нова телевизия. Господин Егенетов, ми казва главният кабелар, на вашата атрактивност ще разчитаме... Почти се съгласих. Но виждам, че ми предстоят два много трудни момента...

– Какви по-точно?

– Ами ето го първия момент. Поне веднъж трябва да покажа подчертан сексуален интерес към една от партньорките... Да ти кажа откровено – аз мога и да не усетя в себе си такъв интерес, но мога да го изиграя. На млади години съм участвал в художествената самодейност. Играл съм Колчо Слепеца в „Под игото“.

– Било е някога... – казах. – Сега май е трудничко да се превъплътиш в подобна роля.

– Не бъди сигурен... – вирна брадичка Егенетов. – Даже сега Колчо Слепеца бих го изиграл по-добре, защото имам перде на едното око. И с другото съм малко недоскиф. Сексуалната роля може да ме озори, но нали е наужким? Освен това – вече съм разговарял с Мичето Костуркова. Сигурно ще бъдем за-

едно в шоуто...

– Онази госпожа, която обиди в супера миналата година?...

– Е, какво толкова съм й казал? „Миче, Миче, какъв цъфнал цвят беше, на какъв ошав си станала...“ Казах го с най-добро чувство...

– Доколкото си спомням – по-грубичък израз беше... Но да оставим това... Тя съгласи ли се да участва в шоуто?

– Още я кандърдисвам. Но вече поддава... Доста примамлива е наградата – безплатна карта за всички минерални бани в Южна България. Освен това – усещам, че ледът между нас се топи. „Драги Егенетов, вика, знам, че си на 76 години, но отстрани изглеждаш на не повече от 75...“

– А каква е втората трудност? – прекъснах романтичното отклонение.

– Е, това ми е голямата грижа... Трябва да науча куп гадни думички и да ги ръся обилно пред камерата. Чуй само: „хейпич, фъкоф, шибалник, педал, чукач без мигач, гепна-цепна, кеф-кенеф...“ И така нататък. И това е само началото...

– Ще се справиш ли?

– Не знам. Тук не мога да отговоря. Направо ми се повръща от тези пуцини. В моята фамилия никой не говори мръсни думи... – сви устни Егенетов.

После енергично продължи:

– Но славата иска жертви. Щом желаеш да се видиш по телевизията, трябва да усвоиш този език. Ето – дали са ми да уча още мискински реплики: „Сваляй прашка за любов юнашка“, „Мож‘ ли ме цуна по бастуна“ и други подобни. Непрекъснато си повтарям такива думи – даже в автобуса. Ако искаш – мога и на теб да ги казвам по пътя... А, ето го автобуса! Качваме ли се? – бодро подвижна Егенетов и се насочи към предната врата.

– Не, аз съм за маршрутното такси... Всичко хубаво, пак ще се видим! – вдигнах ръка за довиждане и останах на спирката.

Макар че, честно казано, очаквах точно този автобус.

ДВАДЕСЕТ ГОДИНИ ПО-КЪСНО (Не е по Александър Дюма)

Андрей Апостолов

Андрей Апостолов – професор, доктор на физическите науки. Работи в областта на физиката на твърдото тяло. Автор е на над 200 научни статии, книги и университетски учебници, авторски свидетелства и патенти. Чете лекции по научна и по технологична политика. Бил е заместник-ректор и главен научен секретар на Софийския университет, председател на Националния комитет по кристалография.

*Същността на доброто е да опазваш живот...
Същността на злото е да унищожаваш живот...
Алберт Швайцер – нобелов лауреат, 1952 г.*

Късна лятна утрин. Вървим с майка ми по бул. „Мария Луиза“ към площад „Света Неделя“. На отсрещния тротоар (там сега е ЦУМ), на мястото на смазаните от англо-американските бомби пасаж „Свети Никола“ и кафене „Ница“ има още следи от разрушенията (годината е 1946 или 1947) и редица от неугледни магазинчета на цветари, шапкари, семкаджии и даже месари. Там е многолюдно, някои пешеходци безредно пресичат трамвайните линии, сподиряни от свирките на двама милиционери, които следят да се минава по начертаните зебри и даже глобават един особено нахален гражданин.

Майка ми споделя, че след Първата световна война в София нахлули множество бежанци от Беломорска Тракия и Вардарска Македония, а и безработни ветерани. Новите столичани не спазвали никакви правила и разпоредби и тогавашният столичен кмет въвел дясно движение по булевард „Мария Луиза“ даже за пешеходците: отиваш към Централната гара – вървиш на страната на четните номера, отиваш към площад „Света Неделя“ – за тебе другият тротоар.

Майка говори с познаване на въпроса: родена е и е израснала на пресечката на „Мария Луиза“ с ул. „Поп Богомил“ и шумният булевард е част от нейната махала.

Тъкмо се канех да попитам дали кметската заповед се е отнасяла и за другите булеварди в столицата и кой тогава е следял за реда, когато майка ми прекъсна диалога, тъй като към нас се е устремил няка-

къв усмихнат неин познат. Поздравяват се радостно, малко объркано, като си задават едни и същи въпроси: „Иване, как си?“, „Миче, какво правиш?“. Иван е висок, със сини работни дрехи и на припените въпроси отговоря, че работи като общ работник в някакъв склад, добре е, мисли, че лошото е зад него. Усмихва се, майка ми също, явно срещата е приятна и за двамата, но аз нервно я подръпвам за ръката: тръгнали сме да ми купува обувки и не съм съгласен да се бавим в безинтересни за мен разговори. Иван изглежда видя това и като каза, че бърза, тръгна по свои дела.

Питам майка: „Кой е този господин?“ (още не сме „другари“). Майка млъчи, после отговаря: „От „Богомил“ е, живееше през няколко къщи от нас.“

Добавя неохотно: „Спаси леля ти през 1925 година.“

За мен, 10–11-годишен хлапак, до неотдавна събитията през 1925 г. бяха „табула раз“, но на къщата на учителката ми по пееие се появи плоча с надпис: „Тук, през април 1925 г., в сражение с полицията загинаха...“ и две имена. Казваха, че единият от убитите е бил съпругът на г-жа Живкова.

Питах тогава майка за тази плоча (домът на г-жа Живкова е недалеч от фамилната ѝ къща) и тя неохотно ми разказа за атентата в църквата „Свети Крал“ през безкрайно далечната за мен 1925 г.: „След тътена на взрива изскочихме на булеварда, над черквата „Свети Крал“ се вдигаше черен облак, едно от кубетата липсваше, по „Мария Луиза“ бягаха обезумели хора, някои окървавени... А срещу тълпата, като звъняха яростно с медните камбани, безуспешно се опитваха да си пробият път към мястото на взрива пожарните на Захарчук...“ Картината от този ден се беше очевидно трайно врязала с най-малките подробности в паметта на майка. Но за мястото на леля ми в тези събития не беше намерила за нужно да ми разправя.

Завърнали се у дома (обувки така и не намерихме), настойчиво поисках от майка да допълни познанията ми за роднинските съдби.

И тя зараказва:

„През 1925 г. бях прогимназиална учителка в с. Богоров, а бъдещият ми съпруг Васил (т.е. баща ми) – млад предприемач, който прокарваше водопровод някъде из Самоковско. Виждахме се само в неделните дни. Една неделна пролетна вечер Васил дойде на обичайната среща мрачен, замислен. Каза кратко: „Арестуваха сестра ми и сега е в Общественията безопасност на Лъвов мост.“

Сестра му Кунка (Николина), т.е. леля ти, ми беше съученичка във Втора девическа гимназия. След завършването на гимназията постъпи като чиновничка в Дирекция на статистиката и... беше ръководител на Столичната организация на Комсомола. С атентата не е имала нищо общо, арестували я като комсомолски ръководител заедно с дейци на Комунистическата партия и на Българския земеделски съюз. Тогава бяха арестувани и безпартийни интелегенти, известни с левите си убеждения, като Гео Милев (книжка за деца от Гео Милев имах и обичах да я чета, особено една преразказана от него ескимоска приказка).

Опитах се да успокоя Васил – продължаваше майка: „Може да я пуснат след справка...“

Отговорът му беше категоричен и от тази категоричност гърлото ти се

свиваше, побиваха те тръпки: „Никого не освобождават и няма да освободят! Ще избият всички арестувани!“.

Васил беше участвал във Войнишкото въстание през 1918 г., съдил го бе военен съд и прокурорът искал смъртна присъда, през Септемврийските събития 1923 г. беше лежал в ареста на I пехотен полк, срещал се бе с шпицкоманджии, които настървено се опитвали да разстрелят арестуваните. Изглежда не хранеше илюзии, а може би имаше и някаква информация. Въздъхна тежко и повтори: „Ще ги избият!“.

Срещата не вървеше, разделихме се. Вървах по този булевард към дома и в главата ми кънтеше: „Ще ги избият! Ще ги избият! Ще ги избият!“.

И докато стигнах до пресечката с нашата улица, се сетих за Иван. За този същия. Живееше през няколко къщи от нас, съученик е на по-големия ми брат, беше ми даже ухажор преди време, ожени се неотдавна, сега работеше в Общественията безопасност. (Майка смесваше времената, явно отново преживяваше откоleshни неща.)

Отидох у тях, беше вкъщи, извиках го на двора, разказах му за съученичката, за бъдещата зълва, молах го да помогне...

Иван слушаше мълчаливо, сигурно се чудеше на глупостта ми да смятам, че сред стотиците арестувани може да намери съученичката ми и да ѝ помогне, и като завърших, тихо ми каза: „Трудно е, има списъци, разстрелват арестувани всяка нощ някъде край Искър при Илиянци...“.

Едва сега осъзнах, че Кунка може би вече я няма. Разплаках се и вероятно затова Иван обеща: „Ще видя дали мога да направя нещо.“

Сградата на Общественията безопасност, както знаеш, продължаваше майка, е на 50 м от пресечката на нашата улица с бул. „Мария Луиза“ и следващите дни съмахленци споделяха, че всяка нощ от страничния вход тръгват камионетки с арестувани, които се завръщат няколко часа по-късно празни. Това ми беше казал и Иван, това беше предрекъл и Васил. И ми ставаше все по-ясно, че само чудо може да спаси леля ти.

И чудото стана!

Иван сам ме потърси: „Снощи трябваше да разстрелят зълва ти. Изисках я от полиция, който току-що беше извикал името, казах му, че ми трябва за разпит, затворих я в друга килия. Ако има късмет – може и да не я открият. Повече не мога да сторя.“

Мина доста време, видяхме се пак с Иван и той, като че ли със задоволство, ми каза: „Зълва ти е все още жива. Разстрелите са прекратени. Останалите ще ги съди военен съд по Закона за защита на държавата.“

Съпругата на Иван ме срещна след време из махалата и без предисловие ми тръсна: „Заради зълва ти разследваха Иван и го наказаха.“

Самият Иван не показваше недоволство или съжаление. При среща го попитах за наказанието му и той ми разказа: „Когато прекратиха среднощните разстрели, започнаха да правят списъци на живите, за да ги съдят по ЗЗД. И... в една от килиите откриха бъдещата ти зълва, която отдавна би трябвало да е разстреляна. „Счетоводството“ работеше прецизно: уточнили датата и отговарящия тази нощ за разстрелите полицаи, той си спомнил за мен и доложил:

„Иван Владимиров от Обществената безопасност я взе за разпит и каза, че ще я включи в следващата група за разстрел.“

И някак преднамерено пренебрежително Иван добави: „Е, дадох някакво обяснение. Наказаха ме с мъмрене!“.

Точно след 20 години, през 1945 г., заедно с всичките участници в априлските избивания през 1925 г. пред Народния съд трябвало да застане и Иван. На предварителното следствие Иван заявил: „Не съм участвал в разстрелите. Даже помогнах на някои да оцелеят, например на Кунка Апостолова, за което ме и наказаха.“

В досието му имало заповед за наказание от 1925 г., но не била посочена причината. А името на Кунка Апостолова било добре известно на следователя: една от сегашните ръководители на Градската организация на БРП (к), втора след Цола Драгойчева в редицата на най-заслужилите жени антифашистки в неотдавна откритата галерия на Съпротивата.

Следователят изпратил писмо до леля ти – не получил отговор. Изпратил второ – без отговор.

Съпругата на Иван дойде тук, у нас, молеше за намеса: „И Иван рискуваше през 25-а година! А сега...“.

Извиках леля ти. Никога не бяхме говорили за случилото се преди 20 години. Разказах ѝ за Иван. Леля ти ме слушаше, без да продума, и като свърших, тихо заговори: „Никога не си ми казвала тези неща. Вярно е, че когато полицаят извика името ми и ме нареди в редицата, някой ме хвана за ръката, поведе ме нанякъде, затвори ме в друга килия и само ми каза: „Стой тук! И ще мълчиш! Няма да говориш нищо!“.

Леля ти като че ли не можеше да намери нужните думи, те излизаха бавно, трудно, спомените ѝ естествено не бяха приятни и като преглътна няколко пъти, добави: „Разбери! На 20 години отивах на разстрел. Всичко ми беше като в мъгла. Не мога да кажа нищо за агента, който ме вкара в новата килия. Висок ли беше, или нисък, рус или черен. Помня само, че беше май цивилиен, а не полицай. Как да потвърдя, че е бил твойт съмахленец?“.

Помисли малко, пък предложи: „Я иди ти в съда като свидетел. Ти си се договаряла и най-добре ще разкажеш нещата.“

И аз отидох, продължи майка, пред Народния съд. Прокурорът искаше за Иван, както и за останалите подсъдими, участвали в разстрелите, смъртна присъда. Разпита ме в залата, разказът ми съвпадна с показанията на Иван. А и добре помнех датата, на която Иван ми каза: „Засега я отървах от разстрела...“.

И... Иван получи някаква лека присъда само като дългогодишен офицер в Обществената безопасност, лежал е съвсем малко в затвора и ето го сега жив и здрав при семейството си.“

Весело добави: „А след процеса жена му ми донесе една гол-я-я-яма торта.“

Майка ми седи срещу мен, мълчи, преживява отново минали събития, но се усмихва и аз си мисля, че знаей причината за усмивката ѝ: в интервал от 20 години е спасила два човешки живота.

Изглежда съм познал, защото тя, по-скоро като че ли на себе си, отронва:

„Живот за живот! Преди 20 години Иван спаси леля ти, за да бъде спасен и той.“

Помълча и добави все така тихо: „Докога ли ще се делим...“.

Хлапаците не разбират от класи, класови борби, граждански войни и въстания. Значително по-късно осъзнах, че тогава майка ми е имала предвид България, нацията, българите въобще. И сега, десетилетия след онзи отколешен разговор, се питам: „Докога ще се делим и противопоставяме?!“.

Уикипедия: „С „Априлски събития от 1925 г.“ се обозначава настъпилите след атентата в църквата „Света Неделя“ терор от страна на правителството на Александър Цанков спрямо левите и опозиционните сили в България, както и спрямо интелектуалци, противопоставящи се на режима.“

„Априлските събития през 1925 г. са само епизод от Гражданската война у нас, започнала с Войнишкото въстание 1918 г. Война, която ни тежи и до днес...“

Георги Марков – директор на Института по история при БАН, 2010 г.

ЦВЕТЕЛИНА МАНОВА

СТИХОТВОРЕНИЯ

Генезис

Докосвах
светлината
със очи
(тогава още няхах пръсти).

*

Изплувайки
на повърхността на кожата –
насред море от погледи и пръсти,
вкопчени бясно в гърлото ми,
се научих,
че няма смисъл да се бориш –
накрая винаги забиваш ножа
в себе си.

*

Събудих се, приклепена в утроба
без тяло и без думи; не повярвах
нищо за миг дори, че
съществувам.

*

Ден първи. Светлината
облиза пламналото ми чело
с хладния дъх на изгладняло куче.
Целунах я,
после не помня...
Бях сама...

*

...и
виках,
виках,
виках...

Реквием за счупената раковина

„Брат ми е мъртъв!“
(да живее август) –
тя крещи,
а Спасителят в ръжта
изпада от ръката
на спасителя на плажа.
„Помощ! Не диша!“ –
тя крещи,
а минувачите обръщат
тревожни шапки
по посока на вика.

Далеч зад тях
морето плаче безутешно,
гушило медузите,
увило пипалата им
от стъклен плюш
покрай опаловата шия,
и не разбира, не разбира...

...

Е, и какво? Литър вода
в новоразлистените дробове –
нищожно наказание за туй
отвратително дете, което
строши в харпуна си черупката
на най-прекрасната му
раковина.

Името на розата

*„Stat rose pristine nomine,
nomina nuda tenemos...”*

Умберто Еко

*...от дъх и дух. Издишване.
Балонче или захарен памук съм,
мамо?
Кажи, къде отиде баба, след като я
закопахме
по-по-по-миналата пролет?
А може би са просто дробовете ми
– криле,
преливащи от жлъчката
на толкова фалиш, толкова чакане
пред витрините на всичко онова,
което не мога да имам,
но аз се
задушавам,
а Дедал е в облаците, мамо,
Икар и той продава кифли на
пазара
в Истанбул, ей тъй нà –
свършил му бензинът и окапал на
изток
ей тъй нà, в Турция, защо пък не –
такъв му бил късметът.*

*Един ден нищо няма да остане,
мамо,
и ще вървим без път и без посока
с очите – язви – и със сянката,
захапала петите,
не-помнещи-как-да-си-спомняме,
безмълвни
и недишащи.*

...

*Но може би са просто дробовете ми
– криле,
които ме пришпорват
да мечтая...*

Сънят на богомолката

*Събуждам се в леглото на убиец –
с буца в стомаха си и с кръв по
пръстите,
и няма смисъл да се крия в шепите
си,
да избягвам лустрото
на светлината,
да се заравям под чаршафите,
още потръпващи от скорошен
екстаз;
утрото е по-мъдро от деня, но само
когато устните ми търсят
жертва,
когато бедрата се разтварят,
мокри от нежност,
а тялото крещи до лудост,
изгаряйки на светлината
в поредния отчаян порив
за копулация.*

Луна във люспите на риба

*Градът заспа отдавна, ала тя
не спи – само се взира в мрака,
а в единственото ѝ око
блести сълза
на птица:
настръхнала,
готова да се спусне
по вертикалната тъга
на хоризонта.
Далеч отвъд морето шепне
своите лъжовни, ласкави слова,
а пясъкът му се усмихва тъжно от
брега
със устните на мъртва риба.*

Тригонометрия на душата

*„Ce corps qui t'attend
telle une église,
tel un bordel...”*

*Това тяло, посърнало като
ограбена църква,
с изтръгнати очи
и с безсрамно
разкрачени пред погледа на изгрева
прозорци,
където
през детеродния канал
на Времето
бавно и
неумолимо
се проточва
неизживяната
надежда
за докосване –*

*като далечен спомен
за жена
с натезжали от липов цвят
рамене
и с клепачи,
подпухнали
от чакане.
Тоя бордей
от жлъч и органи,
изложени пред погледа
на всекиго,
и от сънуваната
сто години
нежност
начупени
в хаванчето ми
пръсти
и погледи,
ненужни никому –
това не съм аз,
а спомен за лъжи,
които съм разказала
на другите.*

СВЕТЛИН РУСЕВ

Из изложбата „КАМЕННИ КАРТИНИ“, 2011

БИТКИТЕ ЗА ИСТОРИЯТА И ИСТОРИЯТА НА СОЦИАЛИЗМА В БЪЛГАРИЯ

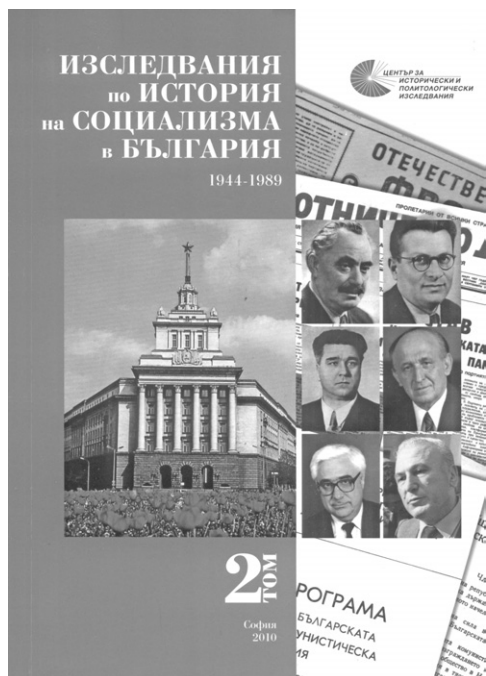
Васил Проданов

Васил Проданов – професор, доктор на философските науки, член-кореспондент на БАН. Работи в областта на философията, социологията, етиката, политическите науки. Автор е на над 400 научни труда. Издал е над 20 книги, между които: „Познание и ценности“ (1979), „Личност и политика“ (1988), „Глобалните промени и съдбата на България“ (1999), „Гражданското общество и глобалният капитализъм“ (2003), „Насилието в модерната епоха“ (2003) и други. Директор е на Института по философски изследвания към БАН.

Перестройката в СССР и българският преход започнаха с преоценката на социализма и зададените тогава интерпретации имаха ключово значение за неговото възприятие след това. Горбачов обяви, че социализмът се нуждае от „повече демокрация“, после Живков заяви, че той бил „недоносче“. И тъй като лозунгът беше също и за „гласност“, се очакваше, че чрез тази „гласност“ ще се извършат открития, които радикално ще преначертаят историята на социализма. Тази история ще бъде освободена от идеологически изкривявания и ще бъде написана такава, „каквата е“. В палатковия „град на истината“ в центъра на София през 1990 г. стотици хора лежаха, искайки „истината“, но резултатът в крайна сметка се оказа нещо съвсем различно, нямащо нищо общо с „истината“. Добре известен парадокс на всяка голяма промяна – хората преследват едни цели, но се получава нещо съвсем друго. Непосредствено, във физически смисъл историята на „града на истината“ завърши с най-големия палеж в новата българска история – подпалването на Партийния дом. В интелектуален смисъл това, което последва, съвсем не е „голата“ и освободена от идеологически пристрастия истина, а много по-идеологизирани и пристрастни, служещи на злобата на деня изкривявания на историята.

Извърши се тотална идеологизация на тази история, макар и с обратен, антикомунистически знак, и всяка от новопоявяващите се политически сили – от променящата се БСП до СДС и другите формации, дефинираше себе си преди всичко чрез пренаписването на историята на социализма. Правейки своите преписи, тя легитимираше политически и идеологически себе си пред гражданите. Тоталната идеоло-

гизация на мисленето за историята в периода 1944–1989 г. послужи като основен инструмент за властова делигитимация на този период и на неговите властови носители и за налагане на нови политически идентичности и свързани с тях властови права. Става дума не за академични дискусии, а за алтернативни истории на периода между 1944 и 1989 г. Колкото повече се роят политическите сили и колкото по-многообразна и разноречива е БСП, толкова по-различаващи се са тези истории. В дискурса, оправдаващ правото на политическо съществуване и власт на тези, които се дефинират като десни политици и идеолози, социализмът се превръща в „черна дупка“, в „сляпа улица“ в нашата история, в грешка и „отклонение от историята“, „от цивилизацията“ и пр. *Не битките за различното бъдеще, както е било преди това през целия XX век, а*

ожесточените битки за миналото и на първо място за периода между 1944 и 1989 г. определиха властовата архитектура в българското общество през последния четвърт век. Интерпретациите на миналото са основен инструмент за формиране на политически идентичности и властови легитимации в периода на прехода. Чрез съответния език и агресивно налагани идеологеме на интерпретация на периода на социализма в публичното пространство и досега се осъществява морално оправдание на българския преход към капитализъм, независимо от неговите катастрофални резултати. Няколко са дискурсивните прийоми на сатанизирание на този период.

Първо. Включване в публичен оборот при идентифициране на този период на понятието „тоталитаризъм“, което семантически е наложено като родово понятие на две други понятия – „комунизъм“ и „фашизъм“, т.е. чрез него предходният период се идентифицира с фашизма и нацизма, които традиционно в българското публично пространство имат силно негативни конотации. Така тези конотации не само се пренасят и към предходния период, характеризирания като „комунизъм“, но по аналогия се искат същите репресивни мерки срещу свързаните с него, каквито има след Втората световна война срещу представителите на фашизма.

Второ. Характеризиране на българския социализъм през периода до 1989 като „комунизъм“, въпреки че той не се самоназовава така, а вижда „комунизма“ като бъдещо състояние, освободено от всички недостатъци на настоящето. По този начин обаче се делегитимира не само предходния период, а и неговите

сакрални пространства, неговите цели, идеали, т.е. осъществява се тоталната му сатанизация.

Трето. Явления, характерни за ранния период на преход към социализъм в края на 40-те и 50-те години, каквито има при всеки революционен преход, се пренасят към целия период и системата изобщо и чрез тях се характеризира т.нар. комунизъм, като в негов символ се превръщат например трудово-изправителните лагери. Типичен пример в това отношение бе прословутата „карта с черепите“ преди изборите за Велико народно събрание.

Четвърто. Невероятно раздуване на броя на убитите в периода непосредствено след 9 септември 1944 г. и в първите години след това, както и на броя на трудовите лагери в началния етап на социализма. Тези числа се движат от няколко стотици до десетки хиляди у крайни антикомунисти например като Диньо Шарланов.

Пето. Манипулативна преценка на потреблението през периода на държавния социализъм, което се разглежда през призмата на предлагането при съвременния консумативен капитализъм. Казва се например, че нямало достатъчно банани, пускали ги по празници, или имало дефицит на определени стоки. При това се правят поне три манипулации. Най-напред, пренебрегва се фактът, че става дума за система, която реализира догонващо развитие чрез експортно ориентиран растеж и ограничения във вноса и потреблението, за да може да увеличи темповете на растеж, а причината съвсем не е, както се внушава, че не е можело да бъдат произведени тези стоки. На второ място, преценката се прави на основата на предлагането на стоки, а не на основата на реалното потребление тогава и сега. А ако се направят сравнения за реално потребление, ще се открие, че по основни стоки за храна и живот потреблението и днес е по-ниско, отколкото преди четвърт век. И на трето място, изтъква се наличието на стоки, които са резултат на последващото развитие, и се сравняват с тогавашни артикули – например днешните компютри се сравняват с някогашните компютри „Правец“, за да се покаже колко изостанала била системата, а истината е, че тогава България е само няколко години след най-развитите в електрониката.

Шесто. Рязко стесняване и безочлива манипулация с понятието за свобода и обявяване на днешния период за „свободен“ за разлика от периода на социализма. При това свободата днес се разбира главно във формалния смисъл – липса на ограничения да си кажеш мнението, свобода на медиите и за създаване на различни политически партии. На предно място се извежда т.нар. негативна свобода, липсата на препятствия от страна на държавата за едни или други действия, и тотално се пренебрегва едно много по-важно значение на понятието за свобода – позитивната свобода, свободата да постигнеш едни или други цели. Пренебрегва се фактът, че за 20 години капитализъм огромната част от хората в България загубиха своя предишен социален и икономически статус, и то в низходяща посока, докато по времето на социализма милиони хора промениха радикално своята позиция, и то в позитивен смисъл – отидоха от селата в градовете, получиха образование, станаха инженери, лекари, учители, имаха качествено и безплатно образование и здравеопазване и т.н. – и това е реална и много по-значима свобода. Роби и несвободни са днес 450 000 роми в

гетата на днешния мутренски български капитализъм, десетки хиляди са ровещите в кофите за боклук, милион и половина души нямат здравни осигуровки, над три милиона са на границите на бедността.

И накрая, всички, които сатанизират предходния период си затварят очите за престъпленията, за уникалния по мащабите си грабеж и за катастрофалните по разрушителните си размери следствия на втория български капитализъм. Всички тези манипулации са насочени към делегитимация на предходния период и защита на сегашния грабителски капитализъм, на всичките престъпления, корупция, предателства и унищожение на човешки съдби, до които той доведе. В продължение на повече от две десетилетия в битката за миналото се извърши гигантско промиване на масовото съзнание, създаване на трайни антикомунистически идеологии.

Във всеки случай именно тази сатанизация, делегитимираща предходната система, и наложените представи за „черното комунистическо минало“ дадоха възможност милиони хора да бъдат тласнати в съвсем нова посока – посоката на днешния капитализъм. И продължаващата битка, налагаща доминиращо негативни характеристики на социализма, е основен инструмент за легитимация на днешните либерални и неолиберални политики. И именно затова алтернативните интерпретации на този период са много важни.

Сред първите по-сериозни академични опити за по-спокойно и дистанцирано осмисляне на този период са няколко издания на книгата на Искра Баева и Евгения Калинова „Българските преходи“. Стремез за едно по-обхватно, мащабно и цялостно осмисляне на тези години е и вторият том от тритомното проучване на Центъра за исторически и политологически изследвания „Изследвания по история на социализма в България 1944–1989“ (София, Фондация „Фридрих Еберт“ – ЦИПИ, 2010). В него на 840 страници и в 18 раздела са събрани разработките на 12 наши историци, съставител е младият историк Евгений Кандиларов, а редактор Таня Турлакова.

Изследването е направено от професионални историци, но неговото структуриране не е на хронологичен, а на проблемен принцип, като са изведени 16 най-важни области, в които се възплъзва историята на социализма. Това не е случайно, като се вземе предвид, че амбицията не е да се прави цялостна история, а история на социализма, макар отделянето на едното от другото да е сложен теоретичен проблем. Вероятно в едно следващо издание ще бъдат включени и философ, и политолог, и социолог, които да задават и някои по-обща концептуални визии за този период. Защото историята е не просто факти, а и интерпретации, а тези интерпретации предполагат съответни теоретически модели, които никога не са работа само на историци, а са резултат на интердисциплинарни усилия. Независимо от това авторите имат амбицията да обхванат сложността и противоречивостта на най-важното в една цяла, изключително важна историческа епоха в нашата история. Желанието им е за „балансирана академична оценка“ и дистанциране от емоционалното отношение към миналото. Искат да опишат „без гняв и пристрастия основните моменти от завършилия с неуспех опит за създаване на социално справедливо общество в България“ (с. 32).

Началото е поставено с по-общата и имаща методологически характер студия на Искра Баева *„Българският социализъм след Втората световна война като изследователски проблем“*. В нея тя формулира позиции по редица дискуссионни теми: съотношението между външни и вътрешни фактори в появата и развитието на социализма (опира се на известната идея на Благоев за трите четвърти външна обусловеност на българския социализъм); насилието (изтъква, че то е характерно за ранния революционен период и в това отношение не се различава съществено от насилието при всички революции и големи промени) и др. Специално внимание се отделя на общата характеристика на този период, като се има предвид, че още през късната перестройка и в началото на прехода се появиха десетки коренно различни негови дефиниции – от държавен капитализъм и промишлен феодализъм до тоталитаризъм и комунизъм. Всъщност това многообразие на дискурси за този период през късната перестройка бе фактор за разпад на идентичност и загуба на легитимност на съществуващата система. Искра Баева има съзнанието за необходимостта от някакво единство в езика на описание и на идентификация на този период. Тя специално отхвърля най-масовата и идеологически използвана характеристика „тоталитаризъм“ и обосновава развива идеята, че най-точното определение би било „държавен социализъм от съветски тип“. И Баева, и други изследователи ясно разбират, че се води битка за миналото и за формулиране на алтернативни истории и подчертават, че правят една различна история от антикомунистическите описания на този период, откривани в изследванията на финансираните от американски фондации Институт за близкото минало. Във всеки случай така, независимо че става дума за сборник от студии, става възможен единен дискурс при описанието на периода между 1944 и 1989 г.

Втората студия на И. Баева *„Идеите за изграждане на социалистическата държавно-политическа система“* изхожда от историческия опит за световна революция, започнал от Русия, който обаче някъде към 1923–1924 г. изглежда безперспективен, въпреки че Троцки ще продължи да издига лозунгите за „перманентна революция“. При това положение в специфичните условия на една гигантска многонационална страна с нейните природни ресурси, но изостанала в развитието си, трябва да се конструира нов модел на социално устройство, който да преодолее изостаналостта. Такъв нов социален модел ще стане приложение на марксизма не към високоразвита, а към по-слаборазвита страна във формата на съветския държавен социализъм, който концентрира максимално количество ресурси в ръцете на държавата и се опитва с нейна помощ да преодолее историческата изостаналост, отделяща го от развитите страни. Този модел се опира на традицията на централизирано управление на руската империя, съчетана с взривната индустриализация и ускорената урбанизация, с извеждането на преден план на стоките от тип „А“ (тежка промишленост и средства за производство) пред стоките тип „Б“ (лека промишленост и стоки за потребление). Знаменитият английски историк Хобсбаум ще говори за „съветския комунизъм като програма за трансформиране на изостаналите страни в развити“.

Този модел на трансформация става характеристика и на голяма част от

страните в Централна и Източна Европа след Втората световна война. Баева изтъква, че българският социализъм не е оригинално наше творение. Бих добавил, че не са оригинално българско явление и всички български модерни институции, включително и многопартийната либерална демокрация и периферният капитализъм днес.

Почти всички основни идеи на Баева имат различни интерпретации в антикомунистическите публикации за историята на България между 1944 и 1989 година. Специално бих изтъкнал два дискусийни въпроса, по които тя взема категорични позиции, като се имат предвид съществените различия по тях в литературата през последните десетилетия. Първият е за характеризирането на изследвания период от развитието на България и на Източна Европа като социализъм. Тя изтъква няколко основни аргумента за това: (а) такава е собствената му самоидентификация; (б) полагат се съзнателни усилия за планово социално и културно развитие; (в) макар и непоследователно, е приложен принципът на равенството, и то не само пред закона. Можем да се съгласим изцяло с този извод.

Вторият извод на Баева за източноевропейския социализъм е, че *„той има много малко общо с марксизма. Но следствие от този извод е и това, че провалът на държавния социализъм от съветски тип не би трябвало имплицитно да се свързва с провала на марксисткия обществен проект“* (с. 51). И тук тя е права, съчиненията на Маркс и Енгелс обобщават една развиваща се практика на индустриалния капитализъм в развитите страни от XIX век и имат множество интерпретации във вид на различни версии на марксизма.

Ще добавя, че би могло да се води академична дискусия дали тази версия, в която той е бил въплътен – версията на съветския държавен социализъм, е претърпяла „провал“. Моето уточнение е, че повече или по-малко тя е успешна до 70-те години на XX век, но поради цял ред специфични причини, заслужаващи отделна дискусия, не успя да се трансформира в следваща степен на ускорен модел на развитие, както се трансформира например китайският модел на държавен социализъм. Тезата на Баева е, че източноевропейският социализъм е рухнал, *„защото не можа да се справи с икономическата конкуренция на капитализма, но и защото не отговори на моралните въпроси, поставени от модерното и постмодерното общество“* (с. 60). Тогава възниква въпросът за успешния преход на китайския и на подобния на него виетнамски модел на държавен социализъм, които се справиха с икономическата конкуренция на капитализма, без да разрушават предходните си постижения. А и икономическото състояние на бившите източноевропейски страни не предполага тяхното рухване. Да си спомним, че не кой да е, а самият Збигнев Бжежински в своето знаменито произведение „Големият провал на комунизма“ през 1989 г. не вижда основания за конфликти и противоречия, които да доведат до провал държавния социализъм в България. Това, което ще стане у нас, е следствие на по-големите политически процеси в Източна Европа. И даже, независимо от тези процеси, през 1990 г. комунистическата партия продължава да увеличава своята членска маса, а в изследванията на социолозите над 70% от българските граждани виждат бъдещето на своята страна в социализма. Всъщност основна-

та причина за капиталистическата реставрация е начинът, по който съветският елит се опита да реформира държавния социализъм през втората половина на 80-те години на XX век. Перестройката се оказва погрешна стратегия на такова реформиране и това, което се провали, е перестройката, а не източноевропейският държавен социализъм. Вярно е, че той не отговаря на определени „морални въпроси“, но ако погледнем в сравнителния план на моралните въпроси, на които не отговаря съвременният мутренско-олигархичен капитализъм в България, нещата стоят много по-сложно. Този капитализъм с рухналата морална система и егоистичната атомизация на обществото, с превръщането на всичко в предмет на покупко-продажба надали е по-близо до отговора на каквито и да е морални въпроси.

Във всеки случай можем да се съгласим с тезата на Баева, че *„светът, в който живеем, не е нито по-сигурен, нито по-справедлив“* (с. 61), както и с това, че е рано *„да се отказваме от търсенето на по-добро общество и да се примиряваме с господството на либералния индивидуализъм“* (с. 63).

Професионално е направена солидната студия на младия изследовател Евгений Кандиларов *„От „реален“ към „демократичен“ социализъм (Из зиг-загите на идейното и програмното развитие на БКП след Втората световна война)“*. В нея той формулира пет етапа в програмното развитие на БСП, различаващи се по теоретичната си основа, както и по набелязаните цели и задачи: (1) от създаването на партията до Октомврийската революция през 1917 г.; (2) нейната болшевизация, встъпването ѝ в Комунистическия интернационал и политическата промяна на 9 септември 1944 г.; (3) преходът от капитализъм към социализъм; (4) период, започващ с Априлския пленум през 1956 г. и завършващ с приемането на Програмата от 1971 г.; (5) преход от идеята за „развито социалистическо общество“ към „нов модел на социализма“, започнал в средата на 70-те години и завършил през втората половина на 80-те години. Кандиларов се спира специално на последните три етапа, които съвпадат с времето на държавния социализъм.

Неговият подробен текст води до последния етап на „демократичен“ социализъм. Бих добавил два шриxa от гледна точка на последвалите две десетилетия. Те показаха противоречивостта и в определен смисъл неадекватността на две от ключовите идеи, с които се формулираше идентичността на етапа. Първата бе за „равенството във формите на собственост“, която е важна за социалдемократическите партии след Втората световна война. Такова „равенство“ обаче не се реализира в условията на наложилия се глобализиран неолиберален капитализъм. Бе извършена тотална приватизация и в момента огромната част от собствеността е частна, а се предприемат мерки за продажба и на малкото останала в ръцете на държавата собственост. Второто утопично положение бе за приемането на някаква версия на лявото, което е свързано с европейския социален модел. В ситуация на демонтаж и тотално унищожаване на структурите на предходната социалистическа държава бяха отнети по същество и основни социални придобивки, беше сринат вече съществуващият социален модел, а адекватен нов така и не бе постигнат и няма вероятност да бъде създаден скоро. Напротив, имаме потискащ разпад на основни социални системи.

Студията *„Идеологически, идеен, ценностен свят на българите през втората половина на XX век“* е написана от *Наталия Христова*, която трайно се занимава с промените в културата и с интелигенцията в периода на социализма в България. Тя заявява, че се опитва да отиде към един анализ, който е „отвъд“ леви и десни интерпретации на тези проблеми и е „отворен за диалог“. Създава своя класификация на етапите на идеологическо и ценностно развитие на българското общество при социализма, които са съответно: „компенсаторен наивизъм“ (9 септември 1944–декември 1947 г.); „болезнен реализъм“ (1947/1948–1953); „палиативен постсталинизъм“ (1953–1956); „адаптиран утопизъм“ (60-те години); „от удовлетворен консуматизъм до индиферентен социализъм“ (70–80-те години); „отприщен негативизъм“ (перестройка – 90-те години). В крайна сметка завършва с тезата, че *„кадърният човек успява да устои и да докаже себе си, може да бъде забелязан и в определен момент да му се даде възможност за развитие... при всяка обществена система“* (с. 177).

Тъй като самата авторка заявява, че предлага не лява или дясна теза, а теза, „открита за дебат“, бих последвал предложението ѝ и бих формулирал четири тези за такъв дебат. *Първата* е, че така, както е направена нейната работа, тя не се опира на сериозни проучвания на ценностите през този период. А през него има немалко заслужаващи внимание изследвания на нашите социолози и психолози на различни етапи и тези изследвания биха дали представа, съвсем различна от тезите на студията. Ще спомена само едно от тези социологически изследвания от 70-те години – изследването на нравствените характеристики на трите поколения българи през този период, направено от Института за младежки изследвания и излязло в книгата на Петър-Емил Митев (*Съвременният млад човек: специфични нравствени черти*. С., Народна младеж, 1980). Без тези изследвания твърденията на авторите за развитието в тази сфера изглеждат предубедени и зависими от днешни идеологеми. *Втората теза* за дебат е, че така представено, идейното и ценностното развитие при социализма е откъснато от цялостното развитие и функциониране на българското общество и от специфичните модернизационни задачи и ограничения. Преди време аз самият написах голяма студия за „Етиката на държавния социализъм“ (сп. „Понеделник“, кн. 9/10 и 11/12, 2003), в която се опитах да обвържа развитието на процесите на модернизация и индустриализация на едно закъсняло общество със специфични морални ценности. *Третата ми теза* за дебат е – не съм съгласен, че кадърният човек „може да докаже себе си, независимо от обстоятелствата“. Напротив, мисля, че кадърният човек можеше да докаже себе си много по-добре преди, при онази система, отколкото днес. Едно ромско дете, родено в някое от ужасяващите гета, в които живеят днес 450 хиляди роми, няма шансове да се докаже като „кадърен човек“. То или ще умре още рано в мизерия, или няма да може да ходи на училище, или ще стане наркоман или затворник, дори у него да има гения на Леонардо. Желю Желев от село Веселиново по времето на социализма можа да се изучи и да стане от едно селско момче доктор по философия и накрая дори при определени обстоятелства президент. Днес вероятно в селското училище нямаше да получи съответното образование, а баща му или майка му щяха да го поведат отрано да бере маслини в Гърция, за да свържат двата

края. И *четвъртата ми теза* е свързана с методологията на авторката, а тя се състои в това, че писането на история и „обективизмът“ се свеждат до посочване на факти, извадени от системни взаимовръзки, ако може по равно „положителни“ и „отрицателни“ от днешна ценностна гледна точка. Има и твърде много презентизъм, т.е. налагане на днешни възприятия върху миналото. Не мисля, че това е най-добрият начин за обективно историческо изследване. Такова изследване винаги предполага някакъв концептуален модел, в който плюсовете и минусите непрекъснато сменят местата си и са включени в обща обяснителна схема.

Централен въпрос, имащ важно значение за обяснението на много други неща, е разработен в студията на Илияна Марчева *„Проблемите на модернизацията при социализма: индустриализацията в България“*. В нея се тръгва от безспорно точната основополагаща идея, че в основата на *„модернизацията, разбрана като процес на догонване на водещите в икономическо, политическо и културно отношение страни, лежи развитието на индустрията“* (с. 178). В изградената панорама на етапите на индустриализация и модернизация на българското общество са вплетени много полезни сравнителни данни. Така през 40-те години индустрията у нас дава около 8% от националния доход, а селското стопанство 52–60%. Слабата буржоазия разчита на протекционистки мерки и до 1944 г. България се нарежда сред водещите европейски страни по относителен размер на вносните мита и на другите допълнителни такси за облагане на вносните стоки – митническото облагане е 51%. До 1944 г. съществува значителен държавен и кооперативен сектор. В този смисъл още буржоазна България се опитва да преодолее изостаналостта, засилвайки ролята на държавата. И след 9 септември 1944 г. стои въпросът да бъдат догонени развитите западноевропейски страни на основата на втората индустриална революция, която при тях е в напреднал стадий. В съществуващите геополитически обстоятелства се възприема съветският модел на ускорена индустриализация при рязко засилване на ролята на държавата за сметка на ролята на пазара, на използване на партията като своеобразен заместител на пазарния контрол и на създаване на мощна система на социализация и идейна легитимация на взривната промяна. Последователно се разгръщат различни етапи на индустриализация със съответните социални последици. Създадена е гигантска за страната индустриална база, като за тази цел са подготвени десетки хиляди инженери и средни техници в серия от технически вузове и десетки техникуми. Индустриализацията дава възможност милиони хора да излязат от селото с неговия традиционен начин на живот, да влязат в модерната епоха и да променят радикално своя социален статус. В периода 1939–1989 г. България подобрява своята позиция по БВП спрямо държавите от Западна Европа от 39 на 41%, като най-голямо е приближаването през 1975 г. Тя е на равнището на Полша и Унгария в това отношение.

Следващата студия е на *Нако Стефанов и Евгений Кандиларов „Иновации и иновационна политика в България през годините на държавния социализъм“*. Тя е продължение и развитие на темата, започната от Марчева, за индустриализацията и модернизацията. Тръгва се от наличието на шест технологически

вълни от 1770 г. насам с различни страни, играещи ролята на технологически лидери. Смята се, че досега са минати пет от тях и в момента сме на прага на шестата вълна, която е свързана с развитието на нанотехнологиите. Държавният социализъм е свързан с третата (електротехническо и тежко машиностроене, неорганична химия, прокатна стомана), четвъртата (автомобилостроене, тракторостроене, цветна металургия, органична химия, стоки с дълготрайно ползване) и отчасти в петата (електронна промишленост, изчислителна техника, оптични влакна, програмно осигуряване, телекомуникации, роботостроене, информационни услуги) технологическа вълна.

Двамата автори проследяват внимателно иновационната политика и основните типове организационни структури на иновационния процес. Показват мащабите на този процес и особено направеното по реализацията на най-новата – петата технологическа вълна на индустриализация. В резултат на това българската електронна продукция представлява в периода 1980–1989 г. 28% от промишлената продукция на страната и 40% от електрониката в СИВ. За тази цел са изградени над 80 завода и 122 хиляди души са заети в тях. Със своето население от 8.5 милиона души България е на 12-о място в света по износ на военна продукция (за над 2 млрд. долара годишно). Според Стефанов и Кандиларов: *„Погледнато даже през призмата на опита на такива демонстрирали скоростно иновативно структуриране страни като Япония и Южна Корея, в България за един изключително кратък срок – 35–40 години, се формира напълно съвременно иновационно развитие, показващо оригинални приноси. То в дадени, макар и не толкова много, колкото би ни се искало, моменти, е не просто съпоставимо с най-добри световни образци, но именно то е върхът“* (с. 305). Всичко това е ликвидирано след 1989 г. Най-добрите кадри, които са работили там, днес са в Силиконовата долина и в западни фирми и работят за други, а реалната загуба за България е стотици милиарди долари. Извършено е едно от най-големите престъпления на прехода, за което обаче днес никой не носи нито отговорност, нито вина, а постиженията преди това са забравени или тотално оплут и обезценени. България отново е на нулата и трябва да догонва другите, след като е преодоляла десетки години изоставане – отново е върната назад, а онова, което по-рано е изглеждало постижимо, сега ни се струва безкрайно далеч.

В своята студия *„Държавно-бюджетна система на социалното осигуряване в България (1951–1995 г.)“* Никола Константинов показва как се изгражда и как може нелюбо да функционира една социалистическа социална държава. Тази социална държава сега изглежда като хубав мираж на фона на тоталното сричане на всички социални системи две десетилетия по-късно.

В *„Комунистическото управление в България и системата за национална сигурност и отбрана (1944–1989 г.)“* Йордан Баев прави полезен преглед на развитието на тази система при специфичните геополитически противопоставяния и задачи по време на Студената война в рамките на Варшавския договор. За мене много важни са данните за убитите след 9 септември 1944 г., които той привежда на базата на сериозно историческо изследване. Според него в мътните дни веднага след 9 септември броят на убитите без съд за отмъщение е 1904

души, а Народният съд осъжда на смърт 2730 души. Тези данни са неизмеримо по-скромни от раздуваните спекулативни числа в различни антикомунистически писания. Те между другото са по-скромни и от данните за някои други, т.нар. демократични страни, като например Франция.

В своята втора студия в сборника – *„Социалистическият експеримент в селското стопанство в България (1944–1989 г.)“*, Илияна Марчева прави балансиран преглед на развитието на селското стопанство в България в епохата на държавния социализъм, на прехода от дребно разпокъсано частно земеделие към едро кооперативно селско стопанство с всичките проблеми и противоречия на този преход. Тя разкрива процеса на въвеждане на различни машинни технологии и на повишаване на производителността в тази област, чието следствие е, че се произвежда все повече продукция с все по-малко хора и селото става основен източник на работна ръка за нарастващата с огромни темпове индустрия.

Вярно е, че има протекция върху изкупните цени и външната търговия, както и държавни дотации за селското стопанство, но това е характерно за всички развити страни, включително и за ЕС и САЩ и до днес, независимо от високата производителност на труда в тази сфера при тях. Показателни за резултатите от социалистическото развитие на селското стопанство са данните от социологическо проучване през 1990 г., че само 14.8% от българите смятат, че земята на село трябва да се “върне в реални граници”. Независимо от това е приет престъпният закон за насилствена ликвидация на кооперативите и за връщане на земята “в реални граници”, което по същество е най-голямата катастрофа, изживявана от българското селско стопанство. От един от големите износители на селскостопанска продукция България се превръща в страна, в която основните селскостопански стоки са внос отвън, дори чесънът се внася от Китай.

Румяна Маринова-Христиди разработва темата за развитието на науката и образованието в студията си *„Образован ли е социалистическият човек? (Развитие на образованието и науката в България в периода на държавния социализъм (1944–1989 г.)“*. Тя показва как образованието, образоваността и грамотността са съществени характеристики на социалистическия проект, поради което и *“българската просвета и наука ще се развиват със значителни темпове и ще бъдат един от главните приоритети на властта“* (с. 430). Към наситения с много данни текст на авторката бих добавил следното: през 1989 г., когато рухва системата на държавен социализъм у нас, работещите в отрасъл „Наука и образование“ са с най-висока средна заплата в сравнение с работещите във всички останали отрасли в страната. В своя върхов стадий на развитие социализмът в най-висока степен въплъщава своята визия за знанието и науката. След неговото рухване както образованието, така и науката са изтикани в периферията на обществото. Мутренският капитализъм днес не се нуждае от тях и затова и 22 години по-късно при сравнително същия БВП за наука у нас се дават десет пъти по-малко средства, а за образование – около два пъти по-малко.

Втората студия на Наталия Христова в сборника – *„Динамика на есте-*

тическите норми и интелектуалните хоризонти (1944–1989 г.)“ – е посветена на развитието на културата и на нейната роля в обществото във времето на социализма. Тя разграничава три „епизода“ в нейното развитие – септември 1944–1947 г., края на 40-те–средата на 50-те години, средата на 50-те–края на 80-те години, и за всеки от тези периоди се опитва да покаже важни особености, чрез които се характеризира. На преден план в нейния текст е изведена партийната политика по отношение на културата и конфликтните точки между партия и представители на културата. Набляга в крайна сметка, че „в литературата, изобразителните изкуства, театъра, киното, музиката се създават стойностни произведения, които въздействат не само морално-етично, а и естетически върху българите“ (с. 516).

Това, което би могло да се добави към такова изследване, са статистически данни, защото статистиката в отрасъл „Култура“ и промените в нея са изключително впечатляващи, а сега на преден план в описанието на културата са изведени отделни ситуации. Статистиката дава възможност за немалко силни обобщения. Бих добавил, че както тук, така и в останалата част от сборника липсват каквито и да са сравнения – дори под линия – с данни и ситуация в съответната сфера днес, за да може на тази основа да се правят някакви изводи. Защото факт е, че днес българската култура е с неизмеримо по-малък приоритет на държавата, основната част от художествените творци се е маргинализирала, а за моралното и художествено съдържание на немалка част от произведенията може да се каже, че по-скоро задълбочават духовната криза на българското общество. В един такъв сравнителен план анализът на културата при социализма би могъл да придобие съвсем други очертания.

В студията *„Етнически и религиозни общности в следвоенна България (1944–1989 г.)“* Искра Баева и Евгения Калинова правят подробен анализ на развитието на политиките към тези общности в контекста на променящите се визии и приоритети. Изтъква се, че както и при Третото българско царство преди войната, се наблюдава непоследователност в тези политики, люшкане от една крайност в друга. Специално внимание се отделя на факта, че етническите групи имат различна относителна тежест и играят различна роля в българското общество и че това предопределя и различна държавна политика към тях.

Допълнение към студията на Баева и Калинова е работата на Владимир Мигев *„БКП и религиозните общности в България 1944–1989 г.“*, в която накратко се разглежда промяната на политиката към тях на различните етапи на социализма. Мисля, че тази работа би спечелила, ако се бе опряла на големите социологически изследвания за религията и религиозността в България от 60-те години насам, както и на сравнителни анализи, свързани с ролята и мястото на религиите в една страна, която реализира догонваща модернизация на основата на секуларна идеология.

Луиза Ревякина в *„Българската комунистическа партия и Българският земеделски народен съюз (1944–1989 г.)“* проследява специфичното място на БЗНС в политическата система на държавния социализъм и особеностите на отношението му с БКП като водеща партия в контекста на идеята за сътрудничество и взаимодействие на две основни социални групи в българското общес-

тво – работници и селяни.

Известно е, че организацията от пирамидално-йерархичен тип и масовите организации играят особено важна роля във втората индустриална революция – периода, когато в Източна Европа се извършват догонващи модернизации чрез модела на държавен социализъм. Те имат значение не само за икономиката, а и за цялостното функциониране на обществото. Затова и студията на *Владимир Мигев „Масовите организации в България в епохата на социализма (1944–1989 г.)“* е много полезна с разглеждането на ролята, която играят различните масови организации – профсъюзи, ЗМС, РМС, ДКМС, Отечествен фронт. Вижда се, че те имат особено важно значение за социализацията на поколенията и за реализирането на съответен начин на живот, за налагането на определена ценностна система. Ще отбележа, че самото заглавие, в което се говори за „епоха на социализма“, предполага определен дискурс и съответно оценка на този период.

Останалите няколко работи в сборника – на *Искра Баева*, *Евгения Калинова* и *Витка Тошкова*, са обърнати към външните отношения и външната политика на България през периода на държавния социализъм съответно със страните от Източния блок, с Балканите и Запада. Те заслужават специален анализ, за който в тази рецензия няма място, но за мене особено важно в един такъв анализ би било изследването на границите на възможността за национален модел и национална политика на страната и как в ситуацията на Студена война и на включеност в един от военно-политическите и икономически блокове, и то в позицията на малка и съответно подчинена страна, България успява да извлече най-доброто и да реализира политика, която да служи на националните интереси.

Разглежданият труд се появява в условията на една наложила се в публичното пространство неолиберална и антикомунистическа интерпретация и дискурс на описание на периода преди 1989 г. Докато такива книги, финансирани от неолиберални мозъчни тръстове и външни сили, са десетки, трудовете с алтернативна интерпретация са много по-малко и недостатъчно популярни. А наложилата се в идеологическото съзнание сатанизираща интерпретация на социализма у нас влиза в конфликт с масовата носталгия на всекидневното съзнание по този период, по неговите придобивки, сигурност, перспективи за развитие на човека. Неолибералното сатанизиращо идеологическо съзнание на журналисти и политици излиза от тази ситуация, стигматизирайки носталгията, твърдейки, че това били възприятията на едно загубено и „увредено от комунизма поколение“, или заявявайки, че хората просто си спомнят за младостта, а не че тогава са се чувствали по-добре. Това неолиберално сатанизиращо съзнание не може да си представи и не иска да си представи, че в движението напред в историята често пъти назад може да останат много важни ценности, че новото все още не означава позитивното, че печалбата в едно отношение може да бъде свързана с огромни загуби в друго отношение. В този смисъл носталгията не е негативно чувство и може би трябва да я възхваляваме.

Този труд играе ролята на топовен изстрел срещу доминиращите неолиберални и сатанизиращи социализма интерпретации на историята. Дано бъде

последван и от други. Той *представлява значително постижение в осмислянето и преосмислянето на този период* и заслужава много повече публичност и голяма дискусия, защото проправя широка пъртина за един следващ етап на изследване. Понеже става дума за концептуален модел в хуманитарна наука, той е неотделим от определени ценности и светоглед, които обединяват участниците в писането на този текст.

Специално искам да отбележа, че писането на такъв текст предполага гражданска позиция и смелост, защото историята е място на епична битка между левица и десница, между различни сили и *тази битка днес е много по-голяма, отколкото всякога преди, защото левите и десните през целия XX век се дефинираха преди всичко чрез отношението си към бъдещето, а сега се дефинират преди всичко с отношението си към миналото*. Така историята се превръща в най-политическата наука и се изисква гражданска ангажираност и готовност тя да бъде защитавана с всички средства.

TABLE OF CONTENTS

PONEDELNIK

(„**MONDAY**“ – A JOURNAL FOR THEORY, POLITICS AND CULTURE)

APHORISMS

6

THEORY

Boris Kagarlitski

The Adventures of the leftist idea in the world
of the capital

7

ELECTIONS 2011

Yanaki Stoylov

Our Bulgaria – a country of a common cause,
equitable, European

15

ECONOMICS

Vassil Sgurev

The development of Bulgarian economy
– with or without important innovations

22

INTERNATIONAL POLICY

Doncho Donchev

90 years Chinese communist party

28

SOCIETY

Maxim Mizov

The Secrets of nostalgia

38

HISTORY AND THE PRESENT DAY

Trendafil Mitev

Bulgarian political apostleship

52

BUILDERS OF DEMOCRATIC BULGARIA

Georgi Bliznashki

Petko Karavelov – the patriarch of Bulgarian
democracy

75

TABLE OF CONTENTS

PROFILES

	Ivan Granitski – a poet, a critic, a publisher	94
	Poems	95
Чавдар Добрев	Is Ivan Granitzki a mystic poet? Does this happen?	98
	Lyuben Dimitrov – a scholar and a public figure, 75 years	108
Lyuben Dimitrov	For a more humane, traditionally innovative education and upbringing in Bulgaria during the 21 century	110

CULTURE

Georgi Konstantinov	From „The misadventure called life“	123
Andrey Apostolov	After twenty years	129
YOUNG POETS		
Tzvetelina Manova	Verses	134

REVIEWS

Vassil Prodanov	The fights for the history and the history of socialism in Bulgaria	139
------------------------	---	-----

SOMMAIRE

PONEDELNIK

(„LE LUNDI“ – MAGAZINE DE THÉORIE, DE POLITIQUE ET DE CULTURE)

APHORISMES _____ 6

THÉORIE _____

Boris Kagarlitski Les aventures de l'idée de gauche dans le monde du capital 7

ÉLECTIONS 2011 _____

Yanaki Stoïlov Notre Bulgarie – solidaire, juste, européenne 15

ÉCONOMIE _____

Vassil Sgourev Le développement de l'économie bulgare – avec ou sans innovations significatives 22

POLITIQUE INTERNATIONALE _____

Dontcho Dontchev Le Parti communiste chinois - 90 ans depuis 28

SOCIÉTÉ _____

Maxime Mizov Les mystères de la nostalgie 38

HISTOIRE ET ACTUALITÉ _____

Trendafil Mitev L'apostolat politique bulgare 52

LES CONSTRUCTEURS DE LA BULGARIE DÉMOCRATIQUE _____

Gueorgui Bliznachki Petko Karavelov – le patriarche de la démocratie bulgare 75

SOMMAIRE

PROFILS

	Ivan Granitski – poète, critique, éditeur	94
	Poèmes	95
Tchavdar Dobrev	Ivan Granitski – poète mystique? Est-il possible?	98
	Lyuben Dimitrov – un savant et un homme politique, Le 75e anniversaire de sa naissance	108
Lyuben Dimitrov	Pour une éducation et enseignement plus humanistes, traditionnellement innovateurs en Bulgarie au cours du XXIe siècle	110

CULTURE

Gueorgui Konstantinov	Sur „L’handicap, appelé vie”	123
Andrey Apostolov	Vingt ans après	129
JEUNES POÈTES		
Tsvetelina Manova	Poèmes	134

COMPTE RENDU

Vassil Prodanov	Les batailles de l’histoire et l’histoire du socialisme en Bulgarie	139
------------------------	---	-----

INHALT

PONEDELNIK

(„MONTAG“ – ZEITSCHRIFT FÜR THEORIE, POLITIK UND KULTUR)

APHORISMEN _____ 6

THEORIE _____

Boris Kagarlitski Die Abendteuer der linken Idee in der Welt
des Kapitals 7

WAHLEN 2011 _____

Janaki Stoilov Unser Bulgarien – solidarisch, gerecht,
europäisch 15

ÖKONOMIK _____

Wassil Sgurev Die ökonomische Entwicklung Bulgariens
– mit oder ohne bedeutsame Innovationen 22

ITERNATIONALE POLITIK _____

Dontscho Dontschev 90 Jahre der Chinesischen Kommunistischen
Partei 28

GESELLSCHAFT _____

Maxim Misov Die Geheimnisse der Nostalgie 38

GESCHICHTE UND GEGENWART _____

Trendafil Mitev Das bulgarische politische Aposteltum 52

ERBAUER DES DEMOKRATISCHEN BULGARIENS _____

Georgi Blisnaschki Petko Karawelov – der Patriarch der
bulgarischen Demokratie 75

INHALT

PROFILE

	Iwan Granitski – Dichter, Kritiker, Verleger	94
	Gedichte	95
Tschawdar Dobrev	Iwan Granitski – ein mystischer Dichter? Ist das auch geschehen?	98
	Ljuben Dimitrov – Gelehrter, und öffentliche Persönlichkeit – 75 Jahre alt	108
Ljuben Dimitrov	Für eine humanitäre traditionell- innovatorische Bildung und Erziehung bei uns im XXI. Jahrhundert	110

KULTUR

Georgi Konstantinov	Aus dem Buch "Das Leben, genannt gefährliches Abendteuer"	123
Andrej Apostolov	Zwanzig Jahre danach	129
JUNGE DICHTER		
Zwetelina Manowa	Gedichte	134

REZENSIONEN

Wassil Prodanov	Die Streitkämpfe um die Geschichte und die Geschichte des Sozialismus in Bulgarien	139
------------------------	---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ПОНЕДЕЛНИК

(„ПОНЕДЕЛЬНИК“ – ЖУРНАЛ ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ)

А ФОРИЗМЫ		6
Т ЕОРИЯ		
Борис Кагарлицкий	Приключения левой идеи в мире капитала	7
В ЫБОРЫ 2011		
Янаки Стоилов	Наша Болгария – солидарная, справедливая, европейская	15
Э КОНОМИКА		
Васил Сгурев	Развитие болгарской экономики со значимыми инновациями или без них	22
М ЕЖДУНАРОДНАЯ ПОЛИТИКА		
Дончо Дончев	Китайской коммунистической партии 90 лет	28
О БЩЕСТВО		
Максим Мизов	Тайны ностальгии	38
И СТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ		
Трендафил Митев	Болгарское политическое подвижничество	52
С ТРОИТЕЛИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ БОЛГАРИИ		
Георги Близнашки	Петко Каравелов – патриарх болгарской демократии	75

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОФИЛИ

	Иван Гранитский – поэт, критик, издатель	94
	Стихи	95
Чавдар Добрев	Иван Гранитский – мистичный поет? Неужели и это случилось?	98
	Любену Димитрову – ученому и общественному деятелю, – исполнилось 75 лет	108
Любен Димитров	За более гуманистическое традиционно- инновационное образование и воспитание у нас в XXI веке	110

КУЛЬТУРА

Георги Константинов	Отрывки из книги „Испытание, именуемое „жизнь“	123
Андрей Апостолов	Двадцать лет спустя	129
МОЛОДЫЕ ПОЭТЫ		
Цветелина Манова	Стихи	134

РЕЦЕНЗИИ

Васил Проданов	Битвы за историю и историю социализма в Болгарии	139
-----------------------	---	-----

Акад. Васил Сгурев	Развитието на българската икономика – със или без значими иновации
Чл.-кор. проф. Васил Проданов	Битките за историята и историята на социализма в България
Чл.-кор. проф. Любен Димитров	За по-хуманистично традиционно-иновационно образование и възпитание у нас през XXI век
Проф. Георги Близнашки	Петко Каравелов – патриархът на българската демокрация
Проф. Трендафил Митев	Българското политическо апостолство
Проф. Чавдар Добрев	Иван Гранитски – мистичен поет? И това ли се случи?
Иван Гранитски	Стихове
Георги Константинов	Из „Премеждието, наречено живот“
Проф. Андрей Апостолов	Двадесет години по-късно
Доц. Янаки Стоилов	Нашата България – солидарна, справедлива, европейска
Борис Кагарлицки	Приключенията на лявата идея в света на капитала
Доц. Максим Мизов	Потайностите на носталгията
Д-р Дончо Дончев	90 години Китайска комунистическа партия

ПОКОЛЕНИЕ – XXI

Цветелина Манова Стихове